

Obsah – Contents – Inhalt

Zdeňka Nerudová Sídlní strategie v oblasti Krumlovského lesa ve starší době kamenné — The Settlement Strategy in the Krumlov Forest Area during the Palaeolithic Period	5–34
Milan Zápotocký – † Jaroslav Kudrnáč Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově - „Na vrchu“. Příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury — Das äneolithische Siedlungs- und Bestattungsareal in Klučov - „Na vrchu“. Ein Beitrag zur Periodisierung der Řivnáč-Kultur	35–92
Zuzana Pančíková Metalurgia v období popolnicových polí na Slovensku — Urnenfelderzeitliche Metallurgie in der Slowakei	93–160
Martin Bartelheim – Bülent Kizilduman – Uwe Müller – Ernst Pernicka – Hasan Tekel The Late Bronze Age Hoard of Kaleburnu/Galinoporni on Cyprus — Der spätbronzezeitliche Hortfund aus Kaleburnu/Galinoporni auf Zypern — Pozdně bronzový depot z Kaleburnu/Galinoporni na Kypru	161–188
Miloš Hlava Grafit v době laténské na Moravě — Grafit in der Latènezeit in Mähren	189–258
Karel Nováček with contribution by Tomáš Chabr, David Filipický, Libor Janíček, Karel Pavelka, Petr Šída, Martin Trefný, Pavel Vařeka Research of the Arbil Citadel, Iraqi Kurdistan, First Season — Výzkum citadely v Arbílu (irácký Kurdistan), první sezóna	259–302
Recenze – Reviews – Rezensionen	
Andrzej Wiśniewski, Środkowy paleolit w doline Odry (rec. Ivana Fridrichová-Sýkorová)	303–304
John Chapman – Bisserka Gaydarska, Parts and Wholes: Fragmentation in Prehistoric Context (rec. Petr Květina)	305–306
Annick de Capitani – Sabine Deschler-Erb – Urs Leuzinger – Elisabeth Marti-Grädl – Jörg Schibler, Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon / Bleiche 3, Funde (rec. Miroslav Dobeš)	307–309
Janusz Czebreszuk – Johannes Müller Hrsg., Bruszczewo Ausgrabungen und Forschungen in einer prähistorischen Siedlungskammer Großpolens — Badania mikroregionu osadniczego z terenu Wielkopolski (rec. Michal Ernée)	309–313
Irmtraud Hellerschmid, Die urnenfelder-/hallstattzeitliche Wallanlage von Stillfried an der March Ergebnisse der Ausgrabungen 1969–1989 unter besonderer Berücksichtigung des Kulturwandels an der Epochengrenze Urnenfelder-/Hallstattkultur Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 63 (rec. Susanne Stegmann-Rajtár)	313–315
Markus Egg – Diether Kramer, Krieger, Feste, Totenopfer Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark Mosaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Band 1 (rec. Miloslav Chytráček)	316–318
Evgenij V. Černenko, Die Schutz Waffen der Skythen PBF III/2 (rec. Lucie Šmahelová)	318–319
Helmut Birkhan (Hg.), Kelten-Einfälle an der Donau (rec. Miloš Hlava)	320–322
Ivana Pleinerová, Březno und germanische Siedlungen der jüngeren Völkerwanderungszeit in Böhmen (rec. Eduard Droberjar)	322–325
Jonathan Edmondson, Granite funerary stelae from Augusta Emerita Monografías Emeritenses 9 (rec. Helena Sekavová)	325–327
Vladimír Podborský, Náboženství pravěkých Evropanů (rec. Jan Bouzek)	327–328
Miroslav Buchvaldek – Andreas Lippert – Vladimír Košnar (eds.), Atlas pravěké Evropy Præhistorica 27 (rec. Ivan Pavlů)	329–330

Elizabeth S. Chilton (ed.), Material Meanings Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture (rec. Petr Květina)	330–332
Andreas Heege (Hrsg.), Töpferöfen — Pottery kilns — Fours de potiers Die Erforschung frühmittelalterlicher bis neuzeitlicher Töpferöfen (6.–20. Jh.) in Belgien, den Niederlanden, Deutschland, Österreich und der Schweiz Basler Hefte zur Archäologie 4 (rec. Jan Klápště)	332–334
ANAS 15–16/2002–2003 (rec. Helena Sekavová)	335–336
F. Germán Rodríguez Martín, Las lucernas de la villa romana de Torre Águilla (Barbaño, Badajoz) Cuadernos Emeritenses 30/2005 (rec. Jan Kysela)	336–337
Maria Teresa Pando Anta, La sociedad romana del conventus Emeritensis a través de sus estelas funerarias Cuadernos Emeritenses 31/2005 (rec. Helena Sekavová)	337–339
Boletín de Arqueología 19/2004 (rec. Sylva Květinová)	339–340

Sídlní strategie v oblasti Krumlovského lesa ve starší době kamenné

The Settlement Strategy in the Krumlov Forest Area during the Palaeolithic Period

Zdeňka Nerudová

Předloženo redakci v lednu 2007 (upravená verze v dubnu 2008)

Na území Krumlovského lesa byla sledována struktura paleolitického osídlení. Studováno bylo jak umístění lokalit v rámci geomorfologie terénu (souřadnice, nadm. výška, orientace, vzdálenost a převýšení k vodním tokům), tak jejich charakter (použité suroviny, velikost stanice, počet kusů industrie, stáří). Cílem práce bylo otestovat možnosti aplikace statistických metod při zpracování velkého množství dat. Data byla zpracována programem STATISTICA ver. 7.1. tzv. faktorovou analýzou. Předpokladem bylo, že při srovnání charakteristik datovaného osídlení s nálezy neurčitelnými, bude možné zpřesnit chronologickou pozici u nezařaditelných souborů. Přes velké množství dat nebylo možné sledovat všechny proměnné. Některé závislosti zřejmě vyplývají z geomorfologie terénu, která byla ovlivněna postdepozičními procesy, často holocenního stáří. Zajímavá zjištění přinesly souhrnné analýzy a krabicové grafy, ve kterých byly srovnávány kulturně zařaditelné lokality. Patrná je vyhraněná sídlní strategie u pozdně paleolitických souborů, které jsou situovány v nižších nadmořských výškách s nízkým převýšením k malým vodním tokům. Kolekce obsahují spíše menší počet industrie; významná je přítomnost křišťálu. Analýzy také ukazují na rozdělení oblasti na západní část a východní svahy. Osídlení se soustřeďuje hlavně na východní výběžky Krumlovského lesa, kde se mnohé stanice plošně překrývají a vykazují pozůstatky několikanásobného osídlení. Ve starém a středním paleolitu pak lze sledovat samostatné sídlní strategie podél toku Jihlavy u Dolních Kounic a Pravlova.

jižní Morava, oblast Krumlovského lesa, struktura paleolitického osídlení, statistické metody

The Palaeolithic settlement strategy was investigated in the Krumlov Forest area. The factors of interest were site location within the terrain geomorphology (coordinates, elevation above the sea level, orientation, distance and elevation regarding water streams) and their character (used raw materials, station size, number of industry pieces, age). The work objective was to test the possibility of applying statistical methods to processing of a huge data file. The file was processed with software Statistica, ver. 7.1. by so called factor analysis. The basic presumption counts with the possibility to determine the chronological position of unclassifiable collections more precisely by comparison of dated settlement characteristics with unclassifiable findings. Despite the high number of data it was not possible to monitor all variables. Some relations probably result from the terrain geomorphology, which was influenced by post-deposition process of the Holocene age. Interesting discoveries were brought by integral analyses and box diagrams dealing with comparison of cultural classifiable sites. There is an evident clear-cut settlement strategy with the late Palaeolithic collections, which are situated in lower altitudes with low elevation to small water courses. The collections consist of rather small number of industries with considerable presence of rock crystal. Analyses suggest the division of the area to a western part and eastern slopes. The settlement is mainly localized in eastern expansions of Krumlov Forest, where many sites superpose one another and they show evidence of multiple settlements. The Lower and Middle Palaeolithic offer individual settlement strategy along the Jihlava stream by Dolní Kounice and Pravlov.

South Moravia, Krumlov Forest area, Palaeolithic settlement pattern, statistic methods

Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově - „Na vrchu“ Příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury

Das äneolithische Siedlungs- und Bestattungsareal in Klučov - „Na vrchu“
Ein Beitrag zur Periodisierung der Řivnáč-Kultur

Milan Zápotocký – † Jaroslav Kudrnáč

Předloženo redakci v únoru 2008

Význam výzkumu v klučovské pískovně pro poznání českého eneolitu byl zřejmý už v době jeho realizace v l. 1971–77. Velká rozloha sledovaného území (ca 14 ha) umožnila rekonstruovat prostorovou strukturu areálů všech tří přítomných eneolitických kultur – sídlišť z doby staršího stupně řivnáčské kultury a z období slezské skupiny kultury kulovitých amfor, a pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou. Pro jejich následnost svědčí vertikální stratigrafie, intruze i vzájemný vztah objektů. Řivnáčská osada představuje typ náhorní lokality situované v otevřené, nestrategické poloze. Její kompletně odkrytý jižní areál (5 obydlí – polozemnic s přílehlými sily a jámami neurčité funkce – a jedna stranou stojící stavba patrně neprofánní funkce) charakterizuje rozptýlená zástavba, s dostatkem volného prostoru mezi jednotlivými usedlostmi. Hospodářsky byli její obyvatelé zaměřeni na zemědělskou produkci a chov dobytka. Keramika datuje trvání osady do nově definovaného staršího stupně řivnáčské kultury, tedy do doby ještě před vznikem sítě výšinných sídlišť, o něž se opírala sídelní struktura řivnáčské kultury v jejím středním, klasickém stupni. Stopy obytného areálu slezské skupiny kultury kulovitých amfor představují vůbec první doklad sídelního prostředí této skupiny na českém území. Kultura se šňůrovou keramikou je zde zastoupena pohřebištěm sestávajícím z 11 volně rozptýlených kostrových hrobů z období její druhé a třetí (mladší) fáze.

Čechy, eneolit, řivnáčská kultura, starší stupeň, slezská skupina kultury kulovitých amfor, kultura se šňůrovou keramikou, sídelní areály, pohřebiště

The Eneolithic Settlement and Burial Area in Klučov - „Na vrchu“. A Contribution to the Periodization of the Řivnáč Culture. The significance of archaeological excavations in the Klučov sand pit for gaining an understanding of the Czech Eneolithic period was already apparent at the time this work was being conducted between 1971 and 1977. The large area of the studied territory (ca 14 ha) enabled the reconstruction of the spatial structure of the grounds of all three present Eneolithic cultures – settlements from the early period of the Řivnáč culture, from the period of the Silesian group of the Globular Amphora culture, and the Corded Ware culture burial grounds. Vertical stratigraphy, intrusion and the reciprocal relationship of objects offer evidence of their chronological succession. The Řivnáč settlement represents a highland-type site situated in an open, non-strategic position. The completely uncovered southern grounds (5 dwellings – pit-houses with adjacent silos and pits with an uncertain function – and a free-standing structure with an apparent non-secular function) is characterized by dispersed development with a fair amount of open space between individual homesteads. In terms of farming, dwellers focussed on agricultural production and the raising of livestock. Pottery dates the duration of the settlement to the newly defined early period of the Řivnáč culture, i.e. to the period preceding the establishment of a network of highland settlements that featured the settlement structure of the classic middle period of the Řivnáč culture. Traces of the dwelling grounds of the Silesian group of the Globular Amphora culture represent the very first evidence of the settlement environment of this group on Bohemian land. The Corded Ware culture is represented here by burial grounds composed of eleven freely dispersed skeleton graves from the period of its second and third (late) phases.

Bohemia, Eneolithic period, Řivnáč culture, early period, Silesian group of the Globular Amphora culture, Corded Ware culture, Settlement areas, Cemeteries

Metalurgia v období popolnicových polí na Slovensku

Urnenfelderzeitliche Metallurgie in der Slowakei

Zuzana Pančíková

Předloženo redakci v březnu 2007 (upravená verze v únoru 2008)

Príspevok sa zameriava na organizáciu bronzovej produkcie v období popolnicových polí na území dnešného Slovenska. Zaoberá sa dejinami a šírením bronzovej technológie, ako aj jednotlivými fázami výroby: ťažba medi a cínu, techniky a doklady ťažby (kamené mlaty), príprava a tavenie rudy, techniky odlievania bronzových predmetov, zhromažďuje nálezy kadlubov, odlievacích lyžíc a téglíkov, dýz, odlievacích jadier, suroviny; popisuje kováčske a kovotepecké techniky, nástroje používané pri tejto fáze výroby (nálezy kladív, dlát, priebojníkov, nákoviek, pilok). Text dopĺňa charakteristika a súpis lokalít s dokladmi výroby bronzových predmetov. Celkovo bolo na Slovensku zistených 67 lokalít so stopami bronzovej výroby na území troch kultúrnych okruhov – juhovýchodných, stredodunajských a lužických popolnicových polí. Na niektorých skúmaných lokalitách bola preukázaná dlhotrvajúca výroba a spracovanie bronzu (Včelince, Devín). V súčasnosti nie sú známe doklady metalurgie z oblasti rozšírenia kultúry Suciú de Sus. Zvyšky pecí poznáme zo štyroch lokalít, pozostatky dielni (kovolejárskych či opravárenských) z deviatich lokalít. Doterajšie poznatky svedčia pre fakt, že v mladšej dobe bronzovej sa kovospracovateľská činnosť sústreďovala na nižinných lokalitách (Pobedim, Radzovce, Včelince), naopak v neskoršej dobe bronzovej predpokladáme kľúčový význam u strategicky položených výšinných lokalít (Somotorská hora, Svinkovec v Trenčianskych Tepliciach, Ilija - Sitno, Zvolen - Pustý hrad).

metalurgia bronzu, popolnicové polia, Slovensko, ťažba medi a cínu, metalurgické dielne a nástroje, organizácia bronzovej produkcie, hradiská

Metallurgy in the Slovak region during the Urnfield Period. This paper is a summary of knowledge on the organisation of bronze production during the Urnfield Period in the region of what is today known as Slovakia. It focuses on the development and spreading of production technology in the bronze industry, as well as on the individual phases of the production process: tin and copper mining, mining techniques and evidence (stone sledgehammers), the preparation and smelting of ore, bronze casting techniques, collection of mould finds, casting ladles and melting pots, blowers, casting cores, raw materials; it describes forging and hammering techniques and the tools used in these production phases (hammers, formers, piercers, anvils, saws). The text also includes a list of localities with evidence on the production of bronze objects. A total of 67 localities with evidence of bronze production were discovered in the Slovak region, all within three cultural spheres – the south-eastern, central-Danube and Lužický urnfields. Some of the localities feature evidence of long-term bronze production and processing (Včelince, Devín). Currently, there is no known evidence of bronze metallurgy within the domain of the expansion of the Suciú de Sus culture. There are four localities which we know of with remnants of metallurgy furnaces, and nine localities with the remains of workshops (metal casting or repair works). Current knowledge testifies to the fact that activities relating to the processing of metal in the Early Bronze Age concentrated on the lowlands (Pobedim, Radzovce, Včelince), whereas in the Late Bronze Age we anticipate the key significance of localities positioned strategically upland (Somotorská hora, Svinkovec v Trenčianskych Tepliciach, Ilija - Sitno, Zvolen - Pustý hrad).

bronze metallurgy, urnfield cultures, Slovakia, tin and copper mining, metallurgy workshops and tools, organisation of bronze production, hill forts

The Late Bronze Age Hoard of Kaleburnu/Galinoporni on Cyprus

Der spätbronzezeitliche Hortfund aus Kaleburnu/Galinoporni auf Zypern

Depot z pozdní doby bronzové z Kaleburnu/Galinoporni na Kypru

Martin Bartelheim – Bülent Kızılduman – Uwe Müller
Ernst Pernicka – Hasan Tekel¹

Předloženo redakci v březnu 2008

On the hill Kral Tepesi/Vasili („Kings Mountain“) close to Kaleburnu/Galinoporni on the Karpaz peninsula in the north-eastern part of Cyprus a Late Bronze Age hoard with 26 bronze objects consisting of 16 vessels, three offering stands and 7 tools was found in 2004. The closest parallels to the stands and to some of the vessels were found in some of the most prominent sites in Cyprus and on the nearby Levantine coast (Ugarit, Megiddo, Beth Shan, cave Jatt). The find threw attention on a settlement unknown until then. Regarding the composition of the hoard, especially the presence of the offering stands, the settlement on the hill served not only as a political and economical centre but had probably also the function as a centre for cult and ritual of the region. The excellent quality of the bronze objects and its extraordinarily favourable strategic position point towards an important trade centre. Obviously it had great importance for maritime traffic in the Eastern Mediterranean and stood in close connection with the high and mighty of its time.

Cyprus, Late Bronze Age, hoard, bronzes, trade centre

Na vrcholové plošině kopce zvaného Kral Tepesi/Vasili („Králova hora“) poblíž Kaleburnu/Galinoporni na poloostrově Karpaz na SZ Kypru byl v r. 2004 nalezen výjimečně bohatý depot z pozdní doby bronzové s celkem 26 bronzovými předměty (16 nádob, 3 vykuřovadla a 7 nástrojů). Nejblíže analogie k vykuřovadlům a některým bronzovým nádobám pocházejí z nejvýznamnějších soudobých sídlišť na Kypru a na blízkém levantském pobřeží (Ugarit, Megiddo, Beth Shan, jeskyně Jatt). Nález upoutal pozornost k doposud neznámé lokalitě. Na základě obsahu depotu, zejména přítomnosti vykuřovadel, se dá předpokládat, že sídliště plnilo vedle role hospodářsko-politického centra také roli náboženského centra regionu. Vysoká kvalita bronzových předmětů a rovněž výhodná strategická poloha sídliště indikují významné obchodní centrum, které mohlo hrát významnou roli v námořním provozu v oblasti východního Středomoří a bylo v úzkých kontaktech s bohatými a mocnými tehdejší doby.

Kypr, pozdní doba bronzová, depot, bronz, středisko obchodu

Grafit v době laténské na Moravě

Grafit in der Latènezeit in Mähren

Miloš Hlava

Předloženo redakci v červnu 2007 (upravená verze v prosinci 2007)

Grafit představoval v průběhu takřka celého pravěku významnou nerostnou surovinu. Nejvýraznější uplatnění našel v době laténské, rozhodně však nelze podceňovat ani jeho využívání např. v kulturách popelnicových polí či v neolitické kultuře s lineární keramikou. Morava představuje jednu z nejdůležitějších grafitonosných oblastí ve střední Evropě. Na jejím území se vyskytují početné povrchové výchozy grafitu, které se koncentrují podél historické západní hranice a zasahují na severu do Polska a na jihu do Rakouska. Z Moravy známe v současné době více než dvacet sídlištních lokalit s nálezy hrudek grafitu, které je možné vcelku přesvědčivě datovat do doby laténské. Archeologické nálezy, které dokládají místní zpracování grafitu nebo produkci grafitové keramiky – hroudy keramické vytvářecí směsi, výrobní objekty sloužící ke zpracování grafitu, koncentrace hrudek grafitu v lokalitě, grafitová keramika zdeformovaná při nepovedeném výpalu v hrnčířské peci, popř. koncentrace grafitových nádob se značkami stejného typu na dnech – pocházejí minimálně ze sedmi/osmi laténských lokalit Moravy a několika dalších středoevropských nalezišť.

grafit, doba laténská, Morava, hrnčířské pece, produkce grafitové keramiky

Graphite in the La Tène Period in Moravia. *Practically throughout all of prehistory, graphite was an important mineral raw material. It was most notably used in the La Tène period, but its use among the urnfield cultures or the Neolithic linear pottery culture, for instance, must not be underestimated. Moravia is one of the regions richest in graphite deposits in Central Europe. Substantial superficial graphite deposits can be found on its territory, concentrated along its historical western boundary and stretching north into Poland and south into Austria. We currently know of more than twenty settlement sites in Moravia containing finds of raw lump graphite, which on the whole can be reliably dated to the La Tène period. There are at least seven/eight La Tène sites in Moravia and several other Central European sites where archaeological evidence has been found of the local processing of graphite or of the production of graphite pottery, evidence such as clods of a mixture for making pottery, objects used for processing graphite, a concentration of raw lump graphite at a site, graphite pottery misshapen from improper firing in a pottery kiln, or a concentration of graphite pots with an identical type of mark on their bases.*

graphite, La Tène Period, Moravia, pottery kiln, graphite pottery production

Research of the Arbil Citadel, Iraqi Kurdistan, First Season

Výzkum citadely v Arbílu (irácký Kurdistan), první sezóna

Karel Nováček

with contribution by

Tomáš Chabr, David Filipický, Libor Janíček,
Karel Pavelka, Petr Šída, Martin Trefný and Pavel Vařeka¹

Předloženo redakci v lednu 2008 (upravená verze v červnu 2008)

North Mesopotamian town Arbil (ancient Urbilum, Arba-ilu, Arbela) with at least five-milena-long history belongs among the towns with the longest settlement continuity of the world. The city, along with Ninive and Assur, reached the apex of its importance during the Neo-Assyrian period (10th–7th centuries BC) as a religious metropolis and royal residence, but maintained its central position in the region between Great Zab and Lesser Zab in later periods as well. The project of the archeological evaluation of the Arbil's tell and the 10 ha-large-citadel situated on its crown started in 2006 as a joint project of the Czech and Iraqi institutions and represents also the first Czech archaeological expedition to Mesopotamia at all. The primary emphasis of the first season of the project was laid on gathering documentation of the citadel and gaining the first data regarding to chronology and stratigraphy of the tell, mainly with the help of non-destructive methods. Particular attention was also paid to the settlement context of the tell, although its nearly all area has been destroyed by expanding building activity of the present-day metropolis.

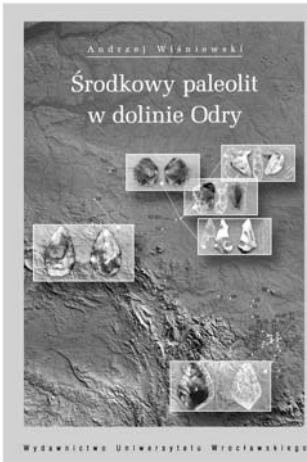
Northern Mesopotamia, Arbil, non-destructive methods, Middle Palaeolithic, Late Chalcolithic, Neo-Assyrian Period, Islamic Archaeology

Severoirácké město Arbíl (ve starověku Urbilum, Arba ilu, Arbela) je jedním z nejdéle kontinuálně osídlených míst na světě, spolu s Aššurem a Ninive patřilo k hlavním královským městům Asyrské říše a jeho centrální postavení v regionu přetrvalo i do mladších období. Projekt archeologické evaluace ohroženého arbílského tellu a citadely na jeho vrcholu, zahájený v roce 2006 českými a iráckými institucemi, poskytl vůbec první archeologické poznatky o této významné památce a je současně i první českou archeologickou expedicí, působící v Mezopotámii. První sezóna projektu byla zaměřena jednak na vytvoření kvalitní dokumentace hustě osídleného areálu citadely o rozloze 10 ha, jednak na získání základních informací o stratigrafii a chronologii tellu, převážně s využitím nedestruktivních metod výzkumu. Pozornost byla věnována také předpokládanému sídlištnímu zázemí, jehož plocha ovšem už téměř úplně zmizela pod expandující zástavbou současné metropole.

severní Mezopotámie, Arbíl, nedestruktivní metody, střední paleolit, pozdní chalkolit, novoasyrské období, islámská archeologie

Recenze – Reviews – Rezensionen

Andrzej Wiśniewski Środkowy paleolit w dolinie Odry

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
Wrocław 2006.
257 stran, 106 obrázků a 9 tabulek.
ISSN 0239-6661
ISBN 978-83-229-2773-1

Recenzovala:

Ivana Frídřichová-Sýkorová
Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
sykorova@arup.cas.cz

Činnost badatele, a archeologa nevyjímaje, by měla být jednou za čas korunována synteticky pojatou prací, která by umožnila nejenom jemu, ale i ostatním zájemcům poznat a pochopit obsah a šířku jeho vědeckého zájmu.

K takovému počínání lze směle přiřadit knihu A. Wiśniewského, která v sobě odráží dlouholetý, poctivý zájem o objasnění nejstaršího osídlení Poodří, tedy té jeho části, která leží na území dnešního Polska. Autor sám patří mezi velmi zkušené odborníky na tuto problematiku a tomu odpovídá i obsah a forma recenzované knihy. Ta je velmi přehledně a logicky členěna do pěti základních kapitol, dále velmi podrobně strukturovaných, úvodu, závěru a katalogu lokalit. Celý text je navíc doplněn obsáhlou bibliografií, a protože práce vyšla v polštině i relativně obsáhlým anglickým shrnutím, které obsahuje podstatné informace o problematice středního paleolitu na území polského Slezska.

Úvodní pasáž je věnována obecnému vysvětlení zaměření knihy a následně stručnému obsahu jednotlivých hlavních kapitol. Nechybí ani poděkování spolupracovníkům z mateřské Vratislavské univerzity i pracovišť ostatních.

Následuje I. kapitola věnovaná bádání o středním paleolitu v zájmovém území Poodří. Za velmi podnětné považují jasné a přesné vymezení pojmu středního paleolitu, včetně zmínění problematiky jeho svrchní a spodní hranice (s bohatými odkazy na odbornou literaturu), tzn. vymezení přechodu mezi starým a středním paleolitem na jedné, a středním a mladým paleolitem na druhé straně. Pro méně zasvěcené čtenáře bude možná velmi překvapivý přehledně uspořádaný sled názorů, někdy si i odporujících, který je s ohraničením středního paleolitu spojen a z něhož plyne, že ostré hranice se v toku lidských dějin hledají stále obtížněji (viz např. otázka přechodných kultur). Je zřejmé, že autor se přidrží delší chronologie, tedy rozpětí vyjádřitelného ve škále OIS stupni 8 až 3.

II. kapitola přináší přehled stratigrafických a paleogeografických dat, doplněných o přehled hlavních klíčových pozdně středopaleocenních a raně svrchnopleistocenních nalezišť ve zkoumané oblasti. Jednotlivá stanoviště jsou představena velmi přehledně, včetně různých názorů badatelů na interpretaci zjištěných nalezových okolností. Mezi hlavní lokality středního pleistocénu autor řadí Racibórz Studzienna 2, Racibórz Ocice 1, Dzierzysław 1, spodní vrstvu, Bieńkowice A, Wrocław, ul. Hallera, stanoviště 1. Do období počátku svrchního pleistocénu podle A. Wiśniew-

ského náleží Kornice 11, Lisiećice „Z“, Dzierzysław 1 (tzv. vrstva dolní a horní), Racibórz Ocice 1, Wrocław, ul. Hallera, svrchní vrstva stanoviště 1 a Wrocław Oporów, stanoviště A1 a A2.

Chronologicky nejstarší středopaleolitické osídlení ve zkoumané oblasti počíná po ústupu oderského zalednění (OIS 7a,c) a na základě dochovaných nálezů (hlavně z naleziště Wrocław, ul. Hallera) představuje tehdejší lidi jako obyvatele stepi nebo tundry. Velmi překvapivé je zjištění, že období eemu není provázáno v této oblasti narůstáním osídlení, které se naopak opět poněkud zahušťuje v době wiselského (würmského) glaciálního komplexu (viz Rys. II.32).

III. kapitola seznamuje čtenáře s názory autora na klasifikaci kamenných artefaktů, včetně velmi přehledně uspořádaného úvodu o vhodnosti či nevhodnosti užívání deskriptivních typologických schémat, která patří k tradičním postupům paleolitické analýzy. Je velmi sympatické, že tento přehled neustrnul pouze na kritice schémat tradičních, ale autor sám v této části předkládá podobu vlastního tzv. dynamického schématu popisu, který vychází z kombinace tradičních typologických řad, kladoucích důraz na formu, ve vhodné kombinaci s přístupem sledování technologie postupu opracování kamenné suroviny. Tímto krokem se A. Wiśniewski řadí mezi autory, snažící se co nejvíce eliminovat subjektivitu deskriptivní metody. Nakolik bude toto schéma akceptováno odbornou veřejností, si budeme muset nějaký čas počkat. Domnívám se však, že tento systém by mohl doznat jistého stupně uznání, neboť je pokusem o deskriptivní konkrétního archeologického materiálu chronologicky i prostorově jasně vymezeného.

Na základě typologického rozboru a analýzy souborů kamenných artefaktů z nalezišť dané oblasti vychází i zařazení jednotlivých kolekcí do chronologického rámce vývoje středního paleolitu. Do tzv. časného středního paleolitu řadí soubory s jednostranně opracovanými nástroji a technologií opracování jednoduše preparovaných jader. Ojedinele se objevují v této fázi i bifaciální nástroje (viz Rys. III.46). V tradičním systému klasifikace se jedná o kulturu moustérienu. Vedle toho se i v této oblasti objevují kolekce, které obsahují pěstní klíny (celkem dosud byly objeveny čtyři lokality). Tato skutečnost by mohla potvrzovat zásah mladého acheuléenu do oblasti střední Evropy, ačkoliv autor přímo nepopírá existenci tzv. Moviusovy linie. Dosud učiněné nálezy na území Čech a Německa však tomuto zdrženlivému přístupu k této teorii poněkud odporují (k tomu blíže *Frídřich 1997; 2005; Frídřich – Sýkorová 2005*).

Dále autor poukazuje na přítomnost micoquienu ve střední Evropě na sklonku středního pleistocénu, tedy naznačuje možnost trvání této kultury v časovém intervalu OIS 8-4. S uvedenou problematikou je však velmi úzce svázána definice této kultury, která doznává neustálých obměn a upřesnění.

Mladší fáze středního paleolitu je v oblasti Poodří zastoupena výrazně lépe (viz Rys. III.6), hlavně nalezišti s doklady micoquienu (v tomto případě snad označeného s.s.), tedy kultury s bifaciální technikou opracování artefaktů. Vedle toho je tu zastoupen i moustérien. Vztahy mezi těmito dvěma kulturami jsou však dosud nevyjasněné a stále předmětem vážné odborné diskuse a sám autor odkazuje na nutnost dalšího bádání.

Konec středního paleolitu a počátek mladého paleolitu je ve zkoumané oblasti charakterizován kulturami s listovitými hroty, které nejenom A. Wiśniewski řadí do okruhu přechodných kultur. Mezi nimi byl v oblasti determinován bohunicien a szeletien. Otevřenou otázkou dosud zůstává

vztah těchto kultur s listovitými hroty k *micoquienu*, popř. možné ovlivnění (akulturace) středopaleolitických kultur nastupujícím *aurignaciem*.

Přehled vývoje jednotlivých kultur doplňuje následující IV. kapitola, která si všímá technologického postupu opracování kamenné suroviny. Za velmi překvapivé lze považovat zjištění, že kamenné suroviny na většině nalezišť zkoumané oblasti patří mezi středně kvalitní, ačkoliv to uším českého archeologa zní poněkud neuvěřitelně, neboť se jedná o pazourek, avšak velmi poškozený transportem v ledovcích. K výrobě nástrojů bylo podle autora používáno převážně domácí suroviny (pazourku), který byl získáván v nejbližším okolí nalezišť. Ojedinelý je v této oblasti výskyt importů z Moravy a ze Slovenska (v mladší fázi středního paleolitu). Podle autora byly silicity opracovávány postupy plně srovnatelnými s technologiemi užívanými ve střední Evropě, nižší kvalita silicitů patrně zapříčinila řidší užívání *levalloiské* techniky.

Poslední, V. kapitola je věnována způsobům života *neandertálců*, kteří obývali v době středního paleolitu údolí Odry. Ačkoliv se většina nalezišť v této oblasti nachází ve velmi složitých stratigrafických podmínkách, podařilo se zachytit lidské aktivity, svědčící o funkčních rozdílech mezi jednotlivými nalezišti, které by mohly naznačovat hierarchicky uspořádaný systém exploatace loveckého revíru.

V oblasti byla zaznamenána existence dílen (Wrocław, ul. Hallera, stanoviště 1, vrstva 11, Pietraszyn 11, Dzierzysław 8), na nalezišti Wrocław, ul. Hallera ještě doprovázená dalšími (zpracovatelskými?) aktivitami, o čemž svědčí nálezy fauny, které dominují bovidi (*Bison priscus*) a koně, méně se zde pak objevuje mamut. Z mladší fáze středního paleolitu je v této oblasti zaznamenán tábor lovců (Dzierzysław 1, spodní horizont), nositelů *bohunicieny*, považovaný za základní. Z téže lokality, ze svrchního horizontu pochází náznaky obydlí, ke kterým se však autor knihy staví poněkud skepticky.

Z naleziště Wrocław-Oporów je také nález dílny, kterou autor klade do souvislosti s místem úlovku a zpracování kořisti (mamut, kůň, bovid).

Další lovecký tábor se patrně rýsuje na nalezišti Pietraszyn 49, ovšem přesná interpretace bude možná až po dokončení archeologického výzkumu.

Počet a charakter nalezišť, která pocházejí z údolí Odry vede autora k závěru, že tato oblast představovala důležité místo pro lovců a sběrače středního paleolitu, se zdroji vody, dostatkem potravy i suroviny pro výrobu kamenných nástrojů. Naleziště se nacházejí jak v údolí Odry (a sahají až na úpatí vrchovin), tak přímo na březích této řeky. Geograficky lze podle autora vymezit dva regiony, a to v okolí Racibórze a v okolí Wrocławu, vzdálené od sebe 150 km vzdušnou čarou. Jižní, tedy wrocławský region, je podle A. Wiśniewského vázán již ve středním paleolitu na koridor spojující oblast Sudet s oblastí Karpat přes Moravskou bránu.

Oblast Poodří tak podle autora zapadá do systému využití střední Evropy lovecko-sběračskými komunitami středopaleolitických lidí a jasně dokládá vysokou míru adaptace člověka *neandertálského*.

Velmi důležitou součástí celé práce je i katalog nalezišť, který knihu uzavírá. Je koncipován velmi přehledně a jasně, v abecedním uspořádání s číselným označením jednotlivých nalezišť shodným s mapovými podklady.

Práce A. Wiśniewského představuje vyzrálý badatelský počín, informující o nalezištích v údolí Odry, navíc doplněný o teoretické úvahy nad problematikou interpretace jednotlivých jevů, které jsou opřeny o nepřehlédnutelnou znalost odborné literatury (o čemž rovněž vypovídá obsáhlá bibliografie uvedená v závěru knihy). Myslím si, že je velmi dobře, že kniha tohoto zaměření a charakteru spatřila světlo světa a předpokládám, že k obdobnému závěru po jejím přečtení dospějí i další čtenáři.

Literatura

Fridrich, J. 1997:

Staropaleolitické osídlení Čech. Praha.

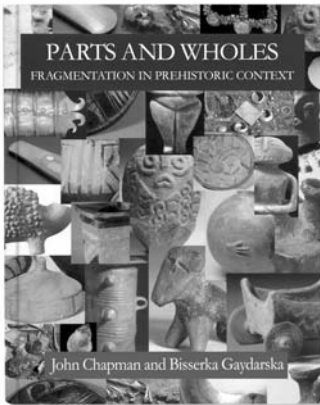
Fridrich, J. 2005:

Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů. Praha.

Fridrich, J. – Sýkorová, I. 2005:

Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. Praha.

John Chapman – Bissierka Gaydarska
Parts and Wholes: Fragmentation in Prehistoric Context

With contributions from Ana Raduntcheva and Bistra Koleva

Oxford: Oxbow Books, 2007.
 233 stran, 43 barevných a 113 černobílých obrázků, 38 tabulek.
 ISBN 978-1-84217-222-3

Recenzoval:

Petr Květina

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
 Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
 kvetina@arup.cas.cz

Jedním z mála témat, jimž se známý klasik archeologické teorie a metody V. Gordon Childe nevěnoval, byl problém formativních procesů. Podle tohoto autora zůstalo lidské chování přímo fosilizováno v archeologických nálezech, což je tvrzení přímo předcházející známému výroku L. Binforda, že: „*The loss, breakage, and abandonment of implements and facilities at different locations, where groups of variable structure performed different tasks, leaves a “fossil” record of the actual operation of an extinct society.*“ (Binford 1964, 425). Tento reflexionistický přístup, který má dodnes řadu zastánců, vnímá pozůstatky hmotné kultury jako přímý odraz stavu zaniklých společností. Systémový podklad reflexionismu poskytl M. B. Schiffer (1976; 1987), který vypracoval koncept systémového a archeologického kontextu spolu se známou typologií odpadu vycházející převážně z etnoarcheologie a archeologie moderní společnosti.

Když ne přímo k odpůrcům, pak jistě ke kritikům reflexionismu patří první z autorů recenzované práce. John Chapman se dlouhodobě věnuje problému formativních procesů archeologického materiálu, který studuje s ohledem na teoretický koncept „strukturované depozice“ (*structured deposition*). Na toto téma publikoval řadu článků a také monografii (Chapman 2000), na niž pojednávána práce přímo navazuje. Se spoluautorkou Bissierkou Gaydarskou usilují o zakotvení specifické depoziční teorie na základě archeologických dat pocházejících z období neolitického a eneolitického Balkánu.

Základní myšlenkové schéma práce tvoří idea, že v prehistorii Balkánu byly mnohé z předmětů záměrně fragmentovány s úmyslem získat zlomky, které byly dále směřovány, reutilizovány (miněno i ve fragmentálním stádiu) a finálně deponovány v hrobech, jamách nebo jiných kontextech. Fragmenty pocházející původně z totožného objektu, ale každý s originálním životopisem, byly použity k ustavení řetězce vazeb mezi lidmi, živými či mrtvými, které hrály důležitou roli při vytváření osobnosti, definování prostoru pro život a překonávání společenského napětí.

Idea vytváření vazeb mezi lidmi a fragmenty artefaktů je představena na třech případových studiích. Ve dvou z nich jde o figurální plastiku: v kapitole tři kultury Hamangia mladšího neolitu a staršího eneolitu (*copper age*) z různých lokalit a v kapitole šest jde o figury z mladšího eneolitu ze sídliště Dolnoslav. Třetí tematická studie (kapitola 7) se týká spondylových kroužků z pohřebiště Varna a Durankulak a ze sídliště Dimini. Výsledky zmíněných příkladových tezí vycházejí z detailní analýzy artefaktů včetně sledování takových vlastností, které vypovídají o fragmentarizaci a formativních procesech (rozměry fragmentů, sledování stop vzniklých po primárním rozbití, vyhledávání „slepků“ napříč kontexty, srovnávání fragmentarizace podle

různých druhů kontextů). Autoři přesvědčivě argumentují, že záměrně rozbíjené fragmenty figurálních plastik byly zapojeny do vytváření (zlomkové nebo oddělené) osobnosti, genderové identity a sociální třídy a že „životopis“ zlomků spondylových kroužků svědčí o jejich roli při vytváření vztahů mezi živými navzájem anebo mezi živými a právě zemřelými.

Práce má široké obecně metodologické dopady, čehož je dobrým příkladem kapitola věnující se problému střepů pocházejících z jedné nádoby (ať už přímo slepků nebo fragmentů, které s vysokou pravděpodobností patří k totožnému keramickému celku). Prostřednictvím podrobné rešerše takto tematicky zaměřených studií autoři ukazují proměnu v archeologické interpretaci „slepků“. Původně byly doklady fragmentů přiřaditelné ke shodnému keramickému jedinci považovány za doklad chronologické ekvivalence kontextů, v nichž se dané střepy nacházely. Např. na neolitických sídlištích byl nález slepků propojující kůlovou jámu dlouhého domu a přilehlou jámu považován za významný doklad současnosti obou struktur (Langweiler 8). Přibližně od počátku devadesátých let je možné zaznamenat posun ve vnímání „slepků“ od jejich předpokládaného chronologického významu k interpretaci behaviorální a tafonomické. Shrneme-li studium formativních procesů prostřednictvím metody slepků, je možné rozlišit několik trendů, a to bez ohledu na to, zda se jedná o práce zabývající se Starým nebo Novým světem.

Na většině lokalit pocházejí všechny nebo naprostá většina „slepků“ (*re-fits*) z jednoho archeologického kontextu. Ačkoliv se objeví i slepky z různých kontextů, jde s největší pravděpodobností o výsledek druhotných procesů ať už intencionálních či náhodných. Takovýto trend je možné považovat za výsledek prostorové a časové turbulence předmětů v rámci živé kultury (tj. Schifferova systémového kontextu). Stojí za ním procesy jako úklid areálu aktivit, reutilizace předmětů a plundrování prostorových struktur po jejich opuštění.

Vzácněji se vyskytnou případy, kdy slepky ve větším počtu nebo dokonce v převažující kvantitě pocházejí z různých archeologických kontextů. Vysvětlení takového stavu je obtížnější a snad může souviset s velkou mírou reutilizace rozbité keramiky, dětskými hrami a dalšími druhy sekundárního užívání artefaktů. Možné je i záměrné symbolické přemísťování střepů za účelem vytváření společenských a sakrálních pout (*artefact enchainment*).

Třetí případ, který je stejně rozšířený jako první, se týká výskytu různého podílu střepů „sirotků“ (*orphan sherds* – tj. těch, které není možné vzájemně slepit nebo přiřadit v rámci keramických jedinců) v nálezových souborech. Zmíněný podíl se v publikovaných studiích pohybuje od 2,3 % až po 100 %. Na otázku, kam zmizel zbytek keramických fragmentů nádob, k nimž střepy sirotků patřily, je jistě obtížné odpovědět. J. Chapman a B. Gaydarska však v každém případě odmítají, že by to měly na svědomí pouze přírodní transformace archeologického materiálu, a argumentují, že tyto fragmentované předměty byly přinášeny z jiných lokalit anebo že chybějící části byly z lokality odnášeny. Klíčový problém takové interpretace ovšem spočívá v možnostech standardního archeologického terénního výzkumu, během něhož obvykle nedochází k úplnému odkryvu zkoumané lokality a tím pádem ani k dokumentaci veškerých dochovaných nálezů.

Polemiky zaměřené na přítomnost a nepřítomnost některých typů nálezů nebo na záměrnou fragmentarizaci předmětů byly dosud uplatňovány při interpretaci uzavřených nálezových celků, jakými jsou např. hroby. Autoři pojednávají studie se snaží tento přístup aplikovat i na sídliště. Jakkoliv se to může zdát problematické, J. Chapman a B. Gaydarska ukazují, že pokud chceme hlouběji porozumět roli materiální kultury ve světě pravěké společnosti, je třeba se ptát, jaký byl osud artefaktů, které nebyly zachyceny archeologickým výzkumem.

Co se skrývá pod pojmem „strukturovaná depoziční“, čtenář dobře pochopí v šesté kapitole věnované rozbitým keramickým soškám z mladšího eneolitu na tellu Dolnoslav. Autoři tvrdí, že vyrovnané rozmístění fragmentárních částí z pravé a levé strany sošek bylo záměrnou depoziční strategií související s integrací komunity. Konkrétně je např. argumentováno, že stranová dispozice zlomků figurálních plastik je „metaforou vyjadřující kontrast mezi dvěma široce sdílenými identitami: skupinou lidí pracovně spjatých s půdou a skupinou řemeslníků, umělců a rituálních specialistů (137).“ Vkrádá se myšlenka, jestli se nejedná o opačný extrém, než jaký je známý v (autory kritizované) behaviorální interpretaci odpadu, kde jsou formální i prostorové vlastnosti odpadu vysvětlovány výhradně nesymbolicky.

Pojednávaná práce je nesporným přínosem především v oblasti interpretace formativních procesů archeologického materiálu a depoziční sídelního odpadu. Jak jsme již uvedli výše, autoři akcentují symbolický rozměr, kterého odpad nabýval v neolitické a eneolitické společnosti Balkánu ve spojení s takovými aspekty jako je např. pohlaví, sociální postavení nebo vztah k zemřelým. Přesto se čtenář nevyhne určité skepsi, především co se týká míry zmíněného symbolického vztahu. Zejména ve shrnující osmé kapitole je patrná tendence vysvětlovat bezmála každý aspekt fragmentarizace a depoziční jakožto ukazatel indikující stav a strukturu společnosti.

Že se v podobně všeobíhajícím duchu nese i interpretace dalších studovaných jevů, si u druhé kapitoly knihy všiml ve své recenzi J. Last (2008). V daném oddíle se autoři věnují výzdobnému stylu a kategorizaci předmětů. Upozorňují na skutečnost, že předměty v řadě případů procházejí, podobně jako lidé samotní, přechodovými rituály včetně smrti, což se může odrážet i na jejich designu. Ve shodě s citovanou tezí, že: „lidé, kteří vyrábějí své nádoby odlišně, také odlišně žijí“, interpretují autoři chronologické proměny v keramickém materiálu na Balkáně ve smyslu sociálních změn. Např. posun v keramickém stylu mezi místním starším a mladším neolitem (studováno na šesti souborech) je vnímán jako odraz napětí mezi striktně duálním modelem skupinové organizace společnosti a flexibilitou identity jednotlivců jdoucí napříč společností. Duální model společnosti přitom autoři vyvozují z dichotomie jemné a hrubé keramiky ve starším neolitu a flexibilitu společenské příslušnosti jednotlivců spojují s uvolněním pravidel týkajících se keramických tvarů, umístěním a technikou výzdoby a její barevnosti v mladším neolitu. Nelze nesouhlasit s myšlenkou, že kategorie materiální kultury dávají lidem možnost přemýšlet o tom, jak se jejich vlastní výrobky vyrovnávají s realitou přírodního i sociálního světa. Na druhou stranu je už méně uvěřitelné, že by pravidla stylu tak úzce kopírovala podobu společenské organizace. Při interpretaci formální variability není přece možné pominout faktory, jakými jsou podmínky výroby a předávání znalostí (Hayden – Cannon 1984), kontextuální vztahy mezi jednotlivými typy nádob, jejich původní obsah a funkci.

V závěrečné kapitole autoři shrnují výsledky svých balkánských výzkumů a argumentují ve prospěch symbolického zacházení s odpadem. Přitom naznačují jakými směry by se výzkum daného tématu měl dále ubírat, protože je zřejmé, že významnější posun v oblasti teorie fragmentarizace je podmíněn právě tematicky zaměřenými pracemi. Nejde jen o praktické problémy archeologického řešení problému sídelního odpadu a identifikace areálů aktivit, v němž je podle J. Chapmana a B. Gaydarské jediným východiskem výzkum (včetně terénní části) programově zaměřený na postižení formativních procesů (95), ale i o základní teoretické předpoklady jeho interpretace. Po prostudování recenzované práce dospívá čtenář spolu s autory k přesvědčení, že představa o fosilizovaném záznamu lidského chování v archeologických nálezech je nadále neudržitelná. I tzv. pompejský předpoklad (*Pompeii Premi-*

se), považovaný za fundamentální postulát behaviorální archeologie, není možné považovat za prokazatelně platný, a to dokonce ani pro Pompeje samotné. I když základní modely depoziční sídelního odpadu lze v živé kultuře modelovat, většina archeologických kontextů má svůj původ ve velmi komplexních procesech, jejichž vznik je obtížné interpretovat v mezích dosud platné typologie odpadu. Nezbývá než s notnou dávkou skepse konstatovat, že stále ve většině případů nevíme, jak se artefakty do svých náleзовých kontextů dostaly a kde skončila jejich většina nezachycená archeologickým výzkumem.

Literatura

Binford, L. 1964:

A Consideration of Archaeological Research Design. *American Antiquity* 29/4, 425–441.

Chapman, J. 2000:

Fragmentation in Archaeology: people, places and broken objects in the prehistory of South Eastern Europe. London: Routledge.

Hayden, B. – Cannon, A. 1984:

Interaction Inferences in Archaeology and Learning Frameworks of the Maya. *Journal of Anthropological Archaeology* 3, 325–367.

Last, J. 2008:

Parts and Wholes: Fragmentation in prehistoric context, by J. Chapman & B. Gaydarska. Oxbow Books, 2007, xiv + 233pp, 43 col plates, 113 b/w figures, 38 tables (http://www.ucl.ac.uk/prehistoric/reviews/07_05_chapman.htm, 26. 6. 2008).

Schiffer, M. B. 1976:

Behavioral archaeology. New York: Academic Press.

Schiffer, M. B. 1987:

Formation Processes of the Archaeological Record. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Annick de Capitani, Sabine Deschler-Erb, Urs Leuzinger, Elisabeth Marti-Grädel und Jörg Schibler

Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon / Bleiche 3 Funde

Archäologie im Thurgau, Band 11.
Veröffentlichung des Amtes für Archäologie des Kantons Thurgau. Frauenfeld 2002.
383 stran, 531 kreslených a fotografických tabulek.
ISBN 3-905405-10-5
ISSN 1420-0570

Recenzoval:

Miroslav Dobeš

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.vi.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
dobes@arup.cas.cz

Anotovaný svazek sestává z několika samostatných pasáží, které jsou v dalším podrobně komentovány. Je druhým z celkem tří knih věnovaných této pozoruhodné lokalitě (*Leuzinger 2000; Jacomet et al. 2004*) a jeho obsahem je vyhodnocení vlastních nálezů.

1. Einleitung, str. 13–21. V úvodu je shrnuta historie výzkumů z polohy Bleiche na katastru Arbonu, švýcarského města na břehu Bodamského jezera, a nálezové okolnosti předmětné akce, pojednané zevrubně ve svazku prvním (*Leuzinger 2000*). V trati Bleiche je dnes registrováno již 7 různých pravěkých lokalit, z nichž je v literatuře známa kromě právě popisované zejména poloha 2, starobronzové sídliště zkoumané v roce 1945. Naleziště 3 bylo zachyceno sondáží v roce 1983, vyvolanou tehdejší změnou územního plánu Arbonu (*Winiger – Hasenfratz 1985, 207–220*). Na jejím základě byl v roce 1993 až 1995 proveden záchranný výzkum o výměře 1100 m², vedený Ursem Leuzingerem.

Zkoumané sídliště bylo založeno těsně u břehu Bodamského jezera v malém zálivu, který byl ovšem v průběhu věků z valné části zanesen náplavami z erozní činnosti místně protékajícího potoka. Dnes se tedy nachází cca 800 m od břehu jezera, přičemž písčité nánosy nad kulturní vrstvou jsou mocné 2 až 3 metry. Tímto způsobem však byly pozůstatky eneolitické vesnice skvěle konzervovány a mj. znepřístupněny ničivým účinkům příboje jezerních vod, který měl a má na svědomí vyplavování obsahu pravěkých vrstev nejen na Bodamském jezeře. Vlastní kulturní vrstva je mocná 5–40 cm, sestává ze spodní organické a svrchní požárové partie. Bezpočet dendrochronologických údajů svědčí o krátkodobém sídlišti, na kterém byl první dům postaven z jedlí pokácených v roce -3384 a poslední tři z kmenů složených roku 3376 př. n. l. Poslední data tohoto typu se vztahují k roku -3370; zřejmě krátce nato vesnice kompletně vyhořela. V sondě byly odkryty pozůstatky 27 domů a jejich částí zabíhajících do nezkoumaného terénu, obvykle o výměře zhruba 8 x 4 metry, uspořádaných do pravidelného tvaru s kolmo nasedajícími uličkami, půdorysně připomínajícího pravidelná založení středověkých měst či klasicistního Terezína. Nejde o žádnou výjimku, takovéto uspořádání lze pozorovat na mnoha lokalitách nejen u břehů či pod vodou severoalpských jezer, ale i na zcela běžných sídlištech vysazených v polohách obvyklých také na našem území (kupř. altheimská sídliště v Unfriedhausenu a Pestenackeru, postavená na břehu bezejmenného potoka poblíž řeky Lechu a zachovalá včetně organického materiálu díky stabilně vlhkému prostředí, srv. *Schönfeld 1997*).

2. Steinartefakte (Urs Leuzinger), str. 22–75. Důkladnému zpracování bylo podrobena celkem 8160 nalezených kamenných artefaktů. Stípaná industrie, zastoupená 1786 kusy, se surovinově skládá převážně z jihoněmeckých rohovců, s výchozí do 70 km od lokality (73 %), ovšem též z materiálu vzdáleného původu – cca 13 % předmětů je vyrobeno ze severofrancouzských, případně severoitalských pazourků (Cerro Lessini). Překvapivá je značná tvarová variabilita industrie, poukazující např. na časový souběh všech možných typů pazourkových šipek a tak silně zpochybňující citlivost jejich chronologické výpovědi. Ve čtyřech případech byly zbytky šipek nalezeny zaseknuté v kostech zvířat, proti očekávání však druhů chovaných – v lopatkách domácího praseta a žebrech hovězího dobytka. Z význačnějších kusů zaujmou 3 pazourkové dýky, jedna bezpečně severoitalské produkce. Tři předměty jsou interpretované jako křesadla, přičemž tento výklad podporují rovněž nálezy kousků pyritu (FeS₂), užívaného v kombinaci s nimi a hubkou k rozdělování ohně.

Broušená industrie je zastoupena 1571 artefaktem, z toho 1495 odštěpky a polotovary z různých stadií zpracování a 76 hotovými sekerami a jejich zlomky, převážně z místní zelené břidlice. Na lokalitě je zachycen její celý výrobní postup, od valounů sbíraných na místních morénovalých polích přes různé formy polotovarů až k výsledným sekerám, včetně příslušných nástrojů, jako pískovcových pilek sloužících k naříznutí valounu a brouseků k jejich finální úpravě. Variční šíře seker je poměrně vysoká, kupř. délkošírkový index se pohybuje od hodnoty 2 do 3,8; bočnice jsou jak paralelní, tak sbíhavé, tyl rovný či dokonce obloukovitý. Jejich délka či hmotnost není nijakým způsobem standardizovaná, nevytváří zřetelně oddělené podmožiny, naměřené veličiny se plynule pohybují od hodnot nejnižších po nejvyšší. Tato data opět vedou k úvahám o smysluplnosti pokusů členit jednoduché tvary, jako jsou sekery, pomocí matematických metod založených na sledování poměrů různých parametrů. Nutno podotknout, že sekerám je společný víceméně jediný znak, a to je tvar řezu, resp. dokonale hladký povrch všech jedinců.

Z dalších kamenných nástrojů jsou k dispozici otluokače, zpravidla z říčních valounů (142 celých a 122 fragmentárních), a dále nástroje obdobného typu se stopami mědi, celkem 124 kusů, přičemž jejich počet ostře kontrastuje s dochovaným množstvím vlastních měděných předmětů (3 sídla). Na šesti z nich byla prokázána přítomnost kovu rentgenovou fluorescenční spektrometrií. Podobné valouny se stopami mědi byly získány i na jiných sídlištech kultury hogenské (Siplingen, Waalhausen), formace, o které se donedávna soudilo, že se zpracováním kovů takměř vůbec nezabývala. Spektrum kamenných artefaktů doplňují zátěže k síťím (879 kusů), drtidla a drtičky, archaické „staropaleolitické“ jednostranné i oboustranné sekáče a konečně různé perly, mj. z dentálií středomořského či atlantického původu.

3. Holzartefakte (Urs Leuzinger), str. 76–114, tvoří množinu o 543 jedincích. Jedněmi z nejvíce zastoupených jsou násady, ať k parohovým kopáčům (39 kusů) či sekerám (6 kyjovitých a 6 kolenovitých), často kompletně zachovalé včetně pracovní části z jiného materiálu. Jako ruční brázdiče (*Furchenstocke*) lze interpretovat tři předměty. Nádob z organických materiálů jsou reprezentovány zejména dlabanými dřevěnými mísami, provázenými naběračkami a lžicemi, dále nejspíše vědry skládanými z dubových lubů a různými schránkami z kůry stromů. Nepřekvapí, že přelisy (celkem 409 kusů) jsou často zachovány i s dřevěnými vřeteny (60 případů), zhotovenými z proutků různých keřů a stromů (převážně líska, dále dřín, krušina, zimolez, jedle, kalina, vrba, jasan). Obdobnou pestrou druhovou škálou se mohou chlubit ratiště šípů – kalina, zimolez, líska, dřín, krušina, mj. občas včetně cylindrických parohových hlavic, určených zřejmě k lovu ptáků. Z dalších předmětů lze uvést dřevěné hřebeny, celkem 126 perel z pecek trnky a višně/mahalebky, lodičku z olše (nejspíše

hračka), dřevěné palice a klíny, louče a snad i bumerang, alternativně vykládaný jako polotovar srpů. Dva duté opracované kmeny jsou interpretované jako úly, resp. přesnější kláty či brtě (Klotzbeute). Nejzajímavějším nálezem je však nepochybně předmět z javorového dřeva, nápadně připomínající polovinu dobytčího jha. Pokud je interpretace správná, tak by evidentně šlo o nejstarší přímý doklad záprahu v Evropě (eneolitické jho ze západošvýcarského nákolí Vinelz by mělo být mladší), navíc výtečně datovaný. Vzhledem k rekonstruované délce 93 cm by tak sloužilo ke sprážení dobytčího páru menších forem.

4. Textilherstellung (Urs Leuzinger), str. 115–134. Jak sděleno již výše, bylo ve zkoumaném výseku lokality objeveno celkem 409 přeslenů několika typů, dle hmotnosti většinou v přirozeném rozdělení (15–40 g), pouze devět z nich se hmotností nad 60 g z této skupiny vydělovalo. Zmíněné artefakty byly proporčně nalézány ve všech úrovních kulturní vrstvy a kvadrantech. Zřejmě bylo předeno v každém domě; nejsou žádné důkazy pro specializaci. Interpretace založené na prezenci či absenci přeslenů navíc komplikuje fakt, že tyto setrvačníky nejsou ke zpracování nití bezpodmínečně nutné, jde do značné míry o kulturně podmíněný jev. Kupř. v pfyňské kultuře chybí, jejich masové užití až v horgenské kultuře může souviset též s badenským vlivem a tudíž se změnou techniky předení. Podle dochovaných zbytků bylo na pletené artefakty (jako koše) povětšinou užíváno lipové lýko; u skutečných textilií je ve dvou případech doložen len, jednou lýko.

5. Gefässkeramik (Annick de Capitani), str. 135–276. Stejně jako ostatní nálezy byla keramika vybírána po vrstvách a kvadrantech 1 x 1 m, takže je možné učinit si představu o její distribuci podle různých vlastností na ní sledovaných. Celkem bylo získáno 28 416 střepů o hmotnosti asi jedné tuny, přičemž keramika z požárové vrstvy byla podle očekávání méně rozlámaná než zlomky z vrstvy kulturní. Zajímavé je, že v místech nad úrovní drenáže z roku 1944, tedy nad stávající úrovní spodní vody, bylo jen málo střepů, valná část se jich za 50 let pravděpodobně rozpadla, a zbylé jsou silně korodované. Navíc mají červenou oxidační barvu, získanou druhotně nejspíše vlivem zvýšené kyselosti prostředí. Zlomky z trvale zamokřených kvadrantů jsou totiž zpravidla šedočerné. Výskyt zasintrovaných střepů údajně svědčí o působení otevřené vody, čili spaleniště by podle této představy bylo nějakou dobu vystaveno vodě z jezera, než bylo překryto písčitémi sedimenty.

Podle složení a charakteru zpracování keramického těsta byly nálezy rozděleny na skupinu A a B, kdy se poslední jmenovaná od předchozí liší zejména příměsí šamotu, drcené keramiky, coby ostríva a lepší kvalitou zpracování a tím i výsledkem (keramická hmota se šamotem je při výpalu stabilnější, nesmršťuje se, proto nádoby tolik nepraskají). Členění bylo prováděno na základě prostého pozorování, teprve následně byly pořízeny výbrusy, které víceméně potvrdily jeho oprávněnost. Z tvarového hlediska ve skupině A převládají jednoduché a prakticky nezdobené hrncovité tvary pfyňské tradice, zhruba z 30 % opatřené engobou, blátitým povrchem (Schlickauftrag). Zcela ojedinělá výzdoba (cca 5 % případů) sestává nejčastěji z pupků, případně řádku okrouhlých vpichů, nehtovitých záseků či otisků prstů. Skupina B je reprezentována rovněž hrnci, ale v menším množství než u skupiny A, hlavně však tvary bolearázkého stupně badenské kultury (džbány, amfory, koflíky), a dále nádobami bez zjevných analogií. Pozoruhodné je, že tato keramika byla vícekrát recyklována, neboť keramická zrna ve stěnách některých nádob sama obsahovala tento typ ostríva.

V nádobách všech tvarů a velikostí byly zjištěny stopy po připálených pokrmech, i v těch největších interpretovaných tradičně jako zásobní, což znamená, že se vařilo ve všem. Z textu ovšem není zcela jasné, zda jsou krusty i ve stolních tvarech badenského rázu, jinými slovy nelze vésti úvahy o případném nepochopení jejich picí funkce v kulturně odlišném prostředí Bodamského jezera. V tvarosloví

hrnců byly pozorovány drobné rozdíly mezi spodním kulturním (a přece jen starším) sedimentem a horní spáleništní vrstvou; ve svrchním stratu byly zastoupeny obecně větší tvary, drobné změny v umístění pupků a větší podíl odsazených den, což jsou tendence, které vrcholí na mladších horgenských sídlištech (kupř. v Sipplingen, vrstvě 11, dendrodatované mezi léta -3317 až -3306).

Nebyly pozorovány rozdíly či zvláštnosti v rozmístění zlomků v sondě, ať již šlo o materiálové skupiny, typy či různé detaily; slepit se podařilo tvary ze střepů vzdálených až 10 m od sebe. Jelikož je víceméně známá délka trvání sídliště – 15 let, s možnými výhradami spočívajícími v délce užívání jednotlivých domů, a dá se kvalifikovaně odhadnout počet keramických jedinců, lze provádět různé odhady týkající se oběhu keramiky. Na domácnost vychází zhruba jeden vyhozený hrnec ročně, soudě podle propočtů založených na jedincích z kulturní vrstvy. I při optimističtějších odhadech by tedy údaje nespovídaly o příliš časté potřebě vyrábět keramiku. Podle nádob zastoupených v požárové vrstvě, za předpokladu, že bylo posléze kompletně ponecháno ve spaleništi, by bylo v každém domě současně v oběhu cca 7 hrnců a 2–3 zvláštní tvary.

Získaná keramika byla porovnána s časově a geograficky blízkými soubory, výsledkem je mj. krátký, ale výstižný komentář k mladopfyňským (případně cortailodským) a horgenským lokalitám z celého Švýcarska a okolí Bodamského jezera, včetně spolehlivosti jejich datování. Z porovnání s těmito lokalitami autorka vyvozuje kontinuální vývoj z pfyňské, příp. cortailodské kultury do horgenské, přičemž materiál z Arbon-Bleiche 3 podle ní stojí právě na jejich rozmezí.

Mezi keramikou domácího charakteru bylo nalezeno cca 620 střepů (tj. cca 2,5 %) badenského tvarosloví a výzdoby, z nichž bylo sestaveno mj. 34 větších částí nádob. Zlomky nebyly prostorově nijak vymezeny, vyskytovaly se jak v kulturní, tak v požárové vrstvě, prakticky ve všech kvadrantech. Z hlediska vnitřního členění této kultury jde evidentně o projev jejího nejstaršího, bolearázkého stupně, většinou v podobě tenkostěnných tvarů technologicky odpovídajících skupině B. Některé hrubé tvary badenského vzhledu však byly vyrobeny klasickou „pfyňskou“ technologií (tj. skupina A). Keramika byla nejspíše produkována na místě, jde tedy o import know-how, pobyt lidí obeznamených s příslušnou technologií, stylem a způsoby zdobení. Badenské střepy jsou známé i z jiných lokalit na Bodamském jezeře (Bodman, Sipplingen) – překvapující je však jejich téměř totální absence v celém Bavorsku a Horním Rakousku – srovnatelné celky jsou dnes známy až z jihozápadní Moravy, Dolního Rakouska, případně Cimburku u Kutné Hory (*Zápotocký 2000*). Kromě absolutního ukotvení počátků badenské kultury tak může dendrochronologicky dobře datovaná keramika bolearázkého charakteru z Arbon-Bleiche přispět ke korekci představ o typologickém vývoji této kultury; závažnější je, že se zde společně vyskytují prvky příznačné pro všechny bolearázké fáze vypracované V. Němejcovou-Pavůvkovou (1981). Ze základních badenských keramických tříd na lokalitě chybí pouze největší zásobnicové a amforovité tvary.

6. Die Knochen-, Zahn- und Gehirtefakte (Sabine Deschler-Erb, Elisabeth Marti-Grädel a Jörg Schibler), 277–366. Kostěná industrie je zastoupena 2015 předměty a parohová 767 kusy, přičemž celkový počet kostí zvířecích se pohybuje okolo 43000. Na výrobu první jmenované (u parohové je to samozřejmě) byly více preferovány části skeletů lovených zvířat, jejichž celkový podíl na lokalitě činí cca 40–50 %. V rozložení artefaktů nebyly pozorovány žádné nepravidelnosti, ze kterých by bylo možné usuzovat na specifická místa jejich výroby či užívání. Silně podreprezentovaný je stejně jako u keramiky jejich počet v sektorech nad úrovní drenáže z roku 1944, zjevně z obdobných důvodů. Z kostěných předmětů jsou kromě obvyklých šidel a dlát k dispozici kupř. vohle, tj. hřebeny

určené k odstraňování pazdří ze stonků lnu, jejichž kostěné zuby ze zvířecích žeber byly původně do jednoho celku spletené smůlou (takto na lokalitě i doloženo), dále háčky na ryby a několik kusů provrtaných zvířecích spodních čelistí, nespíše amuletů (jezevec, kuna lesní, tchoř, divoká kočka).

U parohových artefaktů druhově zcela dominuje jelen evropský, minimálně je zastoupen srnec. Pozoruhodné jsou tupé parohové hlavice šípů na ptáky, cca 100 kusů, zachovalé i s celými ratišti či jejich zbytky. Díky množství polotovarů byl rekonstruován i jejich celý výrobní postup; nutno ovšem podotknout, že z lokality pochází celkem zanedbatelné množství 250 ptačích kostí. Mezi šperky (náramky či diadémy) lze zařadit 15 zaoblených parohových destiček zdobených okrouhlými důlky. Z hlediska organizace výroby je zajímavé, že nástroje a drobné šperky (až na zdobené destičky) si každý vyráběl sám, soudě podle přítomnosti odpadu na sídlišti a jeho rovnoměrné distribuce.

7. Zusammenfassung, 367–369. Résumé, 369–371. Riassunto, 371–374. Summary, 374–376.

Závěrem je třeba říci, že dílo je dokumentačně skvěle vybavené, kvalita a názornost jak kreslených, tak fotografických tabulek je znamenitá. Tato švýcarská lokalita má význam pro naši archeologii nejen metodicky, tj. z hlediska techniky vedení výzkumu, způsobu zpracování značného množství sídlištního materiálu atp., a kulturně, tedy přítomností dendrochronologicky dobře datovaných hojných pozůstatků keramiky bohérazského stupně badenské kultury. Její hodnota, stejně jako obdobných nalezišť z trvale zamokřených terénů, spočívá nepochybně rovněž ve funkci významného korektivu pro výklad kulturně a chronologicky srovnatelných formací našeho eneolitu.

Literatura

Jacomet, S. et al. 2004:

Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon-Bleiche 3, Umwelt und Wirtschaft. Archäologie im Thurgau 12. Frauenfeld.

Leuzinger, U. 2000:

Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon/Bleiche 3. Archäologie im Thurgau 9. Frauenfeld.

Němejcová-Pavúková 1981:

Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe, Slovenská archeológia 24/2, 261–296.

Schönfeld, G. 1997:

Im Tal des Verlorenen Baches. Siedlungen der Jungsteinzeit in feuchten Talauen Bayerns, in: H. Schlichtherle (ed.), Pfahlbauten rund um die Alpen. Sonderheft 1997 der Zeitschrift „Archäologie in Deutschland“. Stuttgart, 81–87.

Winiger, J. – Hasenfratz, A. 1985:

Ufersiedlungen am Bodensee. Archäologische Untersuchungen im Kanton Thurgau 1981–1983. Antiqua 10. Basel/Frauenfeld.

Zápotocký, M. 2000:

Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Mit Beiträgen von Lubomír Peške und Slavomil Vencl. Památky archeologické – Supplementum 12. Praha.

Janusz Czebreszuk – Johannes Müller Hrsg.

Bruszczewo

Ausgrabungen und Forschungen in einer prähistorischen Siedlungskammer Großpolens / Badania mikroregionu osadniczego z terenu Wielkopolski

I
Forschungsstand – Erste Ergebnisse – Das östliche Feuchtbodenareal / Stan badań – Pierwsze wyniki – Wschodnia, torfowa częśc stanowiska

Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, Band 2.
Verlag Marie Leidorf GmbH. Poznań – Kiel – Rahden (Westf.) 2004.
330 stran, 151 obrázků, 14 tabulek.
ISBN 3-89646-882-0
ISSN 1617-5549

Recenzoval:

Michal Ernée

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
ernee@arup.cas.cz

Monografická publikace první etapy komplexního archeologického výzkumu (1995–2003; srovnej i Müller – Czebreszuk 2003) významné velkopolské opevněné osady z počátku doby bronzové Bruszczewo 5 je výsledkem vůbec prvního polsko-německého archeologického projektu v historii. Je jistě příznačné, že k jeho realizaci došlo na lokalitě s dlouhou německo-polskou tradicí bádání, způsobenou mimo jiné tím, že oblast, kde Bruszczewo leží, vzdálená asi 60 km jižně od Poznaň, náležela až do roku 1919 Německu. Na výzkumu (probíhá od roku 1995) a jeho vyhodnocení se podílí řada specialistů z různých institucí. To se projevilo i na autorském kolektivu, čítajícím na dvacet odborníků z obou stran polsko-německé hranice a pracujícím od roku 1999 pod vedením vedoucích projektu, prof. Johannes Müllera (Otto-Friedrich Universität Bamberg, nyní Christian-Albrechts Universität Kiel) a prof. Janusze Czebreszuka (Uniwersytet A. Mickiewicza w Poznaniu).¹ Celý dlouhodobě koncipovaný mezinárodní projekt byl finančně podpořen i z prostředků Deutsches Forschungsgemeinschaft a Nadace německo-polské spolupráce ve Varšavě, logisticky se na něm z počátku podílela i Freie Universität Berlin a dílčím způsobem i další instituce.

Jistým specifíkem knihy je její důsledná dvojjazyčnost, v mnohém připomínající edice latinských pramenů s jejich překladem – v levém sloupci text německý, v pravém polský, shodné začátky odstavců. Možná trochu zbytečný luxus. Ušetřené peníze za překlad a papír by jistě daleko lépe slušely kvalitě tisku i některých obrazových příloh.

¹ Kromě vedoucích celého projektu a autorů a spoluautorů celé řady kapitol, J. Czebreszuka a J. Müllera, se na úvodních částech knihy a dějinách bádání podíleli S. Kadrow a P. Silska, geomorfologií terénu se zabývala I. Hildebrandt-Radke, analýzou leteckých snímků J. Nowakowski a W. Rączkowski, geofyzikální prospekci B. Dücke, analýzou keramiky mj. J. Kneisel a Ch. Schilz, kameny P. Honig, analýzou kovových předmětů K. Rassmann (měření provedli E. Pernicka a J. Lutz), makrozbytkovou analýzou S. Karg, S. Bajer a D. Fingerhut, pylovou analýzou J. N. Haas a N. Wahlmüller, osteologií D. Makowiecki a nálezy z Przysieki Polskiej S. Schwenzer.

Opevněná osada Bruszczewo 5 leží sice na samém okraji únětické sídelní enklávy, „in der nordöstlichsten Siedlungskammer der Aunjetitzer Kultur, der sogenannten Kościan-Gruppe“, zároveň však pouhých 13 km na JJV od známého „knížecího“ mohylníku Łęky Małe. Nejde tedy o oblast nevýznamnou. Sami autoři publikace řadí Bruszczewo 5 k nejdůležitějším časně bronzovým opevněným lokalitám ve střední Evropě. Přinejmenším co se rozsahu a kvality jeho poznání týče mají jistě pravdu.

Sídlíště samé leží v nadmořské výšce ca 74–75,6 m, na ostrožně vyvýšené asi 6 m nad tokem říčky Samice. Bruszczewo poutá pozornost starožitnými nálezy ze svého okolí už od závěru 17. století. První plánovitě výzkumy zdejších prehistorických a raně středověkých lokalit však přišly až před první (1911) a během druhé (1943) sv. války. Opevněný areál Bruszczewo 5 přišel na řadu v šedesátých letech 20. století. Rozsáhlý plošný výzkum tu v letech 1964–1968 prováděli pracovníci Archeologického muzea v Poznani pod vedením Z. Pieczyńskiego. Výzkum centrální, nejvýše položené části ostrožny, přinesl řadu nemovitých i movitých nálezů datovaných převážně do starší doby bronzové. Z prozkoumané plochy 1265 m² se 110 většími objekty a 80 kúlovými jamkami pochází asi 30 tisíc keramických zlomků, 60 celých nádob, přes 10 tisíc zvířecích kostí, velké množství kamenných, kostěných a parohových nástrojů, štípané industrie, bronzových předmětů (kromě bronzové sekerky a čepelky dýčky se našel i regulérní depot bronzových předmětů – 2 sekerky s lištami a čepel dýčky) i nálezů spojovaných s metalurgickou dílnou (kamenný kadlub na náramky, dyzny, tyglík, lící lžička, keramické podložky). Pozornost byla věnována i přírodovědným analýzám – byly odebrány vzorky pro botanické analýzy, některé objekty datovány radiometricky, další metodou ¹⁴C (Groningen), komplexně byly vyhodnoceny nálezy zvířecích kostí a analyzovány bronzové nálezy.

Časně bronzový materiál se měl stát základem Pieczyńskiego disertace, která však nebyla nikdy dokončena. Ztráta autorových poznámek a velké mezery v dokumentaci pak byly po jeho smrti roku 1986 hlavní překážkou dokončení práce. Výsledky výzkumu byly zatím zveřejněny jen v několika předběžných sděleních (*Pieczyński 1966; 1970; 1974; 1975; 1985*; dále uveřejněná práce z roku 1978 není uvedena v soupisu literatury). I na základě velmi sporných, předběžných a někdy si i navzájem protiřečících informací (údajně trojnásobné opevnění dřevohlinitým valem s kamennou konstrukcí, předpokládaný vícefázový vývoj osídlení s přechodem od pastevectví k hospodářství kombinujícímu chov zvířat se zemědělstvím, stopy místního zpracování kovů, a také blízkost nekropole Łęky Małe) byl však Bruszczewo 5 v literatuře přiřčen status výjimečně významné lokality počátků doby bronzové (např. *Machnik 1977, 123; 1978, 95–96; Gediga 1978, 138, 142–143, 164*).

V polovině 90. let 20. století „tauchte die Idee auf“, v rámci spolupráce Archeologického muzea a Institutu prehistorie University A. Mickiewice v Poznani provést komplexní vyhodnocení nálezového fondu z Bruszczewa. Analýza doposud získaného materiálu probíhala v rámci magisterského semináře pod vedením A. Koška. Ukázala se však nutnost některé Pieczyńskiego předběžné závěry ověřit revizním výzkumem na lokalitě. Vedení terénní části výzkumu se ujal J. Czebreszuk. Nové výzkumy započaly v roce 1995. Již první zjištění se natolik lišila od doposud publikovaných interpretací, že se z krátkého zjišťovacího výzkumu vyvinul dlouhodobý vědecký projekt.

Na počátku bylo **hlavním cílem** v terénu identifikovat sondy ze šedesátých let, aby bylo možné je přesněji zaměřit a vynést do celkového plánu lokality. To se však díky intenzivnímu zemědělskému využívání plochy podařilo jen zčásti. I tak se ukázalo, že některé dříve publikované řezy byly idealizovány a zjednodušeny. **Za druhé** měla být ověřena interpretace některých objektů, zejména existence tří opevněných fází sídlíště. Nepodařilo se potvrdit předpo-

klad kamenné konstrukce opevnění, ani nalézt místo původního Pieczyńskiego řezu. **Třetí otázkou** byl stav dochování archeologických terénů na lokalitě. V nejvyšší partii naleziště bylo původní přirozené zvrstvení zcela zničeno a nahrazeno rozorávaným horizontem; po jeho odstranění se jednotlivé objekty přímo rýsovaly v písčitém podloží. Naopak v severním předpolí byly zjištěny dochované kulturní vrstvy *in situ* a také do té doby neznámý příkop.

Již první sezóna výzkumu v roce 2005 vedla „zu einer Dekonstruktion der bisherigen Hypothesen“ a ukázala, že ke zhodnocení významu opevněné lokality Bruszczewo 5 nepostačí opětovná analýza výsledků výzkumů ze šedesátých let, ale je nezbytné formulovat zcela nový projekt. K jeho přípravě a sběru dalších dílčích informací, mimo jiné i prostřednictvím sondáží (včetně vrtů) v terénu, pak došlo v letech 1996 a 1997.

Od roku 1999 probíhá výzkum na lokalitě Bruszczewo 5 na základě mezinárodní spolupráce polských a německých archeologů pod vedením editorů této první monografie – Janusze Czebreszuka a Johannese Müllera (viz výše). V letech 1999–2001 se terénní práce soustředily nejen na ověření situace na temeni návrší (*Mineralbodenbereich*) a na ověření situace severního příkopu, ale také, což se ukázalo pro další výzkum jako klíčové, na „Torfbereich“, nacházející se v bezprostředním severovýchodním sousedství „der Siedlungshöhe“. Zde se v hloubce asi 80 cm vedle kulturní vrstvy s raně bronzovou keramikou nacházela také řada pozůstatků dřevěných konstrukcí. Zatímco na temeni vlastní osídlené a opevněné vyvýšeniny byly potvrzeny ničivé důsledky půdní eroze a značný odnos sedimentů, podařilo se v trvale podmačeném terénu na východním úpatí návrší objevit „Feuchtbodenstratigraphie“ počínající lužickými odpadními vrstvami (svrchní vrstvy) a končící únětickými dřevěnými konstrukcemi (nejspodnější vrstva). V řezu mocnými situacemi v západní části samotného návrší a na jeho západním svahu byly odkryty pozůstatky několika i vícenásobně opravených palisád, řada dalších dřevěných konstrukcí neznámé funkce, zbytky dřevěných i kamením štětovaných chodníků, velké množství předmětů ze dřeva, březové kůry atd. Z celého zjištěného profilu byly odebrány vzorky pro pylovou analýzu a dendrochronologické datování. Po jednoletém přestávce se v roce 2003 soustředila pozornost výkopců na jižní část návrší a jeho jižní svah. Na celé ploše lokality bylo také provedeno geomagnetické měření. Jeho pomocí se mimo jiné podařilo zjistit celou řadu zahloubených objektů a vyjasnit celkovou půdorysnou strukturu lokality. Podle výsledků měření nebyl celý areál opevněn pouze na severní straně, jak se původně předpokládalo, ale opevnění patrně probíhalo po celém obvodu sídlíště. Na severní a severozápadní straně musíme počítat s vodním příkopem částečně přírodního původu hlubokým až 4 m, který měl stěny zesílené palisádou. Výzkum poskytl téměř výhradně raně bronzový materiál, včetně např. dobře dochované dílny na výrobu březové smůly. Situace byla tak dobře dochována, že umožnila rekonstrukci celého výrobního postupu.

Druhá etapa výzkumu v letech 2001–2003 proběhla na ploše 1674,5 m², teprve údaj o mocnosti některých dokumentovaných stratigrafií (až 4 m) a rozsáhlý výzkum složitých situací v podmačeném terénu však dá této informaci správný rozměr. Započítáme-li i plochy výzkumů ze šedesátých let, byla do roku 2003 prozkoumána plocha ca 2939 m².

Vzhledem k tomu, že výzkum probíhal od roku 2003 dále a v roce 2008 se očekává vydání další, v pořadí druhé monografie o jeho výsledcích, omezím se v následujícím pouze na stručné vylíčení hlavních závěrů dosavadních analýz.

I přes negativní důsledky erozních procesů, které tu započaly nejspíše na sklonku starší doby bronzové, dělí autoři plochu sídlíště do tří základních částí: **a)** v kruhu uspořádaný systém opevnění, **b)** východní podmačený

areál, **c)** vlastní centrální část sídliště s doklady řemeslnických aktivit. Na základě radiometrického datování a dendrochronologie vycházejí autoři z toho, že **a)** celý systém opevnění o průměru ca 120 m vznikl někdy v průběhu 20. století BC a byl opakovaně, vícenásobně obnovován a rozšiřován až do doby kolem roku 1600 BC, **b)** dodatečně budované stavby a zařízení v podmáčeném severovýchodním předpolí, ležícím na břehu jezera, pocházejí z 19. století BC, **c)** centrální areál sídliště (podobně jako opevnění) byl využíván od 20. do 15. století BC a následně pak v pozdní době bronzové, v období lužické kultury.

Z lokality pochází doposud 44 dat ^{14}C (mj. z laboratoří v Kielu, Groningen, Poznani, Římě, Erlangen a Kyjevě), z nichž 40 náleží starší a počátkům střední doby bronzové. Z dřevěných nálezů zejména ve východním podmáčeném areálu bylo odebráno celkem 71 dendrochronologických vzorků – 12 jich mohlo posloužit k vybudování lokální dendrochronologické křivky v dendrolaboratoři DAI v Berlíně. Ta má prozatím trvání 103 let. Rok 103 byl pomocí metody *wiggle-matching* datován k roku 1888 (pravděpodobnost 74 %) nebo 1814 (pravděpodobnost 71 %) BC, tedy do průběhu 19. století BC. Další vzorky se zpracovávají i v laboratoři v Krakově.

Opevněné sídliště na ostrožně vybíhající do údolí říčky Samice bylo v době svého vzniku ze tří stran obklopeno vodou (na východní straně byla dokonce prokázána existence jezera s plochou ca 33 ha). Nejstarší opevnění se tedy nacházelo ze tří stran na břehu vodního toku, na severní straně byl pak zřízen mohutný vodní příkop. Zajímavé je jistě zjištění, že zástavba v centrální části si udržovala v průměru dvacetimetrový odstup od opevnění, podél něhož se tedy patrně nacházela relativně velká nezastrávaná plocha. Četné nálezy z centrální části opevněného sídliště dokládají nejen obilnářství a chov dobytka, ale také intenzivní bronzovou metalurgii a výrobu březové smůly. Autoři proto předpokládají existenci dělby práce ve zdejších hospodářství. Zatímco z centrální části sídliště pocházejí téměř výhradně nálezy ze starší doby bronzové, podařilo se ve východním podmáčeném areálu doložit i následné osídlení středo a pozdně bronzové. Zjištěno bylo nejméně 8 sídelních horizontů, z nichž 4 náleží starší době bronzové. Součástí publikace je mimo jiné i vyhodnocení plošné distribuce velkého množství nálezů v jednotlivých zjištěných horizontech. Různý rozptyl artefaktů v jednotlivých vrstvách podle autorů patrně dokládá různé způsoby zacházení s odpadem v čase.

Zvláštní význam lokality spočívá zejména ve výjimečných podmínkách uchování nálezů, a to zejména ve východním, podmáčeném areálu, ležícím v době své existence v prostoru mezi vyvýšeninou a břehem jezera. To umožnilo získat nejen řadu dendrochronologických dat, ale také důležité paleobotanické a paleozoologické informace o vztahu zdejšího únětického obyvatelstva ke svému životnímu prostředí.

Kromě zuhelnatělých semen a plodů pochází ze dvou doposud analyzovaných paleobotanických vzorků také nezuhelnatělé dřevo, větve, uhlíky, stromová kůra, klasy, fragmenty listů, mech a četné zbytky hmyzu. Důležité je jistě zjištění, že vzájemné poměry jednotlivých druhů obilnin jsou podobné jak u vzorků z podmáčených situací, tak z jam v centrální, vyvýšené části sídliště. Kolekci označovanou jako „*Befund 35*“ a pocházející z podmáčené části sídliště – šlo o vrstvu nalezenou u jedné z dřevěných konstrukcí – interpretují autoři jako hnůj domácích zvířat. I další indicie (mj. nálezy pravděpodobného krmiva, larvy brouků a much) svědčí o chovu domácího zvířectva v bezprostředním sousedství sídliště i v jeho intravilánu. Zatím jen předběžné informace poskytl několik pylových vzorků, doposud však nebyl analyzován žádný kompletní profil.

Zajímavé jsou i dílčí výsledky osteologických analýz. Z dosavadních výzkumů opevněné lokality Bruszczewo 5 pochází ca 12 500 zvířecích kostí (2486 z nových výzkumů), z nichž více než 60 % (74,8 % z nových výzkumů) se podařilo blíže určit. Téměř 90 % jich náleží domácímu zví-

řectvu (přes 50 % skotu), kromě běžných druhů tu najdeme i psa a kolem 3 % kostí koní. Nálezy svědčí o intenzivním chovu zvířectva, ale také lov velkých lesních savců – divokého prasete, jelena a zebra. Osteologický materiál vůbec ukazuje na velkou rozmanitost biotopů v okolí sídliště – zmínění velcí lesní savci dokládají rozsáhlé lesní porosty, srnec se zajícem naopak existenci otevřené krajiny, luk a pastvin, kosti ryb, bobra, želvy, kachny či losa pak také vodní plochy (poněkud v protikladu je sdělení formulované v závěru celé práce na str. 312 v tom smyslu, že dosavadní výsledky analýz upozorňují na existenci otevřené krajiny, která byla intenzivně využívána a ovlivňována obyvateli opevněné osady i menších satelitních sídlišť).

Analýze nálezů z kamene (patrně kamenných artefaktů, i když z názvu, ani z textu samotného to přímo nevyplývá) z východního podmáčeného areálu se věnoval P. Honig. Dosavadní výsledky nejsou podány vždy zcela srozumitelně a někdy si dokonce v různých částech textu částečně protičeří. Přehlednou tabulku s početními údaji nahradil nepřehledný trojprostorový graf bez konkrétních čísel i dalších potřebných údajů (Abb. 118). Excelová tabulka na příloženém CD pak na rozdíl od grafu neobsahuje žádný chronologický údaj, graf naopak zase údaje o konkrétních vrstvách. Při pokusu o vytvoření vlastní tabulky by pak bylo nutné každé z uvedených stratigrafických jednotek přiřadit datování, které by musel čtenář pracně dohledávat v kapitolách popisujících jednotlivé terénní situace. V textu není uvedeno, proč byly nejprve analyzovány zrovna kameny z této části výzkumu, a ne z jiné – např. vlastní opevněného sídliště. Nejsou uvedeny ani případné citace dříve zpracovaných kolekcí. Vzhledem k tomu, že většina kamenů, jak alespoň autor uvádí, pochází sice ze stratifikovaných situací (vrstev), vzniklých ale jako důsledek přemisťování zeminy a eroze, v jejichž důsledku došlo k promíchání mladších (lužických) a starších (únětických) nálezů, postrádá analýza v mnoha ohledech očekávané významné. Autor uvádí, že z analyzované plochy pochází celkem 360 kamenů, z toho 21 % (patrně 76 ks) náleží únětickému a 79 % (patrně 284 ks) lužickému osídlení, vzhledem k dalším údajům v textu však toto jednoznačné chronologické zařazení všech kamenů (o tom, zda jde pouze o artefakty, či o všechny nalezené kameny, se nikde v textu nehovoří – jde prostě jen o *Steinmaterial* nebo prostě o *Steine*) nepůsobí příliš věrohodně, stejně jako příslušné interpretace, o nichž nikdy přesně nevíme, týkají-li se osídlení únětického či pozdějšího a které proto musíme brát s jistou rezervou. Znovu musím připomenout, že ani uvedený graf, ani příložená tabulka tento chronologický údaj u jednotlivých kamenů neobsahují. Řada kamenů nesla podle autora stopy přepálení, a to včetně štípané industrie. P. Honig se pozastavuje nad tím, že na stejné ploše bylo naproti tomu nalezeno jen nepatrné množství přepálené keramiky a mazanice a usuzuje z toho, že se snad v případě kamenů mohlo jednat o tzv. vyhřívací/vařící kameny (*Hitzesteine*, *Kochsteine*). Vzhledem k tomu, že se sem většina kamenů měla dostat odjinud však musíme vzít v potaz i to, že mohly projít žářem na zcela jiném místě. V závěrečné interpretaci kamenných nálezů autor uvádí, že kameny, především nejčastěji se vyskytující *Feuersteine*, *Gerölle*, *Klopfsteine*, *Mahlsteine* a *Reibsteine*, se na břeh vodního toku dostaly po vymýcení původního lesního porostu jako následek zemních prací spojených s výstavbou časně bronzového opevnění. Zejména písčité materiál získaný při hloubení příkopů byl spolu s odpadem ze sídliště nasypán mezi vyplétané konstrukce plotů a spolu s prkennou konstrukcí zpevňoval břeh. K tomu patrně sloužily také větší donesené kameny.

Kromě zpracování rohů a parohů (fada polotovarů) a rybnářství (vrše) je podle P. Honiga v této okrajové části sídliště při břehu vodního toku doložena díky přítomnosti *Gerölle und Mahlsteinfragmente* (valounových otloukačů a jejich kamenných podložek – zrnotěrek) i výroba keramiky – respektive příprava kamenného ostríva, vznikajícího

v důsledku recyklace dále nepoužitelných pískovcových či rulových zrnůtek jejich roztloukáním a drcením právě na jiných zrnůtkách pomocí valounových otloukačů. Dokladem má být mimo jiné početná přítomnost malých fragmentů zrnůtek. Zajímavé jsou informace o známých analogiích tohoto způsobu přípravy kamenného ostríva do neolitické keramiky v Breisgau (Lais 1935), keramiky časně mohylové kultury v dolnobavorském Podunají (Hundt 1964, 11) nebo na některých švýcarských sídlišcích doby bronzové (Hochuli – Maise 1998).

Vyhodnocení analýz čtyř kovových (měděných) předmětů (dvou sekerek s lištami a čepele dýky ze sídliště a další, náhodně nalezené sekerky s lištami), provedených E. Pernickou a J. Lutzem, se ujal K. Rassmann. S využitím analýzy hlavních komponent (*Hauptkomponentenanalyse*) uvažuje o podobnosti s kolekcemi některých velkých starobronzových depotů, zejména sekerek (Bennewitz, Bresinchen, Dieskau II a další) a diskutuje chronologické zařazení nálezů v návaznosti na model definovaný R. Krausem (Krause 2003). Dosavadní analýzy dokládají trend v čase se postupně zvyšujícího obsahu cínu a snižujícího se obsahu stopových prvků v raně bronzových sekerkách s lištami. Tento chronologický trend se odráží i ve výsledcích analýz předmětů z Bruszczewa. Sekerky a čepel dýky ze sídliště náležejí s největší pravděpodobností III. horizontu R. Krauseho, datovanému do intervalu ca 2000–1850 BC, jehož chronologickým středobodem je *Fürstengrab* v Leubingen (kolem 1950 BC).

Značná část publikace je věnována analýze keramiky z některých vybraných částí sídliště a různých fází výzkumu v jeho centrální části (J. Czebreszuk, A. Romańska, P. Silska), řezu 10/99 (J. Kneisel, J. Müller, Ch. Schilz) a zejména ve východním podmačeném areálu (J. Kneisel, Ch. Schilz). Keramika z centrální části je technologicky velmi vyspělá, se značnou rozmanitostí forem. Některé tvary vykazují vztahy ke kultuře Iwno a skupině Lubusz. Nejpodrobněji byla analyzována keramika z východního podmačeného areálu. Díky detailně zpracované stratigrafické sekvenční řezu 15/01 se tu podařilo, zatím jako na jediné únětické lokalitě, zachytit kontinuální vývoj celého spektra lokální keramické produkce v návaznosti na absolutně chronologicky fixovaný vývoj kulturního souvrství, a to zhruba od 20. do 16. století před Kristem. Keramika je zpracovávána po jednotlivých horizontech dokumentované vertikální stratigrafie. Jednotlivé zjištěné typy nádob byly podrobeny také seriaci (Abb. 97). Podařilo se definovat celkem 8 keramických horizontů – 4 z nich (hor. 1–4) náležejí starší době bronzové, pátý horizont přechodu starší a střední doby bronzové a horizonty 6–8 pozdní době bronzové (Abb. 102). Následuje srovnání jednotlivých typů nádob s nálezy z některých dalších lokalit. Vzhledem k výrazným odlišnostem od keramiky trzciniecké kultury a kultury Iwno a naopak k četným paralelám s keramikou únětickou charakterizují autoři zdejší osídlení jako únětické. Sledován byl i rozptyl keramických nálezů na ploše výzkumu, a to podle různých ukazatelů (velikosti střepů, okraje, dna, různé druhy příměsí, úpravy povrchu, typy nádob, druhy výzdoby) a také po jednotlivých horizontech. Největší odchylky od jistých obecných tendencí rozptylu keramických střepů na ploše byly zaznamenány v horizontu 4. Souvisejí patrně s tím, že stratigrafické jednotky se v tomto horizontu váží na jednotlivé části vyplétaných lineárních dřevěných konstrukcí, palisád – jde patrně o přemístěnou zeminu, sloužící k zasypávání vytvořených konstrukcí. Díky nim také nedošlo k rozptylu na větší ploše a lze tedy pozorovat určité koncentrace střepů jednotlivých sledovaných kategorií na omezeném prostoru vymezeném pozůstatky těchto konstrukcí.

Jako Appendix je k práci připojeno drobné pojednání Stefana Schwenzera o souboru nálezů (dýka s litou rukojetí, dvě další čepele dýk, sekerka s lištami, dláto, velká okrouhlá jantarová perla) z Przysieky Polskiej, ležící jen ca 10 km JV od Bruszczewa. Výsledkem analýzy je nová

interpretace kolekce nalezené v roce 1886 pod kamenným závalem a považované v minulosti za depot. S. Schwenzer považuje kolekci za pozůstatek výbavy bohatého knížecího hrobu (*Fürstengrab*).

Sídliště Bruszczewo 5 náleží k dalším opevněným raně bronzovým osadám v západním povodí Warthy, Słapanowu a Pudliskam. Mimo jiné i v souvislosti s další opevněnou lokalitou, Biskupin, naleziště 2a, upozorňují autoři v závěru na možný centrální význam opevněných osad v hraniční oblasti na pomezí trzciniecké a únětické kulturní oblasti.

I přes některé dílčí nedostatky, ke kterým řadím zejména kvalitu tisku a některých obrazových příloh, je nutné jak publikaci samotnou, tak zejména celý projekt vysoko ocenit. Komplexní přístup, zahrnující vedle nových výzkumů a četných přírodovědných analýz také zpracování a kritické vyhodnocení rozsáhlých starších terénních aktivit, si jistě zaslouží následování i v našem prostředí (mám zde na mysli zejména sídliště v Hostech, klíčovou lokalitu evropského významu). Přes zjevnou předběžnost mnoha závěrů a pouhé nakousnutí řady otázek a problémů (zejména je to patrné u mnoha zatím jen dílčích výsledků přírodovědných analýz) je tento první svazek určitě dobrou reklamou svazku druhému, jehož vydání je v knize avizováno a který má shrnout poznatky z dalších několika sezón stále probíhajícího terénního výzkumu i jeho zpracování. Budeme se těšit.

Literatura

- Gediga, B. 1978:*
Starszy okres epoki brązu na zachodnich ziemiach polskich w zasięgu „kultury przedłuzyckiej”. In: Gardawski, A. – Kowalczyk, J. (red.): *Prahistoria ziem Polskich 3. Wczesna epoka brązu*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 137–172.
- Hochuli, S. – Maise, Ch. 1998:*
Geräte und Schmuck aus Stein. In: *Die Schweiz vom Paläolithikum bis zum frühen Mittelalter, 3. Bronzezeit*, 269–273.
- Hundt, H.-J. 1964:*
Katalog Straubing II. Die Funde der Hügelgräberbronzezeit und der Urnenfelderzeit. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte 19. Kallmünz.
- Krause, R. 2003:*
Studien zur kupfer- und frühbronzezeitlichen Metallurgie zwischen Karpatenbecken und Ostsee. Vorgeschichtliche Forschungen 24. Rahden/Westf.
- Lais, R. 1935:*
Vorgeschichtliche Klopffsteine aus dem Breisgau. Germania 19, 286–290.
- Machnik, J. 1977:*
Frühbronzezeit Polens. Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen. Wrocław.
- Machnik, J. 1978:*
Wczesny okres epoki brązu. In: Gardawski, A. – Kowalczyk, J. (red.): *Prahistoria ziem Polskich 3. Wczesna epoka brązu*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 9–136.
- Müller, J. – Czebreszuk, J. 2003:*
Bruszczewo – eine frühbronzezeitliche Siedlung mit Feuchtbodenerhaltung in Großpolen. Vorbericht zu den Ausgrabungen 1999–2001. Germania, 443–480.
- Pieczynski, Z. 1966:*
Ślady uprawy roli z młodszej epoki brązu w Bruszczewie, pow. Kościan. Fontes Archaeologici Posnanienses 17, 277–281.
- Pieczynski, Z. 1970:*
Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na osadzie z II okresu epoki brązu w Bruszczewie, pow. Kościan, stan 5. Fontes Archaeologici Posnanienses 20, 268–271.

Pieczyrński, Z. 1974:

Zur Problematik der archäologischen Kulturen im nord-westlichen Polen während der älteren Bronzezeit. *Preistoria Alpina* 10, 47–50.

Pieczyrński, Z. 1975:

Die Ausgrabungen von Bruszczewo als Beitrag zum Problem der Verbindung der Aunjetitzer Kultur mit Kulturgruppen an der Wende der I. und II. Bronzezeitperiode im mittleren Westpolen. *Acta Archaeologica Carpathica* 15, 205–210.

Pieczyrński, Z. 1985:

Umocnienia obronne osady z wczesnej epoki brązu w Bruszczewie, woj. leszczyńskie stan. 5. In: Gedl, M. (Hrsg.): Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. *Archaeologia Interregionalis* 6. Warszawa, 167–177.

Irmtraud Hellerschmid

Die urnenfelder-/hallstattzeitliche Wallanlage von Stillfried an der March

Ergebnisse der Ausgrabungen 1969–1989 unter besonderer Berücksichtigung des Kulturwandels an der Epochengrenze Urnenfelder-/Hallstattkultur

Mit Beiträgen von *M. Penz, R. Sauer* und *K. Wiltschke-Schrotta*

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Mitteilungen der Prähistorische Kommission, Band 63, Wien 2006.

418 Seiten, zahlr. Abbildungen und Tafeln, div. Typentafeln, 2 CD-ROM.

ISBN-13: 978-3-7001-3530-2

ISBN-10: 3-7001-3530-0

ISSN 0065-5376

Recenzovala:

Susanne Stegmann-Rajtár

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-94921 Nitra
zuzana.rajtárova@savba.sk

Stillfried, eine markante Anhöhe am Steilabfall zur March, ist seit der Entdeckung durch M. Much im Jahr 1874 für die mitteleuropäische Forschung ein Begriff. Langjährige Ausgrabungen des Instituts für Vor- und Frühgeschichte der Universität Wien unter der Leitung von F. Felgenhauer, die später von C. Eibner weitergeführt wurden, machten diese Fundstelle bekannt. Schwerpunktmäßig in der Urnenfelder- und Hallstattzeit besiedelt, aber auch in älteren sowie jüngeren Perioden, belegt Stillfried seine Bedeutung nicht nur für das östliche Niederösterreich, sondern auch für das gesamte mittlere Donaugebiet. Anlässlich der 100-jährigen Forschungstätigkeit in der Wallanlage wurde im Jahr 1974 die Publikationsreihe „Forschungen in Stillfried“ gegründet um regelmäßig über die wichtigsten Ergebnisse der jährlich stattfindenden systematischen Ausgrabungen zu berichten (*Felgenhauer 1974*). Seit dieser Zeit wurden von verschiedenen Autoren zahlreiche Aufsätze veröffentlicht und auch mehrere Diplom- und Dissertationsarbeiten an der Universität Wien über Stillfried abgeschlossen, aber eine zusammenfassende Bearbeitung des von 1969 bis 1989 geborgenen archäologischen Fundmaterials blieb aus. Eine Ausnahme stellt lediglich die Bearbeitung des zur Siedlung zeitlich parallel verlaufenden Gräberfeldes dar, das M. Kaus publizierte (*Kaus 1984*).

In vorliegender Publikation werden von I. Hellerschmid die Ergebnisse eines dreijährigen Forschungsprojektes mit dem Thema „Stillfried am Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattkultur“ vorgestellt. Das Vorhaben konnte mit Hilfe der Finanzierung des Fonds zur wissenschaftlichen Forschung (FWF) der Österreichischen Akademie der Wissenschaften durchgeführt werden. An der Entstehung des Buches beteiligten sich auch weitere Mitarbeiter des Projektes – ihre Beiträge schlossen sich dem Abschnitt von I. Hellerschmid an: M. Penz schrieb über die Kleinfunde (S. 343–394), R. Sauer über Ergebnisse mineralogisch-petrographischer Analysen (S. 395–413) und K. Wiltschke-Schrotta lieferte einen knappen Bericht über den anthropologischen Befund in Siedlungsgrube V841 (S. 414–416).

Den Großteil der Publikation mit Schwerpunkt über die Dokumentation und Interpretation der Befunde sowie der typologischen und chronologischen Auswertung der Keramik in der Siedlung verfasste I. Hellerschmid (S. 5–342). Ihren Teil ergänzen außerdem 2 CD-ROM: Auf der ersten befindet sich die Zusammenstellung aller freigelegten Befunde mit Beschreibungen und mit den entsprechen-

den Abbildungen (124 Seiten); auf der zweiten sind die Zeichnungen der Keramik (118 Tafeln) und der begleitende Katalog (401 Seiten) enthalten. Leider findet der Leser aber an keiner Stelle des Buches eine Erklärung dazu, welche Abbildungshinweise im Text sich auf die CD-ROM beziehen und welche wiederum auf die Abbildungen und Tafeln im Buch. Nur sehr mühsam findet man sich zu recht und viele Angaben fehlen gänzlich.

Bedauerlicherweise enthält auch die Literaturliste (S. 324–341) sehr viele ungenaue Angaben. Häufig stimmt beispielsweise das Erscheinungsjahr der Publikationen nicht, bzw. die im Text zitierten Bücher fehlen gänzlich, z. B. Eibner 1986 (S. 296), Plesl 1987 (S. 306) oder Turková – Kuna 1987 (S. 97).

Es ist wichtig zu bemerken, dass alle Autoren ihre gewonnenen Ergebnisse an die Analysen und Auswertungen ihrer Vorgänger stützen konnten, wie aus der Einleitung (S. 9) hervorgeht (Eibner, A. 1974; Eibner, C. 1976; Langenecker 1986; Heiling-Schnoll 1987; Barg 1987; Laue 1987; Artnr 1990; Hellerschmid-Artner 1997). Warum aber an dieser Stelle nicht auch die von Hellerschmid im Jahr 2004 vorgelegte Dissertation über Stillfried mit dem selben Titel wie die vorliegende Publikation erwähnt wird (Hellerschmid 2004), bleibt rätselhaft. Der Leser erfährt es mehr zufällig am Ende des Buches im Kapitel „Bild- und Quellennachweis“ (S. 342).

Die ersten Kapitel sind dem Fundort Stillfried gewidmet (S. 11), seiner Ausgrabungs- und Forschungsgeschichte (S. 16) und der Besiedlung in der Wehranlage allgemein (S. 17). Der Schwerpunkt der Ausgrabungstätigkeit lag am sogenannten „Hügelfeld“, daß sich unmittelbar neben dem Westwall erstreckt (Abb. 1). Die über 22 ha große Wallanlage befindet sich etwa 35 km nördlich von der Donau und liegt zugleich im Schnittpunkt von zwei Fernstraßen - der Donau und March. Stillfried ist nicht nur ein wichtiger Punkt im Verbreitungsgebiet ähnlicher befestigter Siedlungen dieser Region, sondern steht auch namensgebend für die urnenfelderzeitliche Entwicklung im nördlichen Ostalpengebiet (Kreis Podolí-Stillfried-Vál II/Chotín). Seine Bedeutung liegt vor allem auch darin, daß die Besiedlung der Wallanlage an der Wende der Bronze- zur Eisenzeit nicht unterbrochen wurde, sondern spielt eine Schlüsselrolle wegen seiner langen kontinuierlichen Belegung auch über die Kulturgrenze zwischen Bronze- und Eisenzeit hinweg. Diese Tatsache bestätigen auch die benachbarten, ebenfalls von Much entdeckten Bestattungsplätze, von denen vor allem das größere Brandgräberfeld „In der Gans“ eine herausragende kulturhistorische Stellung einnimmt (Strohschneider 1976; Kaus 1984). Vor allem die Gräber 6 und 38 repräsentieren mit ihren Beigaben die Führungsschicht der heimischen späturnenfelderzeitlichen Elite. Deshalb ist es sehr zu begrüßen, daß jetzt auch mehr Informationen über die Siedlung vorliegen. Die Mitarbeiter am Projekt standen jedoch vor einer nicht einfachen Aufgabe und mußten eine große Menge an Dokumentation (2106 Pläne) und die Gesamtheit der geborgenen und inventarisierten Funde (15.300 Fundnummern) mit einer geschätzten Anzahl von etwa 150.000 Einzelstücken bewältigen, wie Autorin betont. Wie wir jedoch auch erfahren, war der Zugang zu den Funden nicht immer möglich, weil wegen der Übersiedlung des Museumsdepots der Zugriff auf die Bestände langfristig unterbrochen wurde (S. 113).

Im Kapitel „Dokumentation und Interpretation der Befunde“ (S. 24–103) werden in einem tabellarischen Überblick die Siedlungsgruben, Wohnhütten sowie Pfostengruben nach allgemeinen Merkmalen charakterisiert. Danach folgt zu erst die Beschreibung und Datierung einiger ausgewählten Befunde (Objekte) dem sich am Ende die Planum- und Profilzeichnungen zusammen mit einer kleinen Auswahl an Keramik anschließt. Jedoch sind auf den einzelnen Tafeln die Scherben nicht durchnummeriert, weshalb es für den Leser nicht möglich ist, in den Tabellen mit Beschreibungen (S. 32–58) die entsprechen-

den Hinweise mit den Tafeln (S. 63–92) zu korrelieren. Außerdem ist man auf ein ständiges Suchen und Blättern angewiesen, wenn man für ein bestimmtes Objekt grundlegende Angaben zusammenzustellen versucht. Noch mehr ist man enttäuscht, wenn bei der sehr wichtigen Wohnhütte V121, bei der 3 Phasen „Phasen 1–3“ unterschieden werden (S. 33), es am Ende heißt: „Die meisten Keramikbruchstücke konnten leider anhand der vorliegenden Tiefenangaben nur mehreren Schichten gleichzeitig zugeordnet werden“ (S. 35). Eine saubere Trennung des Fundmaterials nach Schichten, wie Autorin es versucht hat, kann deshalb nicht stimmen, wenn man die Signaturbeschreibung (S. 34) mit der Profilzeichnung (S. 66 oben) vergleicht. Zusätzliche Verwirrungen stiften auch die Benennungen der einzelnen Phasen, die in der entsprechenden Tabelle plötzlich mit römischen Ziffern „Phasen I–III“ bezeichnet sind (S. 34). Schließlich im Kapitel über die chronologische Abfolge der Siedlung wird dieselbe Wohnhütte V121 in „Siedlungsphase IV und V“ eingeordnet (S. 283, dazu Abb. S. 280). Bei der Unterscheidung der Wohn- und Wirtschaftsgebäude nach Grundrisform wird stellvertretend für die quadratische Grubenhütte das Objekt V801 genannt (S. 97), bedauerlicherweise findet man dieses aber weder im Katalog, noch auf der entsprechenden CD-ROM. Diese Probleme machen die Benützung des Buches sehr schwer. Entsprechende methodische Hinweise von G. Trnka, dem Leiter des Projektes, wären an dieser Stelle sicher nützlich gewesen.

Den umfangreichsten Teil der Publikation bilden die Kapitel über die „Typologische und chronologische Auswertung der Keramik“ (S. 104–239) und der „Verzierungsarten auf Keramik“ (S. 240–278). Aus der großen Anzahl der bearbeiteten Gefäßbruchstücke (etwa 22.000 Stück) wurden für die einzelnen Objekte nur charakteristische Scherben abgebildet. Die Klassifikation der Gefäße erfolgte nach dem Schema Grundform, Typ und Variante (Abb. 7). Die Grundformen wurden zusätzlich noch in Breit- und Hochform eingeteilt und mit der Warenart korreliert. Autorin hat 10 Grundformen definiert (S. 121–124) – an dieser Stelle wäre ein Hinweis auch auf die Typentafeln 1–42 wünschenswert gewesen, die der Leser erst viele Seiten später findet (S. 191–232). Eine typologische Leitform im Fundmaterial ist das große Kegelhalbsgefäß. Seine Form ist für die zeitliche Entwicklung der Siedlung aussagekräftig. Nach Definition der Autorin wird es als „Grundform 5-Topf 1“ eingeordnet (S. 118), womit jedoch die Bedeutung des Kegelhalbsgefäßes völlig in den Hintergrund rückt. Verf. hätte sich besser an die gängige typologische Gliederung von Keramik orientieren sollen, wie sie beispielsweise von S. Klemm (Klemm 1996, 189f.) oder L. D. Nebelsick (Nebelsick 1997, 65ff.) erarbeitet wurde.

Chronologisch hat Autorin sechs aufeinander folgende Siedlungshorizonte festgelegt (S. 279–289): Älterer urnenfelderzeitlicher Siedlungshorizont, der mit Ha A2/B1 bis Ha B2-B3/früh und den *Siedlungsphasen I und II* gleichzusetzen ist; Ein jüngerer urnenfelderzeitlicher Siedlungshorizont, der den Stufen Ha B3 und Ha B3 spät/C1a und den *Siedlungsphasen III/1 und III/2* entspricht; Ein älterhallstattzeitlicher Siedlungshorizont, der mit Ha C1b–C2/früh und der *Siedlungsphase IV* gleichzusetzen ist und ein mittel- bis jüngerhallstattzeitlicher Siedlungshorizont, der mit den Stufen Ha C2/Ha D1 und der *Siedlungsphase V* parallelisierbar ist. Aufgrund der Fundumstände kam Hellerschmid zum Ergebnis, dass das Ende der urnenfelderzeitlichen Besiedlung durch die Zerstörung des Westalles charakterisiert werden kann. Die darauf folgenden hallstattzeitlichen Siedlungsphasen IV und V befinden sich räumlich an derselben Stelle, jedoch mit markanten Veränderungen der Siedlungsform. Autorin vermutet, daß während der Hallstattzeit die Bewohner in einer unbefestigten Siedlung lebten. Die Keramik ist nur mehr schwach von urnenfelderzeitlichen Traditionen geprägt. Neben Einflüssen aus dem Westen, werden erste Kontakte mit dem Süden und dem Südosten spürbar.

Die Auswertung der Funde und Befunde in der vorliegenden Arbeit führten Hellerschmid zur Aussage, dass am Fundort Stillfried von einem kontinuierlichen Umformungsprozess der urnenfelderzeitlichen kulturellen Wurzeln ausgegangen werden kann (S. 294). Ein bedeutendes Ergebnis ist die Feststellung, dass während in Phase II Einflüsse aus dem Norden (Schlesische Kultur und Schlesi-sch-Platénice-Kultur) dominieren, verlagert sich der Schwerpunkt des Kulturkontaktes in der Phase III/1 nach Nordwesten (Stitary-Stufe der Knoviz-Kultur. Die Phase III/2 wird zusätzlich durch westliche hallstattisierende Einflüsse, die über den Donauweg nach Stillfried gelangten, geprägt (Zusammenfassung S. 318–320).

Am Ende der Publikation schliessen sich drei Beiträge an. Von M. Penz werden die Kleinfunde von Stillfried besprochen (S. 343–366 Text, 28 Tafeln). Wie jedoch Autor bemerkt: „gleich wie bei der Gefäßkeramik verhinderte auch bei den Kleinfunden eine große Anzahl an derzeit nicht auffindbaren Objekten eine lückenlose Geschlossenheit der Fundvorlage“ (S. 343). In knapper Form werden einzelne Fundgegenstände beschrieben, u. a. auch der im Jahre 1986 in einer Siedlungsgrube im Nordwestteil des Hügel-feldes entdeckte Bronzhortfund bestehend aus 2 Tüllenbeilen und zahlreichem Schmuck (Armreife, Arm-ring, Harfenfibeln und Brillenfibeln).

Im nächsten Beitrag von R. Sauer werden die Ergebnisse mineralogisch-petrographischer Analysen an ausgewählten Keramikproben und einigen Rohstoffvergleichsproben aus Stillfried präsentiert (S. 395–404 Text, 5 Tabellen, 4 Tafeln). Von den ausgewählten Keramikproben und Rohstoffproben wurden petrographische Dünnschliffe angefertigt. Autor stellte fest, dass die verwendeten Rohstoffe sicher lokalen Ursprungs sind. Bei einigen wenigen Proben, wo mit Sicherheit eine unmittelbare lokale Herkunft des Rohstoffs auszuschließen ist, konnte die Herkunftsfrage nicht geklärt werden.

Die abschließende kurze Referenz von K. Wiltschke-Schrotta bietet die Ergebnisse der anthropologischen Untersuchung in der Grube V841, die 1985/86 freigelegt wurde (S. 414–416). In der urnenfelderzeitlichen Siedlungsgrube ließen sich unverbrannte Skelettreste von 16 Individuen feststellen, 7 weitere Individuen wurden in der obersten Fundschicht identifiziert. In einer weiteren zeitgleichen Grube wurden ebenfalls 7 Skelettreste vorgefunden. Es liegt die Vermutung nahe, dass die Menschen infolge eines katastrophalen Ereignisses verstarben und nicht traditionsgemäß beerdigt werden konnten.

Es ist verdienstvoll, daß Hellerschmid die monographische Bearbeitung des archäologischen Fundmaterials einer langjährigen Ausgrabung vorgelegt hat. Wie schon Felgenhauer schrieb, wurde die Siedlung zum „archäologischen Fundplatz von internationaler Bedeutung und ein Objekt interdisziplinärer Forschung“ (Felgenhauer 1996). Bei einer so herausragenden Fundstelle wie Stillfried sind die Erwartungen der Wissenschaft natürlich sehr groß. Die Zeichnungen der Befunde und der Keramik, im Buch sowie auf der CD, sind übersichtlich gestaltet und in guter Qualität. Autorin hat eine anspruchsvolle Aufgabe auf sich genommen und eine zusammenfassende Vorlage des Fundmaterials aus den Etappen der Urnenfelder- und Hallstattzeit vorgenommen und auszuwerten versucht. In den 20 Jahre dauernden Ausgrabungen sammelte sich eine enorme Menge an Funden an und jeder von unserem Fach weiß, wie schwierig und mühsam es ist, nicht nur eine gründliche Analyse auszuarbeiten und aussagekräftige Ergebnisse zu erzielen, sondern diese Vielzahl an Informationen dem Leser auf eine verständliche Art zu vermitteln. Das ist der Autorin leider nicht ganz gelungen. Auf jeden Fall hat aber Hellerschmid mit der ausführlichen Bearbeitung der Keramik zeigen können, daß sich der Wandel von der Urnenfelder- zur Eisenzeit in Stillfried kontinuierlich in mehreren Etappen vollzogen hat und dass bei diesem Formierungsprozess nicht nur einheimi-

sche Traditionen fortgesetzt wurden, sondern kulturelle Einflüsse aus benachbarten Regionen ebenfalls mitwirkten und eine wichtige Rolle spielten.

Literatur

Artner, G. 1990:

Die späturnenfelderzeitliche-hallstattzeitliche Siedlung von Stillfried a. d. March. Ergebnisse der Ausgrabung des Jahres 1972. Ungedr. Diplomarbeit. Wien.

Berg, F. 1987:

Der Westwall der Wehranlage Stillfried a. d. March, NÖ. Ungedr. Diss. Wien.

Eibner, A. 1974:

Zum Befund einer hallstattzeitlichen Webgrube aus Stillfried. Forsch. in Stillfried 1, 76–84.

Eibner, C. 1976:

Eine späturnenfelderzeitliche Grube unter der Aufschüttung des Westwalles von Stillfried. Zum Befund einer Schädeldeposition. Forsch. in Stillfried 2, 70–85.

Felgenhauer, F. 1974:

Geschichte der prähistorischen Forschung in Stillfried. Forsch. in Stillfried 1, 7–20.

Felgenhauer, F. 1996:

Stillfried. Lebensraum der Menschen seit 30.000 Jahren. Archäologischer Fundplatz von internationaler Bedeutung. Objekt interdisziplinärer Forschung von bedeutendem Rang. Ergebnisse der Ausgrabung und Forschungen 1969–1989. Forsch. in Stillfried 9/10, 1990–1992 (1996), 9–29.

Heilling-Schmoll, I. 1987:

Tier- und Menschdepositionen der urnenfelder-hallstattzeitlichen Siedlungsanlage von Stillfried a. d. March. Ungedr. Diss. Wien.

Hellerschmid, I. 2004:

Die urnenfelder-hallstattzeitliche Wallanlage von Stillfried a. d. March. Ergebnisse der Ausgrabungen 1969–89. Ungedr. Diss. Wien.

Hellerschmid-Artner, I. 1997:

Die späturnenfelder-hallstattzeitliche Siedlung von Stillfried a. d. March. Ergebnisse der Ausgrabung des Jahres 1973. Ungedr. Diplomarb. Wien.

Kaus, M. 1984:

Das Gräberfeld der jüngeren Urnenfelderzeit von Stillfried a.d. March. Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1977. Forsch. in Stillfried 6.

Klemm, S. 1996:

Zum Verhältnis Höhensiedlung – Gräberfeld im Spiegel der hallstattzeitlichen Funde am Alpenostrand, dargestellt am Beispiel Malleiten bei Bad Fischau/NÖ. In: Osthallstattkultur. Symp. Sopron 1994, Archaeolingua 7. Budapest, 187–208.

Langenecker, U. 1986:

Webgrube der Hallstattkultur aus Stillfried a. d. March, VB. Agern/March, NÖ. Ungedr. Diplomarb. Wien.

Laue, S. 1987:

Das Gefäßdepot der jüngeren Urnenfelderzeit von Stillfried a. d. March, NÖ. Ein Beitrag zur Problematik der Gefäßdepots. Ungedr. Diplomarb. Wien.

Nebelsick, L. D. 1997:

Die Kalenderberggruppe der Hallstattzeit am Nordostalpenraum. In: Nebelsick, L. D. – Eibner, A. – Lauerermann, E. – Neugebauer, J. W.: Hallstattkultur im Osten Österreichs, 9–128.

Strohschneider, M. 1976:

Das späturnenfelderzeitliche Gräberfeld von Stillfried a. d. March, NÖ. Forsch. in Stillfried 2, 31–69.

Marcus Egg – Diether Kramer**Krieger – Feste – Totenopfer**

Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark

Mosaiksteine, Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Band 1. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Mainz 2005.

41 stran, 29 obr.
ISBN 3-88467-089-1
ISSN 1861-2938

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
chytracek@arup.cas.cz

Předložená publikace přináší populární formou řadu nových informací o bohatém pohřbu halštatského knížete v mohyle Kröllkogel u Kleinklein v rakouském Štýrsku. Práce je vybavena početným souborem kvalitních barevných příloh s mapami, fotografiemi nálezů i rekonstrukcemi hrobové výbavy a nepochybně zaujme široký okruh čtenářů.

Mohyla s knížecím pohřbem patří ke čtyřem skvostně vybaveným mohylovým hrobům samostatného pohřebiště u Kleinklein. Bez nadsázky je lze označit za nejbohatší knížecí hroby v celé východohalštatské kultuře, která se v 8. stol. př. Kr. vyvinula z předcházející kultury popelnicových polí. V Korutanech a Slovinsku trvala až do 5. stol., ale na zbývajícím území končí předčasně kolem středu 6. stol. př. Kr. Výzkum mohylových nekropolí v okolí výšinného sídliště z pozdní doby popelnicových polí a doby halštatské na Burgstallkogel probíhal na různé úrovni již od druhé poloviny 19. století a umožnil poznat proces vytváření mocných politických elit ve starší době železné východohalštatského okruhu. V této oblasti se vyvíjelo více regionálních skupin odlišujících se pohřebními zvyklostmi; fenomén „knížecí hrob“ mohl být nejlépe studován ve skupině Sulmtal ve Štýrsku, Slovinsku a severovýchodních Korutanech.

Čtyři mohyly u obce Kleinklein se nacházejí v údolí potoka Saggau v západoštýrské vrchovině asi 30 km jižně od Štýrského Hradce. V krajině jsou pozorovatelné již jen dvě, ostatní byly v minulosti zarovnané. Zmíněné mohyly tvořily zvláštní nekropoli nejvyšší vládnoucí elity a byly součástí mnohem většího pohřebního a sídlištního komplexu.

Dnes je rozpoznatelných asi 700 mohyl, v roce 1883 se dalo napočítat ještě 1124 mohyl; kdysi měla nekropole využívaná od 10. do 6. stol. př. Kr. na 2000 mohyl a byla tak jednou z největších a nejreprezentativnějších nekropolí ve střední Evropě. Prokopáno mohlo být jen 10 % mohyl.

Uprostřed mohylových skupin vyčnívá vyvýšený Burgstallkogel, na němž se rozprostírá sídliště patřící k pohřebištím. Během pozdní doby popelnicových polí a během doby halštatské se zde etablovalo důležité nadregionální centrum, předtím a potom v těchto místech stál maximálně jeden zemědělský dvorec. Na severním svahu osídleného návrší je lokalizován výchoz železné rudy, který byl v 19. a 20. století využíván. Stopy staršího dolování železa nejsou blíže datované a doklady pravěké těžby tak nelze prokázat. Z dopravně geografického hlediska měl Burgstallkogel výhodnou polohu, neboť údolím Drávy procházelo jedno z nejdůležitějších spojení ve směru východ-západ. Moderní archeologický výzkum zde proběhl v 80.

letech minulého století. Umožnil sice hlubší pohled na sled sídlení, ale vypovídá málo o struktuře, dimenzi a dynamice osídlení. Po 4. fázi mizí zástavba severního svahu, kde byl založen rozsáhlý systém příkopů. Jiné doklady opevněných poloh se nepodařilo zachytit.

Analýza zvířecích kostí prozrazuje, že se na výšinném sídle jedlo hlavně hovězí a porážena byla především mladá zvířata. Pojídání velkého množství telecího pokládají autoři knihy za jistou známku bohatství.

Knížecí mohyla v Kröllkogel byla prokopávána v letech 1860, 1905/06 a 1917. Moderní revizní výzkum proběhl až v roce 1995 za účinné spolupráce mezi Štýrským zemským muzeem Joanneum ve Štýrském Hradci a Římsko-germánským centrálním muzeem v Mohuči. Průměr mohyly dosahoval původně 40 m, výška mohla činit 12 m.

Hrobová komora postavená z nasucho kladených kamenů ve středu mohyly měla rozměry 8 x 8 m, zachovaný dromos byl dlouhý 12 m, široký 4,8 m. Ve východohalštatském okruhu jsou hrobky s dromem odvozeny od etruských předloh a objevují se v oblasti západního Maďarska, Štýrska, přilehlého Slovinska, Chorvatska a nejnověji také na Moravě. V hrobce se podařilo zachytit čtyři koncentrace přepálených lidských a zvířecích kostí, rozlišeny byly pozůstatky tří zpopelněných lidí a tří koní; našly se také kosti hovězí a kosti z prasete a ovce/kozy.

Milodary lze rozdělit do pěti kategorií, které zahrnují zbraně, koňský postroj, ozdoby, kovové a hliněné nádoby.

K výbroji patřila přilba, pancíř, bronzový meč, 6–7 hrotů kopí, tři sekerky s tulejí a jeden hrot šípů. Pancíř se v dolní části zvonovitě rozšiřuje a podle rozměrů musel patřit muži vysokému 180 cm. Zvonovité dvojdielné pancíře byly v jihovýchodoalpském prostoru zhotovovány v lokálních dílnách podle řeckých předloh již ve 2. pol. 8. stol. př. Kr., používaly se v 7. a ještě na počátku 6. stol. př. Kr. Hlavu knížete chránila přilba s dvojitým hřebenem. Takové přilby se vyvíjely ve střední Itálii, odkud dospěly přes Adrii do jihovýchodoalpské oblasti. Nejstarší jsou z pozdního 7. stol., většina spadá až do 6. stol. př. Kr. Rituálně rozlámáný bronzový meč typu Gündlingen se v jihovýchodoalpské oblasti běžně nevyskytuje, v západohalštatském okruhu a přilehlé severozápadní Evropě platí jako vůdčí zbraň pro 8. stol. př. Kr. V Kröllkogel je tento typ meče exotickým anachronismem, neboť ve východohalštatském okruhu v pozdním 7. stol. již meče ve válečných střetnutích nahradily bojové sekery a železo také vytlačilo bronz. Meč poukazuje na kontakty mezi Kleinklein a západohalštatským okruhem, prozrazuje také dávný zvyk milodarů mečů, kterým se knížata z Kröllkogel odvolávala na starý odznak stavu z doby založení východohalštatské elity. Meč i ochranná zbraň patřily knížeti, další útočné zbraně se našly ve větších sadách a byly určeny více lidem. Soudobé znázornění boje na záponě z Vače ilustruje tehdejší způsob boje, kdy válečníkům na koni asistuje panoš, který podává potřebné zbraně. Vedlejší pohřeb dalších dvou lidí je interpretován jako hrob ženy-konkubiny vladaře – a jeho osobního strážce, nosiče štítu, nebo panoše. Hrot šípů naznačuje i milodar luku. Srovnatelná válečná výbroj se objevuje v Picenu ve východní části střední Itálie, kde byli rovněž válečníci pohřbíváni s celými sadami zbraní.

Při zadní stěně komory se našly zlomky železné uzdy a bronzové knoflíky z řemenů, které zdobily postroj hlavy koně. Knoflíky z řemenů se širokým okrajem patřily k typickým výrobkům stupně Ha D1, což odpovídá pozdnímu 7. stol. a první polovině 6. stol. př. Kr. Bronzové ozdoby postroje prozrazují západohalštatské tvary z oblasti severně od Alp a společně s mečem poukazují na kontakty nekropole Sulmtal k západohalštatskému okruhu.

O špercích z Kröllkogel přinesl řadu nových poznatků teprve až revizní výzkum muzea ve Štýrském Hradci. Rhomboidní zápona z bronzů a šest kování zdobilo kožený opasek. Zápona platí jako vůdčí tvar stupně Ha D1, vysky-

tuje se hlavně v regionech severně od Alp a jen malá enkláva se rýsuje ve Slovinsku, s ní lze spojit i exemplář z Kleinklein. Zápona je severního původu, ovšem kování opasku prozrazuje typickou ozdobu z Dolní Krajiny ve Slovinsku. Datují se tu od pozdního 6. stol. do pozdního 5. stol. př. Kr. a je znám pouze jeden další nález opasku, kde jsou kování kombinována s rhomboidní záponou. Oba autoři předpokládají vznik bronzových kování v pozdním stadiu stupně Ha D1 a knížecí mohyla v Kröllkogel pak nemohla být zřízena kolem roku 600, jak se dosud soudilo, nýbrž v 1. pol. 6. stol. př. Kr. Zápona a kování opasku se dobře hodí k válečnému knížeti z Kröllkogel, ostatní milodary drobných bronzových a jantarových šperků ale poukazují na ženskou sféru. Pohřeb nedospělého jedince pravděpodobně patřil konkubíně knížete. V mnoha knížecích hrobech východoalštatského okruhu se objevují lidské oběti, mezi nimiž byly zřejmě velmi často ženy. Mezi východo- a západohalštatským okruhem se ukazuje nápadný rozdíl v postavení žen. Severozápadně od Alp byly ženy pohřbívány jako hlavní osoby s knížecí výbavou (např. hrob kněžny z Vix), zatímco ve východoalštatském okruhu se vyskytují dosud jen výlučně mužské knížecí hroby.

V oblasti halštatské kultury jsou bronzové masky a ruce z Kröllkogel zcela ojedinělé. Nejedná se přitom o masku mrtvého, která by ležela na obličejí, protože na její vnitřní straně se ještě zachovalo dřevo, ke kterému byla maska přibita bronzovými nýty.

Ruce vytepané z jednoho kusu plechu znázorňují jejich hřbety a polohy palců pak naznačují obě levé ruce. Zůstává otázka, zda je to omyl řemeslníka, nebo se spíše projevuje skrytá symbolika ve smyslu „převráceného“ světa. V případě rukou i masky se jedná o lokální výrobky, které ale vycházejí z cizích podnětů. Analogie se nabízejí ve vzdálené Etrurii ve střední Itálii. V okolí etruského města Vulci se našlo více bronzových rukou, většinou v souvislosti s tzv. bystami, které tvořily zárodek později vysoce rozvinuté etruské portrétní plastiky. Existenci byst ve Štýrsku doby halštatské, které se zhotovovaly podle etruských vzorů, snad ukazuje i zvláštní zobrazení lidských bytostí bez břicha a nohou na bronzové cistě XIII z Kröllkogel. Masky i ruce byly přibity na dřevěném podstavci antropomorfního tvaru a bysty mohly zobrazovat zemřelé nebo jejich dávné předky.

Impozantním druhem milodarů z Kröllkogel jsou bronzové nádoby. Dnes je možné identifikovat ještě 27 bronzových nádob, ale původně jich bylo mnohem více. Nedochovaly se vzhledem k poničení ohněm z pohřební hranice. Původ obyčejně ukládat velké soubory picích nádob do hrobů je hledán na jaderské straně střední Itálie. Kovové nádoby se používaly v rámci velkých hostin a sada bronzového nádobí z Kröllkogel obsahovala všechny důležité tvary nádob potřebné k uspořádání takové hostiny. Vystrojování nábožensky motivovaných oslav patřilo k nejdůležitějším úkolům halštatské aristokracie, která zastávala i vedoucí roli v náboženské oblasti. V souboru byla největší situla typu Kurd vysoká 76,5 cm, která pravděpodobně sloužila k míchání nápojů. Pozoruhodná je výzdoba těla nádoby provedená vybijenou technikou. Pás meandru lemuje vlýs dvojité sluneční bárky s ptačími hlavami. Pozdní varianta slunečního člunu – jedná se o centrální náboženský symbol doby popelnicových polí – se běžně vyskytuje ve venetské kultuře Este, odkud také řemeslníci z Kleinklein pravděpodobně motiv z dvojité sluneční bárky převzali. Vedle velké situly stály nejméně 4 další. Malá bezuchá situla s přinýtovanou páskovou atáší sloužila k rozdělení nápoje jednotlivým hostům. Patří k situlám typu Este a představuje s největší pravděpodobností import z Horní Itálie. Také sada tří bronzových váz ukazuje na úzké spojení mezi venetskou kulturou Este a Kleinklein. Bronzové naběračky sloužily k rozdělování tekutin, k servisu patřil i cedník používaný k cezení namíchaných ingrediencí v nápoji. Účastníci slavností pili z malých

bronzových číší, kterých bylo v Kröllkogel nalezeno osm. Sedm válcovitých cist nemělo dna ani ucha, pravděpodobně se jednalo o nefunkční nádoby vyrobené pouze pro účely pohřbu. Cisty a bronzové poklice zdobily geometrické motivy i figurální scény, které byly provedeny v tradiční vybijené technice ale také v plasticky vystupujícím reliéfu. Figurální výjevy běžné také v situlovém i etruském umění ukazují hudební a sportovní závody pořádané v rámci velkých slavností, objevují se rovněž charakteristické lovecké scény; neobvyklý je pouze lov medvěda s vojenskou výzbrojí. V antickém umění se štvance na medvěda zobrazuje teprve až v době helénistické, lovící lidé mají ovšem civilní kroj. Vojensky vyzbrojení lovci se v obrazovém světě středomořských kultur vyskytnou jen v ojedinělých případech, pouze když mýtický hrdina bojuje s bájným netvorem. Vojensky pojatý lov medvěda zobrazený také na situle ze sousedního staršího knížecího hrobu v Pommerkogel se zřejmě vztahuje na mýtickou minulost lovícího heroa zakladatele, která měla pro identitu halštatské společnosti v okruhu sídla na Burgstallkogel základní význam. Ve vnitrozemském Štýrsku je také značně neobvyklé zobrazení čtyř velkých ryb, které žerou, případně vyvrhují lidské postavy a motiv musel být převzat ze středomořského světa.

Revizní výzkum v roce 1995 přinesl nové informace o keramických nádobách, kterých se podařilo nalézt 80. Nově získaný soubor keramických nádob značně poškozený žárem z pohřební hranice prozrazuje, že se jedná o velmi pozdní faci keramiky z nekropole Sulmtal. Keramická výbava potom zřetelně dokazuje, že v Kröllkogel byl uložen dosud nejmladší známý hrob z celé nekropole.

Rekonstrukce pohřebního ceremoniálu líčí, jak před spálením mrtvol zemřelého došlo ještě k zabítí dvou lidí, kteří měli následovat panovníka do hrobu. Stejný osud stihl nejméně tři koně a některá další domácí zvířata. Za doprovodných ceremonií byly na velmi vysokou hranici položeny lidské mrtvoly a po stranách zvířecí zdechliny. K ceremoniím patřilo také rozlámání meče s jazykovitou rukojetí, který byl pak deponován u knížecí mrtvoly. Po slavnostním uložení spálených ostatků s milodary do pohřební komory se nad pohřbem nasypala mohutná mohyla a konaly se zřejmě i pohřební hry, jak nás informují zobrazení na cistách.

V závěrečné kapitole si autoři kladou otázku, jaké postavení měli v rámci tehdejší společnosti válečníci pohřbení ve čtyřech nejbohatších mohylách u Kleinklein. Charakterizují knížata jako charismatické vůdce, náboženské náčelníky a pořadatele velkých kultovně motivovaných slavností. V Kleinklein byla pohřbena jen špička vládnoucí elity, protože v každé generaci došlo k založení pouze jednoho knížecího hrobu. Separátní nekropole byla také nápadně oddělena od pohřebních míst ostatního obyvatelstva.

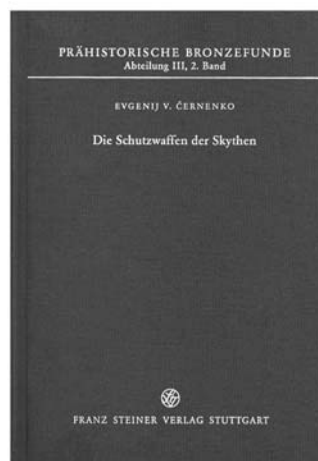
V rukou elity pohřbené v Kleinklein se soustřeďovala moc po pět generací, poslední vládce zde již nebyl pohřben, ale musel tady zřít hrob svého předchůdce. Pozoruhodné je zjištění, že bohatství milodarů ve zmíněných knížecích hrobech přibývá z generace na generaci a vytvoření vládnoucí politiké elity tak bylo dynamickým, postupně vzrůstajícím procesem.

V mocenském centru na Burgstallkogel se podařilo dosáhnout vysoký stupeň institucionalizace vedoucí role vládnoucích knížat, neboť se na 150 let stalo centrem fungujícího dvorského státu. V nekropoli Sulmtal se dá rozeznat určitá hierarchie, na jejíž špičce stojí knížecí hroby z Kleinklein. Nižší hodnost pohřbených zřejmě prozrazují již ne tak luxusně vybavené panské hroby na běžných pohřebištích, které mohly patřit vedoucím příslušníkům dvorského státu. Následují normálně vybavené mohyly pojímající ovšem stále jen horní vrstvu společnosti a ne celou masu obyvatelstva. Při posledních výzkumech v oblasti západní nekropole se našly také ploché hroby s čistou jednoduchou keramickou výbavou, které snad patří níže postaveným příslušníkům zde usazené komunity.

Podle autorů se za fenoménem knížecích hrobů z Klein-klein i dalšími přepychově vybavenými hroby ze Štýrska, skrývá instituce „sakračního království“, které se mohlo vytvořit i na čistě nízké kulturní úrovni bez znalosti písma, komplikovaného redistribučního hospodářství nebo vzniku měst. Časné královské říše se však ukazují jako nestabilní mocenské útvary, které mohly být velmi rychle rozbity. Po pěti generacích se něco takového událo rovněž na Burgstallkogelu i v jiných mocenských centrech skupiny Sulmtal. Na vrcholu svého vzestupu kolem středu 6. stol. př. Kr. knížecí pohřby náhle přestaly, nebyly již zřizovány žádné mohyly a zanikla také výšinná sídla. Autoři naznačují, že kolaps mocenského centra na Burgstallkogel i zánik zbývajících východohalštatských elit nemusel souviset jen s pronikáním nositelů skytské Vekezug-kultury; na zhroutení dosavadního systému se mohlo podílet i určité vnitřní napětí provázané s odcizením vládnoucích elit od svých poddaných. Nelze vyloučit ani střetnutí s jinými sousedními komunitami, např. z oblasti Dolnokrajinské halštatské kultury, která prožívala krizi právě v době, kdy Kleinklein dosáhl nejvyššího vrcholu.

Recenzovaná práce seznamuje populární a poutavou formou čtenáře s výsledky revizního výzkumu knížecí mohyly v Kröllkogel a představuje Burgstallkogel v západním Štýrsku jako významné mocenské centrum srovnatelné např. s Heuneburgem v Bádensku-Württembersku.

Jevgenij V. Černěnko Die Schutzaffen der Skythen

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung III, Band 2.
Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz
und Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006.
Celkem 158 stran textu (8 Abb. a 2 Tabelle v textu) a 46 celostr. tabulek s nálezy a mapami.
ISBN 3-515-08659-5

Recenzovala:

Lucie Šmahelová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
smahelova@arup.cas.cz

Jevgenij Vasiljevič Černěnko, autor recenzované publikace, působí jako profesor ve Skytho-sarmatském oddělení Archeologického ústavu Národní akademie věd Ukrajiny v Kyjevě a v minulosti se podílel na mnoha významných výzkumech skythských kurganů (Toľstaja Mogila, Čertomlyk etc.). V současné době spolupracuje na ukrajinsko-německém výzkumném projektu, zkoumajícím rozsáhlý systém opevnění skythské lokality Beľsk (Beľskoje Gorodišče), která byla dle všeho jedním z center zbrojní produkce. Coby erudovaný odborník na vývoj a typologii skythské výzbroje a vojenskou taktiku se touto problematikou zabývá již řadu let. Z jeho starších prací uvedme alespoň některé: *The Scythians, 700–300 BC* (Oxford 1997), *The Scythians* (London 1983), *Skifskij dospech, 1* (Kiev 1968), *Skifjske pogrebalnye pamjatniki stepej Severnogo Pričernomoreja* (Kiev 1986), *Skifo-persidskaja vojna* (Kiev 1984), *Skifskije lučniki* (Kiev 1981); mimo jiné redigoval také sborník *Skify Severnogo Pričernomor'ja: Sbornik naučnych trudov* (Kiev 1987) apod.

Ve svém novém souhrnném díle „*Die Schutzaffen der Skythen*“, vydaném u příležitosti jeho 70. narozenin, vychází J. V. Černěnko ze své disertace a rovněž ze značně přepracované publikace „*Skifskij dospech*“ a koncentruje tak poznatky svého dlouhodobého bádání do podoby katalogu dosud známých nálezů skythské výstroje. Cílem jeho práce je jejich typologické rozčlenění a interpretace na základě hrobových a sídelních kontextů, zkoumaných do poloviny 90. let 20. století. Zájmovou oblast představuje především stepní a lesostepní zóna Přičernomoří a Zakavkazska v období 7.–3. stol. př. n. l., tj. území evropské Skythie a velkých kurganů. Autor však také přihlíží ke kulturně příbuzným oblastem na Balkáně a současně reflektuje vztahy ke Středomoří, Přednímu a Blízkému Východu.

Jednotlivé části skythské výstroje jsou zde uspořádány do kapitol podle funkce a typu, za každou z nich následuje katalogizační výčet autorem dosud zpracovaných nálezů. Velkou pozornost věnuje J. Černěnko zejména pancířům, které jsou typickou záležitostí nejen skythské, ale obecně nomádské válečné jízdy. Pancíře tvořil krunýř z tvrdě kůže, který mohl být a často býval zpevněn kovovými šupinami či lamelami, našitými buď po celém jeho povrchu nebo soustředěnými v kritických partiích. Jejich rekonstrukce a identifikace v rámci hrobového inventáře bývá však obzvláště obtížná vzhledem k fenoménu častého vykradení a rozrušení nálezových situací. Dodnes je evidováno přibližně 350 pancířů nebo jejich částí, přičemž nejvíce se objevují v 5.–4. stol. př. n. l., kdy jsou zastoupeny místy až v 50 % mužských hrobů. Podle nálezů kovových desti-

ček, jejich typů a rozmístění se rozdělují na pancíře s „náhrudníkem“ (prsními destičkami), pancíře s dlouhými rukávy, pancíře s ramenními pláty a vzácně kyrsy, patrně importy. Další hojně zastoupenou součástí výstroje představují opasky, které se vyskytují od přelomu 7./6. stol. př. n. l. a bývají také často – podobně jako pancíř – zpevněné kovovými lamelami. Měly jednak funkci ochrannou a zároveň sloužily pro zavěšení meče, gorytu či upevnění štítu. Štíty byly buď prosté dřevěné (z prutů či větví) nebo obité kovovými, někdy dokonce kostěnými lamelami. Nejrozšířenějším typem byly podélné, obloukovité či oválné štíty pancéřového typu, které se upevňovaly pomocí háků k opasku a pancíři, a chránily levou stranu a záda jezdce, ponechávající mu tak volné ruce ke střelbě a ovládnutí koně.

Všechny výše uvedené skupiny představují typickou skythskou výstroj povětšinou domácí produkce, naproti tomu přilbice a náhlenice byly patrně převzaty ze Středomoří a v mnoha případech se jedná o importy či o výrobky řeckých kolonií v Černomoří. V 6. stol. př. n. l. je sice velmi rozšířen domácí, tzv. „kubánský typ“ masivních litých přilbic, od 5. stol. jej ale zastihují antické importy přilbic korintských, chalkidských, attických a jihořeckých, vyráběných patrně na zakázku skythské aristokracie. Vedle nich se vzácněji objevují přilbice šupinové, rozšířené v 6.–4. stol. př. n. l. a vyráběné podobnou technologií jako pancíř; řadoví válečníci nosili pravděpodobně bašlyk, snad kožený a vyztužený.

Rovněž náhlenice jsou nejspíše antickou inovací, zejména co se týče jejich celistvých typů – tzv. knémid, které prosluly coby součást výstroje řeckých hoplitů. V Černomoří a na Kubáni se s nimi často setkáváme od 5. stol. př. n. l., nejvíce jich však pochází ze 4.–3. stol. př. n. l. Tento typ patrně inspiroval výrobu domácích skythských mutací – lamelových náhlenic a šupinových kalhot.

Z Černěnkova rozboru vyplývá, že v době historicky zachytilného výskytu Skythů jsou tyto kmeny již silným, vojenským, státně organizovaným útvarem, který se aktivně účastní historického dění v oblasti mezi Černomořím a Předním Východem. Znalost městských kultur Předního Východu, kterou Skythové nabyli během svých invazí v 7. stol. př. n. l., do značné míry ovlivnila nejen výstavbu jejich opevnění, ale také výzbroj. Osvojili si šupinový pancíř, který následně (od 6. stol. př. n. l.) dochází širokého uplatnění v Evropě, neboť plně vyhovoval nárokům skythské jízdy na precizní ovládnutí koně – byl pevný, lehký a pohyblivý. V souvislosti s vývojem ochranné výstroje se následně změnila také útočné zbraně; kopí nabylo delšího a užšího tvaru, dvojkřídlé šipky byly nahrazeny trojkřídlými.

Vývoj pancéřové jízdy lze datovat nejpozději od 6. stol. př. n. l., což dokumentuje zásadní nárůst počtu nálezů z té doby. Původní teorie o lehce ozbrojené skythské jízdě tím pádem berou zaskvě; alespoň hlavní jádro skythského vojska sestávalo z jízdních těžkooděnců, totiž z vůdčí aristokracie a elitní družiny válečníků (žoldněřů), která ji obklopovala. Existenci organizovaného družinictví nasvědčují nálezy pancířů a další sofistikované části výzbroje, které pocházejí z jednoznačně nearistokratických hrobů z okolí bohatých kurganů a jejichž koncentrace vrcholí ve 4. stol. př. n. l. O rozvinutém vojenství vypovídají rovněž rozlehlé opevněné polohy raně městského charakteru (Kamenskoje, Pastyrskoje, Beľskoje Gorodišče etc.), jejichž význam je dodnes v literatuře hojně diskutován jako zimní útočiště, obchodní centra, rezidence skythských králů apod. Mimo jiné poskytují také nálezy různých polotovarů a nástrojů, jež ukazují nejen na místní dílenskou produkci skythské výzbroje a výstroje, ale zejména na existenci specializovaných odvětví (kovotepectví, kovolitectví, výroba šupin ad.). Vedle řeckých kolonií, které prosluly výrobou nákladné a zdobné výzbroje především pro aristokratického zákazníka, pracovala tedy také řada lokálních skythských specializovaných dílen, které uspokojovaly širokou poptávku na trhu se zbraněmi.

Jak již bylo řečeno výše, autorova pozornost se soustředila především na nálezy ze stepní a lesostepní zóny bývalého SSSR ze 7.–3. stol. př. n. l. a jejich vztahy k Balkánu, Středomoří, Přednímu a Blízkému Východu; podobné srovnání by si však do budoucna jistě zasluhovaly také nálezové celky z širokého skytho-saského kulturního prostoru Střední a Východní Asie (rezidua výzbroje a výstroje z kurganů Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Tuvy a Altaje; například pozoruhodně dochované dřevěné štíty z pazyrycké a šibinské fáze altajských mohylníků).

Vědecký přínos této publikace spočívá zejména v autorově systematické práci nejen s novými nálezovými celky, ale především s archivními materiály z depozitářů Moskvy, Petrohradu (IIMK RAN), Rostova na Donu, Krasnodaru, Tbilisi, Jerevanu, řady ukrajinských muzeí a Kyjeva (Archeologický ústav AV UA), které dosud nebyly řádně zpracovány ani publikovány. Kromě toho ovšem J. V. Černěnkovo věnuje pozornost také nálezům již známým a interpretovaným, ať už z velkých skythských kurganů (Alexandropol, Aksjutincy, Kul-Oba, Čertomlyk, Tolstaja Mogila, Melitopol, Boľšaja Bliznica, Jelizavetskaja, Ordžonikidze aj.) či sídelních center (Pantikapaion, Olbia, Kamenskoe Gorodišče, Skythská Neapolis). Svě závěry konfrontuje s ikonografickými památkami a antickými písemnými prameny. Zároveň se opírá o starší díla badatelů zabývajících se touto problematikou (A. I. Meljukova, B. A. Šramko, K. F. Smirnov, V. D. Blavatskij, M. I. Rostovcev a dalších), jejichž původní teorie reviduje ve světle nových nálezů.

Je škoda, že autor nepřistoupil blíže také k obrazové rekonstrukci výzbroje a nezúročil tak své bohaté experimentální zkušenosti v tomto oboru (spolupráce s Deutsche Forschungsgemeinschaft v Hamburku 1996, experimentální střelba z luku na skythský pancíř, zkušenosti s Dílnou pro historické kostýmy v Kyjevě etc.)

Nicméně kniha „Schutzwaffen der Skythen“ bezesporu otevírá nový pohled na skythské válečnictví jako jeden z hlavních kulturních projevů tohoto etnika a zároveň vypovídá mnohé o faktorech sociální diferenciace nomádské společnosti, ať už mocenských, politických či obchodních.

J. V. Černěnkovo svým komparativním přístupem podněcuje nové otázky spojené s vývojem bádání v tomto oboru a zároveň nepřímou poukazuje na nutnost systematického zpracovávání stále vzrůstajícího počtu nálezů a jejich vzájemné konfrontace.

Helmut Birkhan (Hg.)**Kelten-Einfälle an der Donau**

Akten des Vierten Symposiums deutschsprachiger Keltologinnen und Keltologen
Philologische – Historische – Archäologische Evidenzen
Konrad Spindler (1939–2005) zum Gedenken
(Linz/Donau, 17.–21. Juli 2005)

Österreichische Akademie der Wissenschaften
Philosophisch-Historische Klasse,
Denkschriften, 345. Band
Verlag der Österreichischen Akademie
der Wissenschaften, Wien 2007.
678 Seiten.
ISBN 978-3-7001-3670-5

Recenzoval:

Miloš Hlava

Muzeum hlavního města Prahy
Pod viaduktem 5, 155 00 Praha 5
mihlava@seznam.cz

Objemný sborník téměř pěti desítek příspěvků ze sympozia v Linci, konaného v roce 2005, přináší značně pestrou paletu informací z několika vědních oborů, které tzv. vídeňská univerzitní škola v čele s H. Birkhanem shrnuje pod jednotící a značně velkoryse definovaný pojem „keltologie“. Ten totiž ve velmi širokém a interdisciplinárně zaměřeném pojetí uvedené školy zahrnuje nejen „tradiční“ výzkum doby halštatské a laténské, ale také poznatky o (předpokládaných) potomcích Keltů na Britských ostrovech a v Bretani od středověku až do současnosti. Jednotlivé články a studie jsou ve sborníku řazeny abecedně podle autorů, což ovšem může poněkud ztěžovat rychlou orientaci uživatele, který bude v takto rozsáhlém a tematicky velmi různorodém svazku hledat spíše příspěvky ke konkrétním tématům. V intencích editora celého sborníku a hlavního organizátora uvedené sympozia (H. Birkhan) je možné rozdělit příspěvky do čtyř skupin: (1) metodologické příspěvky, (2) příspěvky věnované starověkým/antickým písemným pramenům, popř. archeologii doby halštatské a laténské, (3) lingvistické příspěvky a (4) literárněvědné příspěvky, které čerpají především ze středověkých a raně novověkých děl skotské, waleské, irské, event. bretonské literatury.

Početně nejméně jsou ve sborníku zastoupeny metodologické studie. J. Collis (Die Entwicklung des Kelten-Konzepts in Britannien während des 18. Jahrhunderts; str. 111–126) rozvíjí kriticky laděné úvahy o (ne)oprávněnosti novodobé koncepce Keltů jako předků části obyvatel Britských ostrovů a o vlivu tohoto pojetí na historické interpretace archeologických pramenů. V některých aspektech takřka protikladně ke kritickým postřehům J. Collise dokazuje R. Karl (Grundlagen der Analyse sozialer Komplexität in der eisenzeitlichen Keltiké; str. 325–346) pomocí moderní sociologické teorie o společnosti, že při výzkumu sociální struktury doby laténské je možné, vhodné a nutné používat prakticky libovolně jakékoliv analogie z celého tzv. keltského světa bez rozdílu epoch, tj. včetně středověkých a novověkých analogií z oblastí obývaných „keltskými“ národy (Bretaň, Wales, Skotsko atd.). Argumenty ve prospěch tohoto pojetí přináší rovněž J. Weiss (Grenzgänge. Argumente für eine breitgefächerte Keltologie anhand von Beispielen aus der Bretonistik; str. 631–637). G. R. Schilcher (Trauriges Gallien – Strukturalistische Theorien und die Keltologie; str. 475–480) načrtává v rozsahem nevelké studii některá metodická východiska k univerzální definici obecně značně rozmanité a libovolně chápaného pojmu

Keltové. K metodickým studiím je možné přiřadit také úvahu z pera P. Raheimpour (8 mm Vergangenheit – Über Konstruktion im archäologischen Film: Das Beispiel Kelten; str. 397–408) o (pseudo) popularizaci (keltské) archeologie prostřednictvím filmů a jejím vlivu na širokou veřejnost.

Z pohledu středoevropské archeologie doby laténské jsou bezesporu velmi podnětné studie, které vycházejí z rozboru antických literárních děl. G. Dobesch (Außenpolitische Strukturen der antiken Keltenstämme: Ein Überblick; str. 163–181) přehledně shromáždil značné množství velmi pestrých údajů a informací o společenských a smluvních normách u Keltů 2.–1. století př. n. l., které zaznamenali starověcí autoři (především ovšem G. I. Caesar v Zápisích o válce galské). Podle drobné zmínky ve Vergiliově Georgice rekonstruuje H. Grassl (Ein verkannter Kultbrauch im keltischen Noricum; str. 227–231) pomocí široce založeného srovnávacího studia jeden z kultovních zvyků v Noriku (procesí s vozem taženým hovězím dobytčím k počtu blíže neidentifikovatelné – snad agrární – bohyně, která je v duchu *Interpretatio romana* připodobněna k bohyni Iuno), jenž je doložen pouze tímto jediným pramenem. Důkladný rozbor hojně využívané a citované pasáže Plinia staršího o druidech a její zasazení do obecnějšího kontextu Pliniových děl i antických zpráv o druidech provedl A. Hofeneder (Plinius und die Druiden; str. 307–324). Převážně druidům se věnuje také J. Zeidler (Die Religion der Kelten; str. 639–652), který kriticky rozebírá jejich údajně výlučnou roli v náboženských rituálech zachycenou v písemných pramenech. E. Kistler (Gigantisierte Kelten als Bösewichte: Ein Feindbild der Griechen?; str. 347–359) sleduje kořeny a motivy nelichotivě podaného obrazu Keltů v očích Řeků, který se vyskytuje v písemných pramenech i některých dobových výtvarných dílech; přesvědčivě přitom dokládá, že barvitě vykreslení krutosti a násilí, jehož se měli Keltové běžně dopouštět v řeckém/helénistickém světě, představuje spíše jen obecné klíšé (*topos*), které řeční autoři používali takřka všeobecně vůči všem severním „barbarům“, s nimiž v průběhu doby přišli do styku. Pomocí velmi podrobného rozboru antických literárních pramenů mapuje K. Strobel (Galatien, die Galater und die Poleis der Galater: Historische Identität und ethnische Tradition; str. 529–548) historii maloasijských Keltů. V této souvislosti stojí jistě za připomenutí, že bez (poměrně početných!) písemných pramenů, které nás informují o maloasijských Keltech (Galatech), by byly naše znalosti o nich velmi skrovné; historicky autentické „keltské“ osídlení Malé Asie totiž archeologicky nezanechalo takřka žádné stopy. K. Tomaschitz (Die literarische Evidenz zu den Kelteneinfällen in frühhellenistischer Zeit; str. 559–571) přehledně shrnuje a velmi užitečně charakterizuje jednotlivé antické autory a písemné prameny k událostem let 280/279 př. n. l., kdy Keltové pronikli do Řecka. Obdobný přehled – ovšem tentokrát sestavený pro počátky Keltů v horní Itálii – přináší také R. Urban (Frühe Präsenz von Kelten in Oberitalien und die antike literarische Überlieferung; str. 609–617). K. Zelzer (Der Goldene Zweig des Aeneas; str. 653–660) sleduje jeden z motivů použitých Vergiliem v eposu Aeneas (zlatá větvíčka/ratolest), o němž se domnívá, že představuje indogermánský mytologický motiv údajně zprostředkovaný antickému světu Keltů.

Z relativně jednotného chronologického i metodického rámce archeologických příspěvků se poněkud vymyká studie K. Allinger (Genderspezifische Aspekte des früheisenzeitlichen Symbolsystems; str. 1–28), v níž je sledováno zastoupení artefaktů se zobrazením lidské, event. zvířecí postavy doby halštatské v hrobech podle pohlaví; to je ovšem chápáno nikoliv biologicky, ale sociálně, tj. jako nestálé v závislosti na prostředí a kultuře, v nichž se jedinec pohybuje. O.-H. Frey (Die Erscheinungsform keltischer Götter in vorrömischer Zeit; str. 203–212) sleduje proměny ztvárnění keltských božstev od pozdní doby halštatské až do 1. století př. n. l.; v průběhu několika staletí je možné sledovat kontinuitu používaných symbolů, ovšem dobře pozorovatelné jsou zároveň změny ve výběru použí-

tých motivů. J. Füllgrabe (Jupitergigantensäulen als Ausdruck autochthoner Religiosität in den römischen Provinzen des „keltisch-germanischen“ Nordostens oder als Beleg alteuropäischer religiöser Traditionen; str. 213–226) rozbořem jednoho typu památky (tzv. gigantických Jupiterových sloupů), které se vyskytují především v římské provincii Germania superior a výrazně méně také v provinciích Germania inferior a Belgica, popř. v Galii, sleduje postupně splynutí, uchování, popř. částečné přetvoření germánských, keltských, event. ještě starších náboženských představ v římských provinciích za vydatného ideového přispění *Interpretatio Romana*. F. Müller (Beutegut, Opfertgaben und Trophäen bei den antiken Kelten; str. 361–378) srovnávacím rozbořem archeologických, literárních i výtvarných pramenů o zvyku vystavování trofejí v podobě zbraní získaných v boji odkrývá v tomto směru zajímavé analogie mezi keltským a helenistickým světem. Studie S. Rieckhoff (Wo sind sie geblieben? – Zur archäologischen Evidenz der Kelten in Süddeutschland im 1. Jahrhundert v. Chr.; str. 409–440) prakticky jako jediná z celého objemného sborníku využívá některé poznatky z českých zemí. V návaznosti na řadu svých starších prací a zcela v duchu jejich chronologických závěrů shrnuje autorka situaci v podstatně části laténského Německa ve stupni LT D, kterou se také pokouší historicky interpretovat. M. Schussmann (Einige Überlegungen zu den spätkeltischen Refugia in Süddeutschland; str. 481–494) přináší přehled několika rozlehlejších opevněných lokalit jižního Německa řazených obvykle mezi oppida, z jejichž ploch ovšem pochází pouze minimum nálezů z doby laténské; následně tyto lokality interpretuje jako trvale neobydlená, pouze udržovaná refugia pro obyvatelstvo z okolních neopevněných nížinných sídlišť. K. Spindler (Die frühen Kelten – Historische und archäologische Evidenz; str. 495–502) v posmrtně publikovaném článku shrnuje všeobecně známé nejstarší zmínky o Keltech v písemných pramenech (Hekataios, Apollonios, Herodotos) a konfrontuje je s archeologicky předpokládanou keltskou pravlastí v západohalštatském kulturním okruhu. O. H. Urban (Gedanken zu einer Methode der Keltischen Archäologie und zu einem Modell der Keltengnese; str. 595–608) rozebírá metodická východiska a postupy k pochopení procesů keltské etnogeneze, aniž by ovšem dospěl k nějakým novým závěrům.

Z lingvistických, popř. filologických studií tvoří poměrně kompaktní celek několik příspěvků, které se věnují identifikaci pomístních jmen keltského původu v různých oblastech kontinentální i ostrovní Evropy. G. Broderick (Vorskandinavische Ortsnamen auf der Insel Man; str. 67–81) úspěšně stopuje (a odděluje) předskandinávská (tj. mj. též keltská) pomístní jména (popř. jejich částí) na ostrově Man. P. Busse (Hydronymie und Urheimat: Ein neuer Ansatz zur Lokalisierung der Urheimat der Kelten?; str. 89–98) metodicky vychází z premisy o hydronymech (názvech řek) jako nejkonzervativnější složce onomastiky; největší koncentrace keltských názvů řek tudíž v tomto pojetí svědčí o poloze tzv. keltské pravlasti. Tímto způsobem stanovený rozsah původních sídel Keltů (severozápadní Příalpi a východní Francie) zhruba odpovídá jejich takřka všeobecně předpokládanému umístění. A. Falileyev (Zwischen Mythos und Fehler: Pseudo-keltische Ortsnamen auf der Balkanhalbinsel; str. 195–202) koriguje některé starší názory o keltském původu části místních jmen na Balkáně; připojuje také přehled keltských (popř. pravděpodobně keltských) jmen z východní části Balkánu. M. Hainzmann (Deonomastische Gottheiten in Noricum; str. 233–243) se věnuje jménům božstev v názvech starověkých lokalit, vodstev a pohoří; přináší také soupis šestnácti božstev, která jsou v Noriku doložena epigrafickými prameny. Ostatní lingvistické, popř. filologické studie a články jsou již tematicky poněkud rozmanitější. H. Birkhan (Sprachliche Befunde zu body art und Einschmierungen im britannischen und festlandkeltischen Altertum; str. 29–38) rozebírá především etymologii jména kmene Piktů a jeho

případně odvození od keltského výrazu pro tetování. P. de Bernardo Stempel (Varietäten des Keltischen auf der Iberischen Halbinsel: Neue Evidenzen; str. 149–162) shrnuje a rekapituluje poznatky o starověkých jazycích dnešního Pyrenejského poloostrova, především pak o několika variantách keltštiny, které zde byly používány. H.-R. Hitz (Lassen sich die Inschriften von Glözel in Frankreich unter den Altkeltischen Texten einordnen?; str. 279–305) částečně rehabilituje poměrně známé sporné nálezy artefaktů s nápisy z francouzského Glözela z 20. let 20. století a pokouší se v nich rozpoznat galský dialekt. E. Parina (Reflexivpronomina im Mittelkymrischen; str. 389–396) a P. Ronan (Verbalnominale Tempus- und Aspektperiphrase; str. 457–474) se věnují vybraným gramatickým aspektům keltských jazyků. K. Stüber (Der Beitrag der Namenkunde zur Erforschung von Lexikon und Grammatik des Gallischen; str. 549–557) představuje některé nové poznatky ke slovní zásobě a gramatice galštiny. R. Wedenig a P. de Bernardo Stempel (Keltisches in norischen Personennamen; str. 619–630) zkoumají rozsah a obsah jazykově keltské složky dochovaných osobních jmen v římské provincii Norikum. S. Zimmer (Zu Alter, Stambbildung und Benennungsmotiv des Namens Cymry; str. 669–678) sleduje původ jména Cymry, prvotního názvu pro dnešní Wales a jeho obyvatele.

Početná paleta literárněvědných příspěvků vtaňuje čtenáře do světa ostrovní středověké literatury. A. Bock (Der polyglotte Artus – zum Code-Switching im mittelkornischen Drama „Beunans Ke“; str. 39–50) rozebírá jednu z dochovaných památek zaznamenaných v kornštině patrně v průběhu 15. století. Z irské středověké literatury čerpal námět J. Borsje (Úath mac Imomain und andere Schreckgespenster – Phantasievolle Kreationen oder traditionelle Elemente des irischen Mittelalterlichen Erbes; str. 51–65). D. Bronner (Die Überlieferung um Tuathal Techtmar; str. 83–87) rozebírá dochované písemné prameny k jednomu z legendárních králů Irska Tuathal Techtmarovi, o jehož reálné historické existenci panují rozporuplná mínění. N. Chekhonadskaja (Der Wagen und der Wagenlenker in den irischen Heiligenleben; str. 99–109) shromáždila pasáže z tzv. životů irských světců, které se týkají vozu. J. Corthals (Stimme, Atem und Dichtung: Aus einem altirischen Lehrbuch für die Dichterschüler (Uraicept na Mac Sésa); str. 127–147) rozebírá unikátní staroirský text, který je věnován úvahám o podstatě a smyslu básnické tvorby; připojena je také kritická edice celého textu. Ze staroirské literatury čerpá námět svého příspěvku také D. Edel (Charakterzeichnung in der Táin Bó Cúailnge am Beispiel des exilierten Fergus; str. 183–193). S. Heinz (Überlegungen zu Unterschieden in der anglo-irischen und anglo-walisischen Literatur; str. 245–253) sleduje rozdíly mezi angloirskou a anglowaleskou novověkou a novodobou literaturou a zamýšlí se nad jejich příčinami. G. Hemprich (Das Gedicht A éigsi Banba na mbend von Giolla Íosa Mac Fírbhisigh (gest. 1301) und die irische Réim rioghraidhe-Tradition; str. 255–278) rozebírá staroirskou báseň *A éigsi Banba na mbend* a připojuje její kritické vydání. C. Ó. Dochartaigh (Vom Lateinischen zum Irischen: Textverbindungen in einer altirischen Hymne; str. 379–387) sleduje latinské prvky v staroirském textu hymnu *Sén Dé*. Společenské postavení ženy z pohledu některých staroirských literárních památek sleduje U. Roider (Lebensweisheiten zum Thema „Frau“ in der altirischen Texttradition; str. 441–455). D. Stifter (Die Klosterneuburger loric; str. 503–527) rozebírá text jedné z tzv. lorik (raně křesťanských irských textů s náboženským obsahem) dochované v rukopisu v rakouském klášteře Klosterneuburg. Z ostrovní (raně) středověké literatury čerpají náměty rovněž L. Toorians (Das Leben von Muireadhach Albanach Ó Dálaigh: Seel 7 arrumainte 7 stair; str. 573–582), H. L. C. Tristram (Die Langzeitüberlieferung der Táin Bó Cúailnge: Probleme und Desiderata; str. 583–593) a M. Zelzer (Die ältesten irischen Heiligenviten und die Vita (vulgo Navigatio) sancti Brendani; str. 661–667).

Snaha o interdisciplinární přístup k bádání o Keltech, jejímž plodem je zde představený sborník ze symposia, představuje zcela nepochybně správný trend. Čtenář nalezne pohromadě informace o Keltech z řady humanitních oborů, které spolu zpravidla příliš nekomunikují, ovšem značný chronologický a prostorový záběr zároveň může vyvolávat rozpaky. Zůstane totiž patrně věcným a nerozhodnutým metodickým sporem, zda je možné pro středoevropskou dobu laténskou využívat pomocí metody *per analogiam* některé (popř. zcela libovolné) prameny a údaje z (raně) středověkých Britských ostrovů. Tento značně problematický aspekt přitom představuje jeden ze základních stavebních kamenů a metodických pilířů široce pojaté „keltologie“ v pojetí tzv. vídeňské univerzitní školy. Spojení několika humanitních oborů, které se (zpravidla samostatně a s vlastními metodickými postupy) věnují Keltům, v rámci jediného symposia a sborníku však každopádně představuje inspiraci také pro české země.

Ivana Pleinerová

Březno und germanische Siedlungen der jüngeren Völkerwanderungszeit in Böhmen

S příspěvků Radomíra Pleinera a Zdeňka Tempíra

Vydal Archeologický ústav AV ČR Praha, v.v.i., Praha 2007.

245 stran, 78 obrázků, 55 tabulek, 2 přílohy.

ISBN 978-80-86124-68-1

Recenzoval:

Eduard Droberjar

Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, droberjar@hotmail.com

Březno u Loun patří k významným pravěkým a protohistorickým lokalitám Čech a střední Evropy, a to kvůli objevům důležitých sídlištních struktur s celými odkrytými půdorysy od neolitu do konce 9. století na zajímavé poloze podél hrany terasy na pravém břehu Ohře a po obou stranách dolního toku bezejmenného potoka vlévajícího se do jmenované řeky. Dlouholeté výzkumy Ivany Pleinerové (zejména v 60. a 70. letech 20. století) byly a jsou postupně důkladně a komplexně publikovány (Pleinerová 1975; 2000; Pleinerová – Hrala 1988; Pleinerová – Pavlů 1979). V současné době autorka výzkumu zpracovává další neméně významné osídlení z období únětické kultury.

Recenzovaná monografie I. Pleinerové o pozdně germánském osídlení Března má dvě části. V první se zabývá zpracováním sídliště z doby stěhování národů, včetně metalografických, paleobotanických a osteologických analýz (str. 3–118). Obsahem druhé části je soupis a charakteristika sídliště z mladší doby stěhování národů v Čechách (str. 119–183). Kniha je výsledkem projektu Grantové agentury ČR, který autorka řešila v Archeologickém ústavu AV ČR Praha, v.v.i. Největší a v úplnosti prozkoumané sídliště z doby stěhování národů v Čechách a potažmo ve střední Evropě se tak poprvé jako celek dostává do rukou badatelů, stejně jako tomu bylo před časem v případě publikace časné slovanské osady (Pleinerová 2000).

Výsledky pečlivě provedeného terénního výzkumu se odrážejí i v kvalitním zpracování nálezových okolností a materiálu, jak ve formě popisné, tak i obrazové. Hlavní pozornost je věnována charakteristice objektů, zejména jejich morfoloogickým a funkčním kritériím, struktuře zástavby a hospodářským poměrům. Menší prostor zaujímá popis a analýza artefaktů, zejména keramiky. Je to do jisté míry pochopitelné, neboť nálezový soubor nebyl příliš početný (Tabelle 1). Kromě keramiky obsahoval bronzové náramky a nákrčník, skleněný korál, kostěné a parohové hřebeny, pouzdro na hřeben, malou kostěnou přezku se železným trnem, železné nože, kamenné brousky, tkalcovská závaží a přesleny, polotovary kostěných a parohových nástrojů. Přesto se domnívám, že v heuristické části měly být vedle detailních popisů objektů i podrobné popisy jednotlivých keramických nálezů, aby bylo možno provést statistiku jednotlivých keramických skupin a tvarů a snadněji identifikovat zobrazený materiál na tabulkách.

Hlavní přínos práce spočívá v interpretaci objektů a celé zástavby v úplnosti odkryté osady. Lokalita je cenná i z toho důvodu, že na ní není doložen starší protohistorický vývoj z pozdní doby římské a starší doby stěhování národů, který by v běžné hrubé keramice značně zkomplikoval poznání (záměny střepového materiálu – zejména tzv. svěbské hrnce a misky se zataženými okraji apod.).

Sídlíště se rozkládalo v délce 370 m a na ploše téměř 2 ha. Celkem bylo prozkoumáno 44 objektů z doby stěhování národů, z toho 14 jam (5 velkých zásobnic, 1 železářská pec), 21+2 zahloubené chaty, 5 nadzemních kúlových staveb (z toho 4 domy) a dva neúplné kúlové půdorysy. Detailní terénní pozorování vedlo autorku k vyčlenění tří sídlištních areálů z hlediska dispozičního, chronologického i funkčního. První skupina objektů v západní části mohla mít především funkci výrobní, u druhé (střední) části se předpokládá skladovací funkce, a ve třetí hlavně charakter obytný.

Autorka se vyjadřuje také k problematice dvorců. Dvůr definuje „jako soubor budov a objektů zemědělského provozu, jejichž sounáležitost s obytným domem je nesporná“. Přestože dominantní činností takových sídlištních struktur bylo zemědělství, domnívám se, že ne vždy je nutné pro definici dvorců (dvorů) předpokládat jen zemědělský charakter. V některých případech mohli mít dvorec funkci výrobně-řemeslnou nebo dokonce reprezentační (*Droberjar – Prostředník 2004*, 88–94). Hlavní stavby dvorců tvořily obytné domy, vedlejší hospodářské stavby, polozemnice a jámy. Nejčastějšími objekty v Březně byly zahloubené chaty (polozemnice). Měly obdélníkovité, ojediněle čtvercovité půdorysy, obvykle se šestikúlovým schématem nosné konstrukce (trojice kúlů v kratších protilehlých stranách), ojediněle s kúly v rozích nebo s tzv. osmikúlovým schématem (šestikúlové uspořádání doplněno o dva kúly ve středu delších stran). Autorka si všimla, že některé stavby měly původně šikmo postavené kúly, které pravděpodobně souvisely se stabilitou obydlí.

Nejzajímavějším zjištěním je přítomnost několika nadzemních staveb, které lze v dobře čitelném terénu identifikovat především na velkých skrytých plochách. Čtyři stavby (dvě velké a dvě malé) jsou považovány za domy, pátá – se čtyřmi kúly v rozích – za špýchar (obj. 1002). Dvě velké stavby o rozloze nad 50 m² patřily dvěma odlišným typům. První (obj. 84) byl dům obdélníkovitého půdorysu s trojlodní dispozicí se dvěma řadami vnitřních kúlů a se vchodem na jižní straně. Autorka jej interpretuje jako obytný dům tzv. západogermánského typu. Druhý dům (obj. 19) se čtvercovitým půdorysem měl patrně dvojloďnou dispozicí a lze jej srovnat s tzv. chlěvním typem („Wohnstallhaus“). Oba objekty považuje I. Pleinerová za obytné domy. Podle jejich umístění v areálu sídlíště, první (obj. 84) na pravém břehu bezejmenného potoka (východní část), a druhý (obj. 19) na levém břehu téhož toku (západní a střední část), soudí, že v Březně mohly existovat dva dvorce. Právě na základě situování nadzemních staveb I. Pleinerová předpokládá, že na lokalitě existovaly pravděpodobně dva dvorce, jeden složený z objektů v západní a střední části sídlíště a druhý odpovídající východní části lokality. Další dvě menší kúlové stavby považuje za vedlejší domy se skladovací funkcí. Oba se nacházejí v okolí objektu č. 19.

O hospodářském charakteru březenského sídlíště svědčí doklady o pěstování užitkových rostlin, zejména ječmene pluchatého (častý i na jiných lokalitách v germánském prostředí) a pšenice obecné (jinde zastoupená jen ojediněle) a také o chovu domácích zvířat (nejčastěji prasata domácí a hovězí dobytek). Pro tuto dobu je vzácně doložen i skelet kočky domácí. Nálezy některých artefaktů prokazují i řemeslnou podomáckou činnost, zejména tkalcovství a kovářství a poprvé na sídlištních mladší doby stěhování národů v Čechách i hutnictví a kovářství (železářská pec, obj. 188).

Už výše bylo uvedeno, že autorka rozdělila osadu v Březně rámcově do tří skupin. Toto uspořádání však mohlo existovat jen za předpokladu, že lokalita byla osídlena jednorázově. Podle dispozice objektů (dvorcová uskupení) a zejména na základě keramického inventáře je zřejmé, že na sídlišti lze vyčlenit dvě fáze vývoje. Ačkoli také některé drobné nekeramické nálezy, např. hřebeny nebo kostěná přezka (tu lze pravděpodobně považovat za langobardskou s analogiemi na jižní Moravě: *Tejral 1976*, 73, Abb. 16: 11), mohou mít význam pro datování, hlavním materiálem, ze

kterého lze vytěžit poznatky o chronologii a kulturních vztazích, je keramika.

Kromě běžné hrubé ručně tvarované keramiky, zastoupené především hrnci a mísami se zataženými nebo vyhnutými okraji, nízkými kónickými miskami a dalšími tvary, byla v osmi objektech zjištěna na kruhu točená keramika jemná (obj. H, chata 8, 14, 15, 68, 77) a poprvé i drsná (chata 43, 76, 77). Nejprůzračnějším druhem jsou durynské mísky zhotovené z jemné hlíny a zdobené vlešovanými vzory. V Březně se tato keramika vyskytuje jak v západní, tak i ve východní části lokality. Rovněž nezdobená na kruhu točená keramika je rozložena po celé ploše sídlíště. Dále bylo sledováno prostorové rozmištění jednotlivých výzdobných prvků na keramice v rámci sídlíště. Jako nejdůležitější se jeví přítomnost kolkované výzdoby (především v podobě mřížkovaného kosočtverce nebo prázdného kosočtverce), která se vyskytovala jen ve východní části sídlíště. A právě tato výzdoba bývá na území severně od Dunaje často spojována s langobardskou keramikou. Jiný druh kolkované výzdoby – motiv rosetky – je doložen v západní a ve střední části lokality, podobně jako motiv tzv. klínového vrypu („Keilstich“).

Autorka odhadla dobu existence sídlíště na padesát let, s tím, že na sídlišti žily v rozmezí let 510–560 dvě generace. Je velmi pravděpodobné, že v zástavbě březenské osady lze rozlišit, jak sama autorka naznačila, dvě fáze vývoje v rámci mladší doby stěhování národů. Obdobné dvě fáze (stupně) jsou patrné v chronologicky citlivějších hrobových nálezech.

V referátech na konferencích ve Staré Lesné (SK), Krasnobrodu (PL) a v Bonnu (*Droberjar 2008*) jsem se pokusil na základě hrobových souborů rozčlenit vývoj mladší doby stěhování národů v Čechách na dva chronologické stupně, starší tzv. durynský (E1) a mladší tzv. langobardský (E2). Hlavním znakem stupně E1 je, kromě příznačných spon durynských (klešťovité, miniaturní, s ptačími hlavičkami) a dalších, především cizích forem, přítomnost jemné na kruhu točené keramiky často zdobené vlešovanými vzory (tzv. durynské mísky). Na keramice ručně tvarované je hojná plastická výzdoba, zejména široké šikmé kanelování na nízkých širokých mísách, svislé žlábkování nebo žebrovaní na trojdielných tvarech, dále se objevují mísky typu Bischleben/Belleben zdobené svazky rýh a vytvářející klikatkové motivy apod. Naopak ve stupni E2, definovaném především podle langobardských spon, došlo k vymizení na kruhu točené keramiky. Na převážně hrubých v ruce tvarovaných nádobách, pokud jsou vůbec zdobené, se vyskytuje plastická výzdoba v kombinaci s trojúhelníkovitými vrypy („Keilstich“), kolkovaná výzdoba (rosetky, vyplňované kosočtverečky), vyplňované ryté zavěšované trojúhelníky nebo ryté klikatky, kombinace kanelur a drobných vpichů ad.

V Březně je zastoupena jak keramika příznačná pro časný stupeň mladší doby stěhování národů (E1), tak i pro stupeň pozdní (E2). Nutno podotknout, že chronologické srovnávání keramiky sídlištní s hrobovou nemusí vždy přinést žádaný efekt. Sídlištní keramiku v objektech nelze vždy přesně datovat, v důsledku různých transformačních procesů na polykulturní lokalitě a rovněž komplikací malého počtu keramických fragmentů. Prvky příznačné pro stupeň E1 a stupeň E2 se v Březně vyskytují, až na výjimky (kolkované kosočtverečky), po celé ploše sídlíště. Je-li na sídlištních doby stěhování národů obtížně rozpoznatelný detailní chronologický vývoj, o to složitější je řešení etnických otázek. Autorka monografie přisuzuje březenskou osadu především Langobardům. Tím se rozhodně nevymyká z dosavadního pojetí o nejmladším germánském osídlení Čech. Pokud v Březně na sklonku 5. a v 6. století existovaly dvě fáze osídlení, pak se domnívám, že Langobardům patřila spíše ta mladší. Ve starším období není snadné Langobardy na našem území identifikovat. Ačkoli také ve stupni E1, podobně jako v E2, byly v české kotlině usídlené labsko-germánské kmeny, ve stupni E1 měli pravděpodobně převahu Durynkové.

Již během výzkumů v Březně vyvstal v odborné literatuře další závažný aspekt, který souvisí s kontinuitou či diskontinuitou staršího germánského osídlení z mladší doby stěhování národů a následným časně slovanským sídlištěm (Pleinerová 1965). Tomuto problému byla už ve starší literatuře věnována velká pozornost. Na rozdíl od starších názorů, které přepokládaly v Březně, ale i na některých jiných lokalitách, že obě civilizace se v Čechách i na Moravě setkaly, dnes k tomuto tématu zaznívají výhrady. I. Pleinerová se k možnosti kontaktů obou etnik vyjadřuje v tom smyslu, že k nim mohlo dojít, avšak nikoli v areálu březenského sídliště, neboť tam nenalezla žádné argumenty pro kontinuální vývoj.

Odlišný názor zastávají jiní badatelé. V knize O počátcích raného středověku v Čechách (Kuna – Profantová a kol. 2005), kam je kultura pražského typu kladena, pro lokalitu Roztoky u Prahy autoři předpokládají delší soužití Germánů se Slovanů v 6. století. Dokonce připouštějí, že průnik Slovanů do Čech je možný už v 1. pol. 6. století. S tím rozhodně nelze souhlasit. Argument o oslabení a nerovnoměrném osídlení Čech, jakož i o úbytku dokladů elity v mladší době stěhování národů se neopírá o analýzu archeologických pramenů. Bohaté hrobové, ale i sídlištní nálezy ve stupních E1 a E2 svědčí o opaku (Zeman 1987, 522–523, 524; Droberjar 2008). Autoři roztocké publikace své úvahy opírají mj. i o události kolem roku 531 – zánik durynské říše, a nepovažují toto datum pro naše území za důležité (Kuna – Profantová a kol. 2005, 222). Existence a následný rozpad durynské říše, o níž jsou archeologické poznatky dosud stále nedostatečné, měly nepochybně výrazný podíl na poměry v Čechách. Připustíme-li tezi o existenci tzv. české provincie durynské říše (Droberjar 2008), pak lze předpokládat změnu sídlištní struktury v české kotlině, a to nikoli ve směru vylidnění nebo oslabení germánského osídlení. Naopak ve druhé třetině 6. století je v Čechách doloženo poměrně silné osídlení, v němž dominující složkou byli Langobardi, poprvé v době stěhování národů etnicky identifikovatelní nejen ve středním Podunají, ale pravděpodobně také na území Čech ve stupni E2.

Jelikož se zatím nikde v Čechách nepodařila jednoznačně prokázat kontinuita germánského osídlení s časně slovanským, lze se domnívat, že mezi oběma kulturními uskupeními existoval spíše určitý časový hiát, než doba společného soužití. Nejstarší slovanská kultura pražského typu, náležející spíše protohistorii nebo časné době dějinné, než ranému středověku, se tak mohla v české kotlině začít rozvíjet nejdříve od poslední čtvrtiny 6. století. Průnik nejstarších slovanských kolonizátorů do Roztok před tímto obdobím není prokazatelný.

Kromě vlastní lokality Března se I. Pleinerová ve své knize věnovala ostatním dosud známým sídlištěm z mladší doby stěhování národů na území Čech. Shromáždila k tomu všechny dostupné údaje a nutno poznamenat, že ne vždy to bylo snadné. Torzovité a některé starší obtížně určitelné soubory zpravidla obsahují málopočetný a často neprůkazný keramický materiál, který interpretaci znesnadňuje. Její soupis obsahuje 18 lokalit. Vedle Března jsou důležitá zejména naleziště v okolí Prahy: Hostivice (Pleinerová 2005) a Jenštejn (Droberjar – Turek 1997). V Hostivici prozkoumala I. Pleinerová několik objektů, mezi nimi vynikají tři studny se zachovalou výdřevou, poprvé v Čechách v době stěhování národů doložené. Na základě dendrochronologické analýzy pak byla odhadnuta doba existence tohoto sídliště na 40 let. Na sídlišti v Jenštejně, zkoumaném patrně jen na části původní rozlohy, se poprvé v Čechách podařilo najít spony (typ Ozingel a varianta typu Bordes-holm-Haslingfield) přímo v objektu (č. 19), které umožnily zařadit osadu do stupně E1. Ostatní sídlištní lokality je možno datovat jen rámcově, především podle keramiky, ojediněle i podle dalších artefaktů (např. hřebenů).

Topografický rozbor lokalit poukázal na velmi těsnou vazbu sídlišť z mladší doby stěhování národů na vodní

toky, přičemž Březno a Soběsuky se nacházejí přímo na okraji terasy Ohře. Podle I. Pleinerové se nepodařila prokázat kontinuita osídlení z předchozí doby (vinařická skupina). Tomuto poznatku by, až na některé problematické lokality (Praha-Podbaba a Lužec n. Vltavou), odpovídala i situace na pohřebištích z mladší doby stěhování národů. O velikosti a struktuře ostatních sídlišť nelze nic bližšího sdělit. Zda-li sídliště v Březně mohlo mít protějšek na některé jiné české lokality, není možno prokázat, podle I. Pleinerové však zřejmě nikoli. Problematika sídlišť doby stěhování národů je velmi složitá, právě proto, že bádání o nich se dlouho nerozvíjelo. Málo lokalit, krátkodobá existence sídlišť, nedostatečně odkryté půdorysy osad, absence chronologicky citlivých artefaktů, málo četný a obtížně datovatelný keramický materiál jsou hlavními svízeli bádání. Ostatně stejné problémy lze spatřovat na rozsáhlém teritoriu polabských Germánů a Langobardů zejména. O to přínosnější je zjištění, že vznikl rukopis práce o Březně, který napomáhá k objasnění mnohých otázek.

Zbývá odpovědět na otázku: jak movitá společnost přebývala na sklonku 5. a v 6. století v Březně. Podle nevelkého počtu kovových artefaktů, především z barevných kovů (náramky a nákrčník) a absence předmětů z drahých kovů, bychom mohli konstatovat, že se jedná o standardní sídliště bez výrazných společenských atributů. Ve skutečnosti tomu tak nemuselo být, protože nevíme, co obsahovaly povrchové vrstvy, jimž se začala věnovat pozornost v důsledku rozvoje moderní techniky teprve v nedávné době. Výsledky povrchové prospekce nížinných sídlišť např. ve východní části středočeského Polabí dokazují, jak neobyčejně bohaté lokality z doby stěhování národů nám dosud byly ukryty, zpravidla uvnitř staršího protohistorického osídlení. K málo početným a často obtížně chronologicky zařaditelným keramickým artefaktům přibývá nová kategorie kovových artefaktů, které se ve výplních objektů nacházejí jen ve zcela výjimečných případech. Naopak v povrchových vrstvách protohistorických sídlišť, včetně osad z mladší doby stěhování národů, lze najít nejdůležitější prameny pro chronologii a dálkové kulturní kontakty, jakými jsou zejména spony, pásové garnitury a mince. Je tedy nanejvýš potřebné právě povrchovým vrstvám nížinných sídlišť věnovat zvýšenou pozornost, už z toho důvodu, že jde o nejohroženější skupinu cenných archeologických a numismatických pramenů, které rapidně mizejí. Právě kombinace poznatků získaných komplexními archeologickými odkryvy (např. Březno) s metodami nedestruktivní archeologie (záchrana kovových artefaktů z povrchových vrstev) může nejvýrazněji posunout současné protohistorické bádání, a to nejen o sídlištích z doby stěhování národů.

Závěrem lze konstatovat, že autorka ve své knize, která patří k nemnohým monografiím o době stěhování národů v Čechách, vytěžila z výzkumu germánského sídliště v Březně maximum. Paní doktorce Pleinerové lze k velmi důležité a vydařené publikaci pogratulovat a současně vyjádřit naději, že sídlištní výzkum protohistorického období se bude mít o co opřít. Recenzovaná publikace se určitě stane hlavní příručkou pro identifikaci dalších sídlišť z doby stěhování národů.

Literatura

Droberjar, E. 2008:

Thüringische und langobardische Funde und Befunde in Böhmen (Zum Problem der späten Phasen der Völkerwanderungszeit). In: Bemmman, J. – Schmauder, M. (edd.): Kulturwandel in Mitteleuropa – Langobarden, Awaren, Slawen. Kolloquien zur Vor- u. Frühgeschichte, Bd. 11. Bonn, 229–248.

Droberjar, E. – Prostředník, J. 2004:

Turnov-Maškovy zahrady – germánský dvorec ze 3. století. Památky archeologické 95, 31–106.

Droberjar, E. – Turek, J. 1997:

Zur Problematik der völkerwanderungszeitlichen Siedlungen in Böhmen (Erforschung bei Jenštejn, Kr. Praha-východ). In: Tejral, J. – Friesinger, H. – Kazanski, M. (edd.): *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Brno, 99–119.

Kuna, M. – Profantová, N. a kol. 2005:

Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha.

Pleinerová, I. 1965:

Germanische und slawische Komponenten in der altslawischen Siedlung Březno bei Louny. *Germania* 43, 121–138.

Pleinerová, I. 1975:

Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách. Praha.

Pleinerová, I. 2000:

Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha – Louny.

Pleinerová, I. 2005:

Studny z doby stěhování národů v Hostivici-Paloukách, okr. Praha-západ. Památky archeologické 96, 105–126.

Pleinerová, I. – Hrala, J. 1988:

Březno. Osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Louny – Ústí nad Labem.

Pleinerová, I. – Pavlů, I. 1979:

Březno. Osada z mladší doby kamenné v severozápadních Čechách. Louny – Ústí nad Labem.

Tejral, J. 1976:

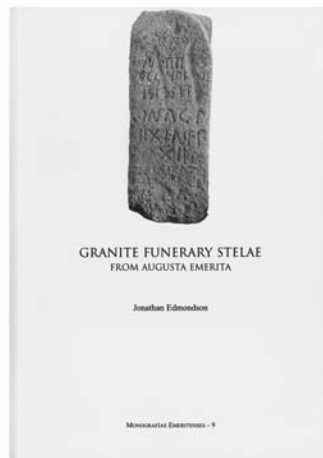
Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren. Praha.

Zeman, J. 1987:

Böhmen im 5. und 6. Jahrhundert. In: Menghin, W. – Springer, T. – Wamers, E. (edd.): *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg, 515–527.

Jonathan Edmondson

Granite Funerary Stelae from Augusta Emerita

Monografías Emeritenses 9. Mérida 2006.

303 s., barevné a černobílé fotografie v textu.

ISBN 84-8181-313-3

Recenzovala:

Helena Sekavová

Ústav pro klasickou archeologii

FF UK Praha

Celetná 20, CZ 116 36 Praha 1

helas@centrum.cz

Monografie Jonathana Edmondsona, věnovaná skupině padesáti tří náhrobních stél z oblasti římské kolonie *Augusta Emerita – colonia civium Romanorum*, založené v roce 25 př. Kr., je devátou publikací série *Monografías Emeritenses*, jež jsou vydávány od roku 1983 za podpory španělského Ministerstva kultury (*Ministerio de Cultura*) a dalších institucí. Publikace této série jsou zaměřeny na archeologii, epigrafiku a historii antické Hispánie, a to se zvláštním zřetelem na kolonii *Augusta Emerita*. Kniha vznikla ve spolupráci s *Museo Nacional de Arte Romano* v Méridě.

Jonathan Edmondson je profesorem a ředitelem ústavu klasických studií a historie na kanadské *York University* (Department of History, Division of Humanities, Programme in Classical Studies), současně je redaktorem časopisu *Phoenix* a *Supplementary Series* k tomuto časopisu. Specializuje se na dějiny, společnost a kulturu římské Hispánie, především na provincii *Lusitania*, na římskou epigrafiku a řecko-římskou historiografii. Provincii *Lusitania*, náhrobním stélám (zvláště stélám z kolonie *Augusta Emerita*), epigrafice a společenskému zřízení v této provincii se věnoval v čtyřech monografiích a člancích, z nichž zmíníme např. *Two Industries in Roman Lusitania: Mining and Garum Production* (BAR International Series, 362), Oxford, 1987; *Imagen y Memoria. Monumentos funerarios con retratos en la colonia Augusta Emerita*, *Monografías Emeritenses* 6; Madrid 2001 (na této monografii se podíleli také T. N. Basarrate a W. Trillmich). Ve svých člancích se věnuje nejen společenským a rodinným vztahům v kolonii *Augusta Emerita*, ale také epigrafice a funerálním monumentům.¹

Méridskými stélami se mimo jiných zahraničních autorů zabývá také Trinidad Nogales Basarrate², která ve výzkumu méridských náhrobních stél spolupracuje také s J. Edmondsonem, či s ředitelem muzea *Museo Nacional*

¹ Family life within slave households at Augusta Emerita: the epitaph of the Cordii, *Anas* 15–16/2002–2003, str. 201–237; Inmigración y sociedad local en Augusta Emerita. In: Cerrillo Martín de Cáceres, E. – Gorges, J.-G. – Nogales Basarrate, T. (eds.): *V Mesa Redonda Internacional sobre Lusitania romana: Las comunicaciones*, Madrid: Ministerio de Cultura, 2004 [2005], str. 321–369; *Commemoración funeraria y relaciones familiares en Augusta Emerita*. In: Gorges, J.-G. – Nogales Basarrate, T. (eds.): *Sociedad y cultura en Lusitania Romana, IV Mesa Redonda Internacional*, Badajoz 2000, str. 298–328; *Los monumentos funerarios como espejo de la sociedad emeritense: secretos y problemas sociofamiliares a la luz de la epigrafía in Augusta Emerita: Territorios, espacios, imágenes y gentes en la Lusitania Romana*. Mérida/Madrid: Ministerio de Cultura, 2004 [2005], str. 341–371.

de Arte Romano J. M. Álvarezem Martínezem.³ Důležitým počínem ve studiu náhrobních stél v oblasti *conventu Emeritensis* je monografie Marie Teresy Pando Anta⁴, jež je zaměřena na aspekty epigrafiky a onomastiky, společenských vztahů a procesu romanizace v Hispánii.

Publikace je členěna do pěti kapitol textu (ty jsou dále rozděleny do jednotlivých podkapitol), za nimiž následují obsáhlý katalog stél (str. 125–202), přílohy (str. 202–218); bibliografie (str. 219–234); resumé ve španělštině (str. 235–238); oddíl věnovaný přehledům (*index*): epigrafickému (str. 241–243) a obecnému – seznamy jmen a pojmů (str. 245–252); přehledy analogií (*concordance*) – str. 253–254; seznamy obrázků a tabulí (str. 255–261). Obrazový katalog (str. 263–303) obsahuje kvalitní černobílé fotografie stél, v některých případech také jejich překresby (Pl. XI A.) či přepisy nápisů (Pl. XXIX A.). Součástí katalogu je také barevná obrazová příloha (Pl. XXXIV–XXXIX), jež obsahuje i přehlednou mapku, zobrazující hlavní římská pohřebiště a cesty v Méridě.

První kapitola (Chapter 1: *Granite Funerary Stelae at Emerita: Fabric and Form*, str. 21–57), jež následuje za krátkým úvodem a seznamem zkratk (str. 11–20), je věnována typologii, materiálu a způsobu opracování náhrobních stél v Méridě. Autor se nejdříve věnuje problematice nejvíce využívaného (a v této oblasti také těžného) materiálu, jímž byla převážně žula, méně diorit. Tabulka 1.1 na str. 25 názorně ukazuje, jaké barevné varianty granitu se v této lokalitě vyskytovaly. J. Edmondson se zabývá typologií meridských stél, jež rozděluje na tři základní typy (typ I: jednoduché stély s polokruhovým zakončením; typ II: čtverhranné stély s obloukem, vytesaným v horní části; typ III: stély zakončené trojúhelníkovým štítem). Tuto typologii doplňuje tabulkou s nákresy hlavních typů (Fig. 1.2) a obrazovou přílohou. Typ I rozděluje dále na tři podtypy, IA, IB, IC. Podtyp IA byl na Iberském poloostrově nejrozšířenější v období od konce 1. st. př. Kr. do 1. st. po Kr. Tento typ je jedním z nejranějších příkladů funerálního monumentu v Hispánii. Zajímavý je podtyp IB, který je rozšířen na ostatních lokalitách Lusitanie i celého Iberského poloostrova, avšak chybí příklady v Méridě, ačkoliv se podle autora můžeme s velkou pravděpodobností domnívat, že právě zde existovalo jeho výrobní centrum. Stély tohoto typu nesou v horní části oválného kamene nápis v čtvercovém poli, stély podtypu IC jsou navíc nad nápisem v poli ozdobeny rozetou či věncem (*corona*). Skupinu II dělí dále J. Edmondson na podtyp IIA (čtverhranné stély s jednoduchým vytesaným obloukem v horní části, stejně jako u typu IA byl epitař vytesán jednoduše na povrch kamene, bez dalšího zdobení či rámování); IIB (je obdobou prvního typu s tím rozdílem, že nápis je vytesán v čtyřúhelníkovém rámečku); podtyp IIC je velmi obdobný, pouze místo v rámečku je nápis zasazen do polokruhové niky, skupina IID nese rámeček, jehož okraje jsou dekorovány bordurou, a další dekorativní prvky, převážně rozetu či patéru. Zajímavá je myšlenka, že ačkoliv byla rozeta některými badateli přisuzována astrální symbolika, Edmondson se přesto domnívá, že rozeta byl motiv v římském světě funerálního umění natolik obvyklý, že je vhodnější se přiklonit k interpretaci rozety jako čistě dekorativního prvku. U typu III nerozlišuje autor pro nedostatek celkově dochovaných exemplářů konkrétní podtypy, uvažuje pouze o dvou až třech hlavních variantách.

U všech podtypů je uvedena tabulka s příklady rozměrů vybraných stél (délka, výška, šířka a poměr délky a výšky),

což je spolu s nákresy a obrazovými přílohami velice užitečné pro získání reálné představy o meridských stélách.

Granitové náhrobní stély se používaly v okolí *Augusty Emerity* současně i s mramorovými monumenty (které v kolonii začínají kolem poloviny 1. st. po Kr.).

Inspirační zdroj pro meridské oválné stély nalézá J. Edmondson v náhrobních stélách v Římě a ve střední i severní Itálii pozdní republiky a raného císařství a uvádí četné příklady římských stél podobného typu. K trojúhelníkovým stélám třetího typu nachází analogie v tzv. architektonických stélách 1. st. po Kr. z vápence či mramoru, jež byly běžné v severní Itálii a cisalpinské Galii a mohly být ovlivněny helénistickými náhrobními stélami podobné formy (s trojúhelníkovým štítem). Římský vliv rektangulárních stél s vyřtým obloukem však Edmondson nehledá na půdě jižní a střední Itálie, neboť zde byl tento typ obvyklý až ve druhé čtvrtině 1. st. po Kr., takže nemohl ovlivnit vznik tohoto typu v meridské oblasti. Autor tedy uzavírá hypotézou, že v oblasti kolonie *Augusta Emerita* byly nejprve využívány typy IA a III, typ čtverhranné stély s vytesaným obloukem (IIA) vznikl jako místní varianta těchto typů. Římský typ stél mohl být podle autora „přinesen“ do oblasti Méridy římskými legionáři – veterány, kteří se zde usadili po první fázi Augustových válek v Asturii a Cantabrii; stejně jako civilními občany, architektky a umělci v průběhu 1. st. po Kr. Tuto otázku dále rozvíjí v páté kapitole, věnované původu prvních kolonistů v Emeritě⁵.

Ve druhé kapitole (Chapter 2: *Archeological Context*, str. 59–73) se Edmondson zabývá problematikou archeologických nálezových kontextů stél – popisuje některé z mnoha případů následného použití (v 5. st.) stél z římských nekropolí v opevnění městských hradeb *Augusty Emerity*. Přestože v oblasti této kolonie téměř chybí primární archeologický kontext a nálezy stél *in situ* jsou spíše vzácnosti, Edmondson vyvozuje jejich lokaci na nekropoli podle typu opracování kamene (byly např. vsazovány do země či pomocí železných skob připevňovány na zeď nebo stály volně bez jakéhokoliv uchycení); dále se zabývá charakteristikou emeritských nekropolí, specificky jejich rozlohou, architekturou a výzdobou.

Třetí kapitola (Chapter 3: *Chronology*, str. 75–89) se věnuje problematice chronologie. J. Edmondson představuje hlavní úskalí datace skupiny meridských stél: v početné skupině stél bohužel chybí označení roku konsulátu (*consular date*), jak to bylo běžné na náhrobcích Apeninského poloostrova. Dataci také ztěžuje fakt, že většina stél nebyla objevena během archeologických vykopávek a k posouzení jejich datace tedy nemůže sloužit žádný nálezový kontext. Hlavním opěrným pilířem relativní chronologie stél je tedy analýza formátu epitaře, užitých formulací (jejich shrnutí je prezentováno v tabulce 3.2 na str. 83–85 – vyzdvihuje některé skutečnosti, důležité pro chronologii stél, jako např. zda je jméno zesnulého uvedeno v nominativu či v dativu apod.) a onomastiky (*tria* či *duo nomina*, chybějící *praenomen* atp.), stylu písma a tvaru písmen, jako i typologie stély. Určení relativní chronologie však vede podle autora k rozdílným maximálně čtyřiceti až padesáti let.

Ve čtvrté kapitole se J. Edmondson zabývá sociálním kontextem – konkrétně sociálně-právním postavením jedinců, sociálními vztahy ve společnosti a otázkou římského občanství obyvatelstva kolonie a přistěhovalců (Chapter 4: *Social context*, str. 91–106) od založení kolonie *Augusta Emerita* do raného 2. st. po Kr., kdy byly granito-

² Las estelas funerarias en el mundo clásico: el fenómeno emeritense, *Actas del congreso: V Congreso Internacional de Estelas Funerarias*, Soria, 28. 4. – 1. 5. 1993, Vol. 1 1994, str. 201–210.

³ Álvarez Martínez, J. M. – Nogales Basarrate, T.: *Espectáculos y sociedad en Augusta Emerita*. In: Gorges, J.-G. – Nogales Basarrate, T. (eds.): *Sociedad y cultura en Lusitania Romana*, IV Mesa Redonda Internacional, Badajoz 2000, str. 185–202.

⁴ La sociedad romana del conventus Emeritensis a través de sus estelas funerarias, *Cuadernos Emeritenses* 31, Mérida 2005.

⁵ Otázce kolonizace Lusitanie a obecně Hispánie se ve svých článcích věnovali např. Sayas Abengoechea, J. J.: *Colonización y Municipalización bajo César y Augusto: Bética y Lusitania*. In: *Aspectos de la Colonización y Municipalización de Hispania*, Cuadernos Emeritenses 1, Mérida 1989, str. 33 či Santos Yanguas, J.: *Colonización y Municipalización de Hispania desde Tiberio a los Flavios*. In: *Aspectos de la Colonización y Municipalización de Hispania*, Cuadernos Emeritenses 1, Mérida 1989, str. 107.

vé stély nahrazeny tzv. *cupae* a mramorovými oltáři, rozšířenými po celé kolonii. Nastihuje především otázky, jaká skupina obyvatel označovala své hroby těmito stélami, co nám odhalují epitafy o sociálních a rodinných vztazích, které vyvozují např. z označení filiace či udání jména *patrona*, či z toho, zda byl jedinec *ingenuus* (svobodný od narození) nebo *libertus* (propuštěnec) apod. Nad možným sociálním postavením jedince (svobodný, otrok, propuštěnec, *peregrinus*) se tedy zamýšlí na základě uvedeného epitafu – např. nese-li *tria/duo nomina* apod. O sociálně-právním stavu dedikátorů se z nápisů na stélách dovídáme jen minimálně (což Edmondson prezentuje v tabulce 4.2 na str. 99), stejně jako i o majetkových poměrech rodin (což lze vyvozovat nejen z kvality použitého materiálu a uměleckého opracování stély, ale i z údajů týkajících se velikosti plochy hrobu – ty se však nacházejí pouze na jedenácti stélách).

Pátá kapitola je věnovaná otázce osobních a rodinných jmen (*nomina gentilia*) mezi lety 25 př. Kr. – 100 po Kr. a provenienci kolonistů v *Emeritě* (Chapter 5: *Personal names and the geographical origins of the colonists at Augusta Emerita*, str. 107–121). Z použití tzv. *praenomen* J. Edmondson usuzuje, že se v mnoha případech jednalo o imigranty z Apeninského poloostrova, kteří se usadili v oblasti *Emerity*. Mezi nejčastějšími rodinnými jmény figuruje především Iulius, Valerius a další; jsou popsána také nejčastěji používaná osobní *nomina*, některá jsou pro provincii *Lusitania* charakteristická (*Attius*, *Helvius* atd.). Některá méně běžná jména, uváděná na emeritských stélách, autor rozděluje na tři skupiny: a) jména, která se vyskytují velmi zřídka v ostatních oblastech *Lusitanie* a *Iberského poloostrova* (např. *Fuficius*, *Salvius* a další); b) zřídka se vyskytující jména na emeritských stélách a výjimečně v ostatních oblastech *Iberského poloostrova* (*Camulius*, *Murrius* atd.); c) velmi neobvyklá jména, která se vyskytují pouze v *Emeritě* a jimiž se *Augusta Emerita* odlišuje od ostatních urbánních center *Lusitanie*.

J. Edmondson při epigrafické analýze výskytu a proveniencí jmen uvažuje celkovou politickou, sociální a ekonomickou situaci nejen provincie *Lusitanie*, celého *Iberského poloostrova*, ale také republikánské a rané císařské *Itálie* a souvisejících oblastí. Předkládá ucelenou mozaiku vztahů, souvislostí a tím se jeho studie stává přínosným materiálem pro celkové pochopení vzniku a existence kolonie *Augusta Emerita*. Původ některých jmen, jež se vyskytují na emeritských náhrobních stélách, lze podle Edmondsona hledat v centrální a jižní *Itálii* – jejich původci mohli být vojáci či váleční veteráni, usazení v oblasti *Emerity*; domnívá se, že těmito vojáky mohli být již obyvatelé měst severní *Itálie* či *cisalpinské Gallie*, neboť právě v této oblasti byla v raném 2. st. př. Kr. po dvou punských válkách některá sídla obnovena právě latinskými kolonisty. Autor tedy s velkou opatrností hledá řešení problému původu jmen na náhrobních stélách v nalezení odpovědi na otázku, v jakých oblastech byli rekrutováni vojáci do legie *V Alaudae* a legie *X Gemina*; původ prvních osadníků *Emerity* však hledá také např. ve vojácích *Marka Antonia*, kteří byli najímáni ve východních provinciích.

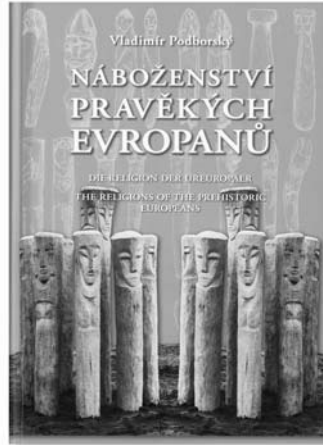
Stély v katalogu (str. 125–202) jsou děleny podle jednotlivých typů a podtypů; odkaz v katalogu vždy obsahuje krátký popis, rozměry stély, typ písma, související bibliografii, přepis textu a jeho překlad, dataci a komentář.

Publikace je dobře strukturovaná, jednotlivé kapitoly jsou doplněny nákresey, fotografiemi a tabulkami, katalog stél je zpracován pečlivě a přehledně s kvalitními fotografiemi náhrobních stél. Monografie *Jonathana Edmondsona* je díky své obsahové i formální kvalitě jistě přínosem pro studium nejen vybraných aspektů problematiky granitových stél od založení kolonie *Augusta Emerita* do počátku 2. st. po Kr., především jejich typologie a chronologie, ale také širšího kontextu, jako je epigrafická analýza a sociální kontext života a společenských vztahů v kolonii *Emerita*. Publikaci nelze opravdu vytknout žádný zásadní nedostatek, čtenář by snad jen mohl postrádat celkovou geografickou mapu provincie *Lusitania*.

Vladimír Podborský

Náboženství pravěkých Evropanů

Die Religion der Europäer, The religions of the prehistoric Europeans

Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy university, Brno 2006.
607 pp., with 170 plates and 183 figs.
ISBN 80-210-4178-1

Recenzoval:

Jan Bouzek

Ústav pro klasickou archeologii FF UK
Praha
Celetná 20, CZ 116 36 Praha I
jan.bouzek@ff.cuni.cz

The exhaustive survey of prehistoric religion is divided in two main parts. The first part starts with a kind of introduction to the proper subject. It deals with the theories and approaches to the study of prehistoric and archaic religions and gives a survey of history of religion as a particular discipline in general and in Czech and Slovak scholarship in particular. A few lines on earlier studies by Otakar Pertold, whom I knew well personally, do not mention that he was a positivistic scholar, refuting in his lectures the Marxist approach, if not forced to do so by his assistants Otakar Nahodil and Jiří Robek in several official papers.

The next chapters deal with the contents of religions from the author's point of view – the faith, ideology and dogma, with the divinities and their representations, cult places, sacral objects, sacrifices, magic and shamanism, druidism and priests, funeral rites and cannibalism. Even if his approach is rather positivistic, he also mentions other directions of study at least in some notes.

The second part deals with successive phase of religious and spiritual development of human societies in Europe. The first chapter is devoted to Paleolithic and Mesolithic religious traits, the second to Neolithic religion, the third deals with the Eneolithic religious documents, the fourth with the Urnfields, while the 5th and 6th chapters give surveys of religion during the Hallstatt and La Tène periods. The 7th chapter then discusses the religions of the Thracians, Etruscans and Scythians, the 8th chapter the Germanic religion, the 9th chapter deals with Paleo-Slavonic and the last 10th chapter with Baltic and Ugro-Finnish religious beliefs and rites. The main importance of this book is in its survey of very large amount of materials, textual and graphic documentation and bibliography.

His conception and approach are rather traditional. The Stone Age religion is called natural-religious time, the Eneolithic period is characterized in his conception by early polytheistic religions, the Urnfield period by high level of polytheistic religion, the Iron Age brought ethnic religions, which were developed by various peoples of the later Iron Age – the Celts, the Thracians, the Etruscans and the Scythians developed their particular pantheons and local ritual practices.

The last three chapters confront archaeological monuments with what is known from literary sources of the Christian opponents of the pagan religion, of myths and ethnographic relics.

The book is an extensive source of information of all what has been done in the field of history of religion

among the Central European prehistoric studies, but not beyond this area. The Swedish Journal of Prehistoric Religion remained unknown to the author, much of the Classical French school, notably most of books by J.-P. Vernant and Claude Lévi-Strauss are missing in his bibliography (esp. *Pensée sauvage*, Paris 1962; *Mythologiques I–IV*, Paris 1962–71 and *La potesuse jalouse*, Paris 1973), also E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, as are those of the American anthropologists and very many basic works on Greek religion, most recently the works by Walter Burkert (a.o. *Greek Religion* 1985) which were for most contemporary studies the base for comparative religious studies. Of the Russian scholars, one would welcome especially the use of works the school of J. M. Lotman (cf. esp. his *Izbrannyje stati I–III*, Tallin 1992, and their English, French and German translations).

Many new approaches to the study of religion developed now in Prague and Pardubice departments of religious studies are not reflected, but being a member of the staff of the religious studies in Brno, the author is apparently well informed about the trends of the discipline. He prefers, however, to keep his position in the frame of his traditional approach of Central European prehistory, the text is largely influenced by his predecessors and teachers.

The chapter on Etruscan religion would be enhanced by contributions on Etruscan religion by F. Gaultier and D. Briquel (*Les Etrusques, les plus religieux des hommes*, Paris 1997), an excellent book on prehistoric religion not used in the volume under review has written J. Briard (*Mythes et symboles de l'Europe préceltique, La religion de l'Age du Bronze*, Paris 1987). In the field of the Celtic religion the author had apparently more information on new trends, but e.g. the books by A. Bauerová are more fiction than serious scholarship and the French books by J. J. Hatt (esp. *Mythes et dieux de la Gaule I*, Paris 1989) also deserve attention. For the rock art and other testimony from Scandinavia the recent survey by John Coles (*Shadow of a Northern Past, Rock Carvings in Bohuslän and Østfold*, Oxford 2005) and of other works on the Bronze Age other books should be recommended, notably P. Galling – H. E. Davidson: *The Chariot of the Sun and Other Rites and Symbols of the Nordic Bronze Age*, London 1969; F. Kaul: *Ships on Bronzes, A Study in the Bronze Age religion and iconography*, Kopenhagen 1998; R. Hägg et alii (eds.) 1981: *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age*, Proceedings of a colloquium Athens 1980, publ. Göteborg 1981, 1988; R. Hägg with N. Marinatos (eds.): *Early Greek Cult Practice*, Coll. Athens 1986, publ. Stockholm 1988; N. Marinatos: *Minoan Religion*, Columbia, South Carolina 1993.

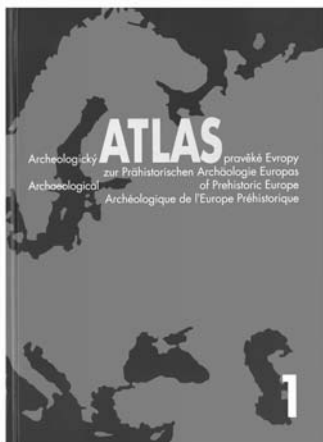
For sacred forests important contributions are in the acts of the colloquium R. M. Etienne – T. Le Dinahet (eds.): *Les bois sacrés, Actes du colloque Naples 1989*, publ. Rome 1994, and for all questions where nearer links with the studies on Greek and Roman religion can help understanding the subject discussed in this book it should be also remembered that the three main lexica of ancient mythology are missing in the bibliography, as far as I could see (LIMC – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*; Roscher, *Reallexikon der griechischen und römischen Mythologie*, and ThesCRA – *Thesaurus cultus et rituum antiquorum*, I–V, Los Angeles 2004–2006). The Czech translation of C. G. Jung – K. Kerényi 1985: *Einführung in das Wesen der Mythologie*, Stuttgart, is very poor and cannot be recommended for serious study; here the German original has to be strongly recommended. For the transition from the old religious approach to philosophy e.g. B. Snell: *Die Entdeckung des Geistes*, Hamburg 1955, can be warmly recommended, and much to this subject brings also the book by Zdeněk Kratochvíl and the present reviewer, *Od mýtu k logu (From Mythos to Logos)*, Prague 1994 (similar survey in English by J. B. is published in *Religio I*, 2, 1993, 106–124). For the symbolic meaning of

ornaments cf. Tz. Todorov: *Théorie du symbole*, Paris 1980, and a new book on the simple symbols and their meaning by B. Nuska from the Liberec University.

The author brought into his book much important material evidence, to a large extent unknown to the mainstream of religious studies and contributed to bridge the gap between archaeology and religious studies. It contains much useful information and very competent comments. It will long remain invaluable source of information about archaeological material documents on prehistoric religion.

Even if the ripe scholar in his approach uses in a number of questions restrictively positivistic and traditional interpretations, taken from his background of a Central European prehistorian, may be criticized by some younger scholars following more recent trends in this field, it undoubtedly remains for long time a basic book of reference and a solid base for all, who will follow his path in the future.

**Miroslav Buchvaldek – Andreas Lippert –
Lubomír Košnar (eds.)**
Atlas pravěké Evropy

1. Mapy zemí a komentáře (721 str., včetně literatury a rejstříku).
2. Mapy rozšíření kultur (27 skládaček).
CD (Text, Mapy).
Vydala Universita Karlova v Praze v řadě Praehistorica, svazek 27. Vytisklo nakladatelství Karolinum. Praha 2007.
ISBN 978-80-246-0774-0

Recenzoval:

Ivan Pavlů

Archeologický ústav AV ČR, v.v.i.
Praha
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
pavl@arup.cas.cz

Vychází úctyhodné kartografické dílo, jehož iniciátorem byl před lety Prof. M. Buchvaldek. Jeho spolupracovníkům se podařilo dokončit publikaci, která nemá v evropské archeologické produkci obdoby. Kromě redaktorů spolupracovali na celé práci ještě M. Popelka, který dokončil některé mapy, Alexandra Krenn-Leeb, jež zpracovala obsáhlou literaturu, a Tomáš Klír, který se podílel na redakčních pracích. Podklady pro jednotlivé mapy poskytla řada dalších evropských archeologů. V seznamu nacházíme celkem další 72 jména z různých evropských zemí. Proto lze celou edici označit jako výsledek širokého mezinárodního úsilí soustředit komplexní data o geografickém rozšíření archeologických kultur od paleolitu zhruba po dobu laténskou. Celek vytváří obsáhlou mapovou encyklopedii evropského pravěku.

Atlas se skládá ze dvou dílů. **První díl, Text:** obsahuje stručný popis koncepce a struktury atlasu a životopis Prof. M. Buchvaldka. Tyto části jsou čtyřjazyčné (česky, německy, anglicky a francouzsky). Hlavní obsah prvního svazku tvoří dvojice orientačních mapových výseků. Rozlišují se **a-mapy** s uvedením šrafovaných oblastí jednotlivých kultur a **b-mapy** s vyznačenými důležitými a publikovanými lokalitami. Vše je uspořádáno ve 27 geografických celcích podle zemí nebo skupin zemí. V každém celku se potom rozlišuje 27 časových úseků, které jsou po roce 10000 př. Kr. děleny pokud možná podle dostupných radiokarbonových kalibrovaných dat. Z nich úseky 1–8 (paleolit–mezolit) jsou pojaty samostatně a zobrazují jen na velkých **a-mapách** ve druhém svazku. **Druhý díl, Mapy:** obsahuje všech 27 velkých skládaných a-map celého kontinentu s vyšrafovaným rozsahem zobrazovaných pravěkých kultur v jednotlivých časových úsecích. Oba díly jsou dostupné na příloženém **CD** v digitální podobě.

Podkladem Atlasu se stala jednotně **mapa Evropy** v měřítku ca 1 : 8,5 mil. (je uvedeno grafické měřítko) s vyznačenou říční sítí toků 1.–2. řádu, výškopisem zřejmě nad 500 m a současnými politickými hranicemi států. Na mapě je zakreslena měříčská síť s dělením 5°, která je označena pořadovými čísly (poledníky) a písmeny (rovnoběžky). Toto označení směřuje patrně k uživatelům atlasu, protože odkazy na něj nejsou v textu využity. Odkazy v kompletním rejstříku lokalit uvádějí výhradně oblast a číslo a-map.

Textový svazek předkládá hlavní soubor informací obsažených v tomto díle. **Mapy (a)** v prvním svazku jsou výseky velkých map (a) ze druhého svazku. Liší se pouze černobílým tiskem a legendou, která je vymezena příslušnou geografickou oblastí. Proto kultury, které přesahují současné hranice musíme hledat na více místech, což

usnadňuje rejstřík kultur. Odkazy na literaturu jsou také vymezeny stejnými hranicemi, což v tomto případě odpovídá národně organizovanému archeologickému bádání. Minimální texty, spíše jen nadpisy, jsou zde v němčině, nutné poznámky čtyřjazyčně. Dalším orientačním vodítkem jsou potom marginálie zemí uvedených abecedně podle mezinárodních automobilových značek. Dvacet sedm celkových map (a) ve druhém svazku podává souhrnný pohled na vývoj pravěkého osídlení Evropy. Jejich význam nepochybně překračuje rámec archeologické obce, protože poskytuje informace pro řadu zájemců z jiných vědních oborů.

Mapy (b) doplňují souhrnné informace o kulturách na mapách (a) o detailní přehled základních a publikovaných lokalit. Jejich seznam je číslován samostatně v rámci každé oblasti a dané kultury. Je doplněn graficky kódovanými vysvětlivkami, které přehledně udávají, zda se jedná o sídliště, pohřebiště, jeskyni, depot, atd. Nejdůležitější zůstávají ovšem odkazy na literaturu, uváděné jak u kultur, tak i lokalit. Obdivuhodná bibliografie Atlasu je nesporným přínosem pro všechny budoucí uživatele.

Atlas můžeme hodnotit jako vynikající autorské i vydavatelské dílo, graficky velmi dobře a přehledně upravené. Autoři museli řešit řadu praktických i teoretických otázek, které jsou s podobným záměrem spojeny. Předmětem diskuse by mohly být především dvě: celkové uspořádání a vlastní obsah. Dílo vznikalo dosti dlouhou dobu, což se projevilo i na řešení těchto hlavních problémů. Tato doba se kladně projevila především na výsledném **uspořádání Atlasu**. Vyniká to při letmém srovnání s prvním pokusem o podání atlasu Evropy, který vydal Prof. M. Buchvaldek v roce 1979. Především výtvarná a informační stránka atlasu byla po téměř třiceti letech dovedena v této práci do optimální dokonalosti. Mapy by asi geograf považoval za příliš zjednodušené, ale pro archeologický obsah plně vyhovují. Jsou oprostěny od nadbytečných detailů, přehledné a dostatečně přesné. Samozřejmě v detailech je nutno pracovat s geomorfologicky podrobnějšími údaji, nebo využít dalších možností rekonstrukčních, klimatických, popř. jiných geografických údajů. Ty však již souvisejí s řešením specifických archeologických otázek, a v tomto případě by nepochybně podobné pokusy překračovaly požadovanou základní informaci o prostorovém rozšíření archeologických kultur v Evropě. Potlačení geografického obsahu proto dává vyniknout hlavnímu archeologickému obsahu.

Kartografická metoda v klasickém pojetí překročila již v současné době svoje možnosti. Atlas přináší ve své **obsahové stránce** zřejmě maximum možného. V době jeho přípravy se již objevila řada teoretických programů prostorové analýzy, i když spíše jen v menších měřítcích. Tato nová tendence je charakterizována zpracováváním databázových informací a využíváním softwarových GIS systémů. To se projevuje přechodem od kreslených map k digitálním, což je ale zatím v celoevropském měřítku spíše výjimečné. Analýzy jsou také uskutečňovány vesměs na nižších úrovních, než je rovina archeologických kultur. To je dáno trvajícím nejistotou současné archeologické teorie, co to vlastně archeologická kultura je. V tomto směru je patrné, že autoři atlasu nemohli dospět k převratnému řešení. Byli nuceni často kompilovat nesouměřitelné údaje, podmíněné navíc regionálním pojetím, nebo dokonce subjektivními názory spolupracujících badatelů.

Autoři vycházeli při tvorbě obsahu ze současné koncepce pravěkého vývoje v Evropě, který není ve všech oblastech tak podrobně znám, aby mohly být všechny srovnatelné mapovány. Na většině dobře známých území se proto nesetkáváme s velkými šrafovou pokrytými plochami, ale s rozdrobeným ostrůvkovitým obrazem. Platí to jak pro období staršího pravěku, tak i mladší doby. Naopak méně známé oblasti zůstávají pokryty šrafovy v rozsahu překračujícím tisíc kilometrů, jak o tom svědčí řada map z východní a severovýchodní Evropy. Lze se důvodně domnívat, že se nejedná o rozdílný obraz skutečných dějů,

ale spíše jen o důsledek rozdílného archeologického poznání těchto oblastí. V neposlední řadě také důsledek zmiňované nejednotnosti v definování archeologických kultur. Obraz rozdrobených nesouvislých i překrývajících se regionů je zajisté reálnějším vyjádřením archeologické skutečnosti, než souvislé, vzájemně disjunktní celky, připomínající soudobou politickou mapu Evropy.

Atlas v této formě řešil navíc otázku prostorového i časového překrývání mapovaných kultur a rozdíly v jejich archeologické náplni. Tomu autoři často různým způsobem přizpůsobili výsledné zobrazení a někdy i vynecháním nebo rozdělením některých časových úseků. Jedním z problémů bylo zřejmě tradiční oddělování vývoje mezolit x neolit, které je důsledkem přetrvávající kulturně historické představy o lineární následnosti archeologických kultur. Příkladem může být namátkou mapa 9a, kde je vynechán prostor střední a severní Evropy v době současné s nejstarším neolitem ve Středomoří. Opakování zřejmě dlouhodobějších celků, např. z mapy 8a, by nemuselo být považováno za duplicitu. To platí ostatně i pro mapu 10a.

V detailech se potom ztrácí rozdíly v charakteru zabraňovaného území. Namátkou uveďme mapu F 10a, kde je kultura lineární keramiky šrafována detailně v jednotlivých povodích řek, ale kardiální jako souvislé osídlení jižní Francie. Přitom první představuje stabilní, i když vnitřně ne zcela současná sídliště, zatím co druhé jsou vesměs izolovaná velmi omezená útočiště pod skalními převisy, jak vyplývá i z připojené legendy.

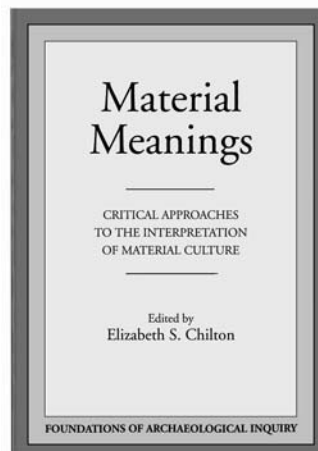
Uvedli jsme jen některé problémy, které vyplývají ze zadání encyklopedického atlasu. V případě encyklopedie slovníkového charakteru by složité a nejasné časoprostorové vztahy archeologických kultur nečinily obtíže. I v případě souvislého textového líčení pravěku Evropy je možno se vhodným literárním způsobem těmto nesnázím vyhnout. Atlas však je časoprostorovou encyklopedií, která vyžaduje jednoznačnou grafickou výpověď a zároveň odhaluje slabá místa současné archeologické teorie i praxe. Proto je třeba ocenit úsilí autorů, kteří se snažili tato úskalí překonat.

Jeho publikace nalezne nepochybně **mnohostranné uplatnění** nejen v rámci oboru, ale i v řadě jiných vědních oblastí. Nezanedbatelné bude jeho použití v pedagogické práci jak pro přednášející, tak pro studenty. Vybavení atlasu rejstříkem lokalit a kultur, stejně jako připojené CD tento úkol publikace velmi ulehčí. V neposlední řadě Atlas zprostředkuje odborné informace i neoborné veřejnosti a stane se zajisté důstojnou formou prezentace archeologického bádání. S tímto posláním lze recenzovanou publikaci doporučit pozornosti všech, kdo se o archeologii zajímají.

Elizabeth S. Chilton ed.

Material Meanings

Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture

The University of Utah Press, Salt Lake City 1999.
179 str.
ISBN 0-87480-608-9

Recenzoval:

Petr Květina

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
kvetina@arup.cas.cz

Archeologie sebe sama vymezuje jako obor věnující se hmotné kultuře, zdaleka už ale není jasné, jaké percepce tohoto předmětu studia v současnosti převládají. Na výběr je množství teoretických rámců či paradigmat, počínaje nejširším evolučním, přes kulturně historické až po specifická konkrétní témata, jako je technologie, styl, zacházení s odpadem ad. Účelem pojednávaného svazku je zkoumat shody a rozdíly v současných pracích zabývajících se materiální kulturou a objasnit, jak daleko archeologie postoupila v porozumění světu materiální kultury.

Od 70. a 80. let 20. stol. došlo ke změně v chápání kultury, která tak již není „něčím statickým, co nás obklopuje a čehož jsme součástí“, ale „dynamickou entitou, kterou my sami neustále měníme a vytváříme“. V pojetí L. Binforda nejsou archeologické kultury přesně chronologicky a prostorově ukotvené, protože i v jejich rámci existuje značná variabilita, jež znemožňuje přesné vymezení taxonomických hranic. Každá archeologická kultura je tak spíše než čímkoliv jiným kvantitativním poměrem jednotlivých kulturních prvků. I tato „vektorizace“ kultury má svá úskalí, protože spíše než o jednoznačný směr jde o široký proud s určitou vnitřní variabilitou kulturních norem (Shennan 1989, 12–13). Impuls k této změně v nazírání na kulturu byl do humanitních věd implementován ze sociologie a jeho významový posun je vcelku snadno pochopitelný u oborů, které pracují s živou nebo relativně nedávno zaniklou kulturou. Ale co to znamená pro studium materiální kultury v archeologii? Minimálně to, že artefakty už nejsou nazírány jen jako „nástroje pro přežití“, ale jako objekty, které zachycují a utvářejí identitu svých tvůrců a uživatelů. Předměty každodenní potřeby mají stejnou konstitutivní povahu jako myšlenkové systémy, mýty a sociální organizace, zkrátka jako celý komplex „vysoké kultury“, na niž se v minulosti téměř výhradně upíraly zraky sociálních vědců.

Nové zaměření studia materiální kultury odráží i pojednávaná práce, v níž se jednotlivé příspěvky nevěnují pouze samotným artefaktům; namísto toho se studie soustřeďují na 1) sociální a technologické nivó, v nichž je materiál produkován, a 2) interpretaci objektů v kontextech, které se od dříve preferovaných odlišují. Archeologický materiál v chápání autorů sborníku zahrnuje a odráží surovinu, technologii zpracování, nástroje použité při výrobě, zručnost výrobce a konečně finální produkt. Za finální podobou artefaktů však není jen jejich předpokládaná funkce (ať už technická, sociální nebo ideologická), a to je jeden z hlavních problémů, které shromážděné příspěvky dokumentují a řeší.

Ačkoliv zmíněný přístup vychází z tradice americké antropologie, je různorodost jednotlivých příspěvků značná

a postihuje rozpětí vztahů mezi člověkem a jeho předměty. Přístupy jednotlivých autorů též představují široké spektrum teoretických pohledů, metod a souborů dat. Menší část příspěvků je metodologicky zaměřena na rekonstrukci technologických systémů (P. Arnold, D. Arnold, E. S. Chilton). Větší část autorů směřuje skrze studium technických aspektů k poznání sociální identity a etnicity (E. S. Chilton, M. Stark, C. L. Costin, M. A. Dobres, M. Wobst). Některé kapitoly vycházejí z etnoarcheologických pramenů (P. Arnold, D. Arnold, M. Stark), jiné jsou založeny na čistě archeologických datech (E. S. Chilton, C. L. Costin, M. A. Dobres). I přes tyto rozdíly se autoři shodují v uvědomění 1) důležitosti historického kontextu pro poznání artefaktové variability, 2) že technologický systém představuje široký kontext pro interpretaci materiální kultury, 3) že materiální kultura vychází z lidských aktivit, ale současně je i předjímá a ovlivňuje.

Většina ze studií sborníků využívá jako základ keramická data. Ta jsou studována komplexně ve všech dostupných úrovních: funkce, styl, skladba a výroba. Keramická výroba je totiž vhodná pro studium vztahu materiální kultury a sociálního systému – jde o aditivní proces, jehož variabilita není příliš ovlivněna podmínkami přírodního prostředí ani technologickými omezeními. Do produkce keramiky se proto formou technologických voleb silně promítá tradice, hodnoty, možnosti a ústupky dané populace. Nádoby jsou médiem pro studium technických systémů, obživy, sociálních vztahů, organizace produkce, sociální identity, hierarchie a stylu.

Významným tematickým směrem v etnoarcheologii je *ceramic ecology*, která studuje vzájemné působení mezi keramikou a jejím přírodním a sociokulturním kontextem. Etnoarcheologie v různých svých podobách významně přispívá k tomu, jak archeologové artefakty chápou – asi nejvíc se to týká vztahu mezi lidským chováním, výrobou a používáním předmětů. V mnoha směrech etnoarcheologie stála u zrodu teoretických východisek studia hmotné kultury. Opakovaně bylo v etnoarcheologických studiích poukazováno na to, že artefakty jsou umístěny ve složité síti kultury, kde nabývají mnoha významů. K jejich pochopení je třeba vždy přihlížet k jedinečným historickým a kulturním podmínkám daného kontextu.

Studium technických postupů je další z potenciálně „silných“ oblastí etnoarcheologie. Spojením jejich teoretických východisek a deskripce *chaînes opératoires* podle A. Leroi-Gourhana vznikl koncept „technologického stylu“. Ten se zaměřuje na studium prvků, jako jsou např. výběr materiálu, předávání znalostí a zkušeností, organizace výroby a rituální praktiky, které utvářejí výslednou formální variabilitu, a technologický operační řetězec.

Ke studiím zabývajícím se technickými přístupy patří kapitola M. Starkové, která se věnuje detailní analýze technologického stylu keramických nádob u filipínských Kalinga zejména s ohledem na korelaci jeho prostorového vymezení s hranicemi v sociální a etnické oblasti. Autorka ukázala, že v oblasti Kordilérské vysočiny na sev. Filipínách se sociální jednotky seskupují v následující řadě: domácnosti (usedlosti) se spojují do vesnic a ty zase do lokálních systémů sloužících jako pakty udržující mír. Lokální systémy se příležitostně mohou sjednocovat na ještě vyšší úrovni do širších celků za účelem poskytnutí politické podpory některému ze svých členů nebo uzavřít politickou opozici proti antagonistickým silám zvenčí. Žádná ze zmíněných úrovní však není shodná s etnickými skupinami. Odraz sociálních hranic v materiální kultuře je dobře patrný, ačkoliv jak autorka upozorňuje, může být tato reflexe nesymetrická a nevědomá. Do podobné tematické skupiny patří i příspěvek E. Chiltonové zaměřený na prehistorickou keramiku oblasti Nové Anglie. Studijní soubor pocházel z odlišných geografických i sociálních kontextů a je natolik různorodý, že standardní typologické rozdělení nebylo účelné. Autorka namísto toho sledovala tzv. technické přístupy ve výrobě, tj. jak se do výsledku

promítají různí činitelé vypovídající o obživě, osídlení, politické organizaci, společenské integraci a jejich hranicích.

Silným potenciálem se může pochlubit studium materiální kultury za pomoci přírodovědných disciplín. Oproti předchozím pracím, které se soustředily na otázky typu „z čeho se daný artefakt skládá“ a „jak byl vyroben“, se současné práce zabývají i tím, proč byly daná technologie či materiál použity. Příspěvek D. Arnolda et al. je příkladem syntézy etnoarcheologických, archeologických a přírodovědných metod. Autoři studovali složení keramické hmoty yucatánských nádob ze současnosti i minulosti pomocí neutronové aktivační analýzy (NAA). Na základě přítomnosti odlišných stopových prvků v souborech konstatovali pravděpodobně využívání jiných přírodních zdrojů hlíny, což je podmíněno jak geograficky, tak chronologicky. Poukazují též, že techniky přípravy keramické hmoty a přidávání ošťiva jsou z hlediska NAA analýzy méně průkazné než zdroj keramické hlíny.

Důraz na problematiku organizace výroby lze v archeologických studiích pozorovat v posledních dvaceti letech. Kapitola C. Costinové se věnuje analýze tvarové a technologické různorodosti nádob zv. *crisoles* z lokality San José de Moro v Peru. Na základě pramenů z pohřebišť kultury Moche se snaží sledovat vztah mezi variabilitou forem jednoho keramického typu, organizací výroby a společenskou strukturou. Všechny indicie svědčí pro to, že nádoby *crisoles* nebyly vyráběny sériově v rámci jedné keramické dílny, ale podomácku relativně velkým počtem netrénovaných jedinců. Ačkoliv jsou některé hroby vybaveny drahými a prestižními předměty a jiné jsou zcela chudé, mají obě skupiny společnou přítomnost jednoduchých a hrubě vyrobených *crisoles*. Autorka se domnívá, že to svědčí pro přetrvávající propojení elity a obyčejných lidí v pohřebním ritu, ačkoliv v sociálních podmínkách každodennosti byly obě skupiny výrazně odděleny.

P. Arnold se zaměřil na studium keramické produkce v širším pohledu reflektujícím posun ve vnímání charakteru evolučního procesu. Technologie a organizace výroby je chápána jako „dynamický jev, který odráží minulé, tradiční zkušenosti výrobce a současně i jeho budoucí, krátkodobé cíle“. Na příkladu etnoarcheologických pramenů z oblasti jižního Veracruz v Mexiku ukazuje rozdíly v chápání vývoje jako 1) graduálního postupu a 2) selektivního neo-darwinistického procesu vývoje. Zatímco představa graduální změny forem materiální kultury směrem k účelnějším, sofistikovanějším a momentálně stylově adekvátním je v archeologii tradičně zakotvena, jiné možnosti vývoje jsou zvažovány jen okrajově. Takovou možností je právě i selektivní přístup, který je autorem aplikován na vývoj keramických nádob. V tomto pohledu je evoluční variabilita v keramické produkci výsledkem dvou druhů procesu: a) intencionální nastartování změny v produkci (týká se forem i technologie); b) rozšíření a uplatnění této změny, které je na lidské vůli nezávislé. Prakticky to znamená, že výrobce dokáže jen obtížně předvídat, jaké vlastnosti zajistí obchodní či užitný úspěch novému typu výrobku. Lepší technické vlastnosti keramiky neznamenají úspěch na trhu: potenciální uživatelé si pravděpodobně raději vyberou méně kvalitní, ale levnější zboží.

„Artefakt je spíše příběh, který se dá vyprávět, než text, jenž lze číst.“ Tak jsou uvedeny dvě kapitoly práce, které se věnují teorii poznávání a interpretaci materiální kultury. Jednou z nich je genderově laděná studie M. A. Dobresové, která ukazuje, jak je materiální kultura evropského mladého paleolitu interpretována standardně a jak se interpretace změnila při akcentu pohlavně podmíněných sociálních rozdílů. Autorka se snaží ukázat, že genderový přístup nelze jednoduše přiřazovat k tradičním interpretacím, ale je třeba přizpůsobit i metodu studia artefaktů.

Kapitola M. Wobsta nese název „Styl v archeologii nebo archeologie ve stylu“ a autor v ní klade důraz na rozdíl mezi teoretickým posuzováním stylu a praktickými aplikacemi v analýze archeologického materiálu. Zvolená cesta

ke kritické interpretaci materiální kultury vede skrze re-definici a vysvětlení konceptu stylu v archeologii. Wobstova původní teorie stylu (*Wobst 1977*) odráží soudobě rozšířené procesuální paradigma o funkčním významu různých forem a stylů hmotné kultury. Tato koncepce vyšla ze snah procesualismu, ve svém důsledku však nevedla k lepšímu porozumění světu hmotné kultury, protože ta byla nyní vnímána jen jako prostředek k porozumění lidské společnosti. V post-procesuálním období se autoři začali nesměle vracet k představě, že hmotná kultura zřejmě opravdu tvoří svět sám pro sebe a všechny jeho vlastnosti nelze funkčně vysvětlit.

Archeologická teorie stylu M. Wobsta, na kterou řada autorů navázala, je založena na představě o aktivní roli stylu sloužícího k přenosu sociální informace. Tímto jednoduchým vysvětlením se styl stal z okrajové či jednostranně (např. chronologicky) vnímané součástí variability hmotné kultury mnohostranným dominantním faktorem. Zároveň se podařilo vytvořit spojení mezi poněkud neurčitou archeologickou teorií podtrhující symbolický význam artefaktů a bohatým souborem konkrétních etnografických zjištění, jež teoretický předpoklad potvrzovaly. Zřejmě nejvýznamnější modifikací autorovy teorie stylu jako výměny sociálních informací je zdůraznění ambivalence stylu z hlediska různorodosti jeho forem a lidského chování: styl z lidského chování vychází, ale zároveň ho i utváří, předchází mu. Styl způsobuje diverzitu dané kategorie hmotné kultury, ale současně ji i omezuje relativně úzkou tolerancí své vlastní různorodosti.

Závěrečné shrnutí sborníku provedla M. Conkey, která se studiem materiální kultury z nepříliš obvyklých hledisek dlouhodobě zabývá (*Conkey – Hastorf eds. 1990; Conkey – Gero eds. 1991*). Autorka konstatuje evidentní skutečnost, že totiž v pojednávané knize není prezentována žádná ucelená teorie materiální kultury. Co jednotlivé kapitoly pojí dohromady, nejsou ani kladené otázky, ani použitá metoda, ale celkové chápání hmotné kultury jako nesmírně rozmanitého komplexu ovlivňovaného člověkem a zároveň ovlivňujícího jeho samého. Sborník je dalším důkazem, že neexistuje univerzální model studia artefaktů, nýbrž že tento rozmanitý soubor lze studovat z různých hledisek, k nimž patří etnoarcheologické, historické, stylistické, feministické, symbolické, technické, typologické a ještě mnohá další.

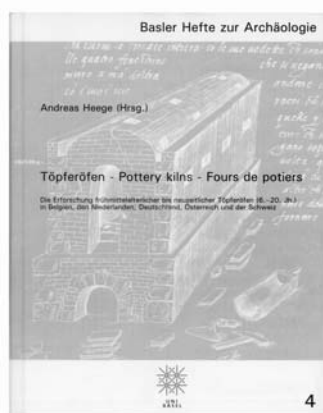
Literatura

- Conkey, M. W. – Hastorf, Ch. A. eds. 1990:*
The uses of style in archaeology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conkey, M. W. – Gero, J. eds. 1991:*
Engendering Archaeology: Women and Prehistory. Oxford: Basil Blackwell.
- Shennan, S. 1989:*
Introduction: Archaeological Approaches to Cultural Identity. In: Shennan, S. ed.: Archaeological Approaches to Cultural Identity. London: Unwin Hyman, 1–32.
- Wobst, M. 1977:*
Stylistic behavior and information exchange. In: Cleland, C. ed.: Papers for the Director: research essays in honor of James B. Griffin. Michigan Anthropological Papers 61. Ann Arbor: Museum of Anthropology – University Michigan, 317–342.

Andreas Heege (Hrsg.)

Töpferöfen – Pottery kilns – Fours de potiers

Die Erforschung frühmittelalterlicher bis neuzeitlicher Töpferöfen (6.–20. Jh.) in Belgien, den Niederlanden, Deutschland, Österreich und der Schweiz

Basler Hefte zur Archäologie, Band 4
Archäologie-Verlag Basel 2007.
ISBN 978-3-905448-03-0

Recenzoval:

Ian Klápště

Archeologický ústav AV ČR, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
klapste@arup.cas.cz

Prvou část sborníku tvoří studie A. Heege, která zároveň dala celému svazku své jméno (s. 9–203). Aktuální kapitoly terénního výzkumu potom přibližuje 22 příspěvků od 23 autorů z Německa, Švýcarska, Belgie a Nizozemí (s. 205–422). Svazek uzavírá německo-anglicko-francouzský slovník terminologie hrnčířských pecí (s. 423–432) a na CD v příloze najdeme databáze a distribuční mapu.

V rozvoji německého a do značné míry i středoevropského studia středověké a novověké keramiky připadá důležitá úloha sdružení *Arbeitskreis für Keramikforschung*. Vzniklo v roce 1968 a každoročně pořádá symposia, na nichž se setkávají desítky specialistů. K programovým cílům patří podpora interdisciplinárního výzkumu, ostatně mezi zhruba 400 dnešními členy najdeme archeology, historiky umění, etnografy, ale také přírodovědce zabývající se keramikou, a ve výčtu nechybějí ani laičtí sběratelé. Recenzovaný sborník vyšel u příležitosti 40. mezinárodního symposia o hrnčířství, které se v roce 2007 konalo v bavorském Obernzell.

Andreas Heege (*1957) zatím upoutal pozornost zejména monografií o dolnosaském městě Einbecku (*Heege 2002*), už předtím ale vydal část své disertace (obhájené v Göttingen) o raně středověké keramice v Porýní (*Heege 1995*). Od roku 2002 působí ve Švýcarsku, v kantonu Bern a částečně i na univerzitě v Basileji. Jeho studie v recenzovaném svazku se opírá o evidenci 1055 hrnčířských pecí ze 6.–20. stol., shromážděných ve čtyřech zemích vyjmenovaných v podtitulu. Jestliže územní rozptýlení zaslouží respekt, může širší časového rozpětí vzbuzovat údiv. Náročný autorův přístup není nahodilý. Vychází z přesvědčení o významu bilančních souhrnů archeologických informací, neboť právě takové souhrny usnadňují ověřování starých a formulaci nových hypotéz. Široké územní a časové rozpětí se stává nezbytným předpokladem k zachycení hlavních tendencí ve vývoji středověkých a novověkých hrnčířských pecí. Ukázalo se ovšem, že v dostupné evidenci přetrvávají „černé díry“ a některé časové úseky nejsou dost dobře postizitelné (10.–11. stol., 15.–16. stol., 18.–19. stol., kde se ovšem naskýtají nearcheologické poznávací opory). Problematika dlouhodobých sekvencí tak zůstává tématem pro další výzkum.

Připomeňme ještě jednu významnou souvislost. Soupis hrnčířských pecí 6.–15. stol. z Německa a z některých kontaktních zemí totiž vyšel v roce 2003. Jeho autorka, *B. Weiser (2003)*, se sice opírala o svou magisterskou práci z roku 1989, ale i tak zachycovala poměrně aktuální stav výzkumu. Jestliže si nyní A. Heege přidal dalších 500 let, vstoupil do značně specifické problematiky novodobých

hrnčířských pecí, svébytné jak z hlediska dějin technologie, tak z hlediska poznávacích možností. Hrnčířství 16.–20. stol. sloužily odlišné typy pecí a odlišné jsou i možnosti jejich studia. Přibývá kresebná a posléze i fotografická dokumentace, cennou výpověď nabízejí dosud stojící památky.

A. Heege začíná „abecedou“ hrnčířských pecí. Charakterizuje základní škálu vypalovacích zařízení, sahající od milířů, vypalovacích jam, jednodomových pecí k pecím dvoukomorovým, vertikálním či horizontálním. Z hlediska problémového rozebírá novější literaturu a odvozuje z ní hlavní otázky, jimiž se současné studium hrnčířských pecí zabývá. Zde jsou: – 1. Typologie, terminologie a celková rekonstrukce pecí. – 2. Rozlišení mezi pecemi vertikálními a horizontálními, včetně problematiky kontinuity či diskontinuity mezi pecemi raně středověkými a římskými, popřípadě keltsko-římskými a germánskými. – 3. Chronologie pecí. – 4. Konstrukce pecí, stavební materiál a technologie, včetně poznávání funkce pecí, k němuž dnes významně pomáhá experimentální archeologie. – 5. Vývoj pecí k výpalu kameniny. – 6. Šíření typů pecí a příčiny tohoto procesu. – 7. Vztahy mezi pecemi městských a venkovských hrnčířů.

Máme-li zacházet s archeologickými informacemi, patří výchozí pozornost formačním procesům. Bezpochyby právem usuzujeme, že možnosti oprav poškozených pecí byly velmi omezené, a časté řešení proto zřejmě spočívalo v jejich likvidaci. Oproti této úvaze však v archeologických dokladech registrujeme až překvapivě malou četnost pecí, a to i v rámci těch významných hrnčířských center, která známe z písemných pramenů. V našem prostředí si uvědomme, že v Čechách mohl M. Volf (2006, 45) evidovat zhruba 40 středověkých hrnčířských pecí, pocházejících z celkem 18 lokalit. Na Moravě a v českém Slezsku zaznamenal soupis R. Zatloukala (2000) 15 lokalit s nálezy uvažovaného druhu. Doklady pecí samozřejmě přibývají (nověji zejména Galuška 2003), jejich souhrnná četnost však zůstává setrvalě nízká. Každý nový případ by proto zasloužil mimořádnou a soustředěnou pozornost. K účinnému naplňování takového nároku by ale naše archeologie musela sdílet společné principy strategie terénního výzkumu a vnímat jednoznačné priority. Rozbory A. Heege zároveň potvrzují, že reprezentativní poznání hrnčířských pracovišť závisí na plošně rozsáhlých odkryvech; poznatky z nevelkých sond mohou být zavádějící. K modelovým úvahám tohoto druhu se u nás nabízí dokumentace složitě uspořádaných hrnčířských dílen ze Sezimova Ústí. Opmenout nelze ani úvahy o výpalu keramiky s „loštickým efektem“ v jednoduchých milířových pecích (Goš 2007). Dosavadní rozsah odkrytí v Lošticích totiž můžeme jen stěží pokládat za dostatečně reprezentativní.

Závažná úskalí se projevují už při výkladu některých terénních situací jako hrnčířských pecí. Náležitá argumentace přirozeně závisí na uspokojivé publikaci, jejímž nárokům ale podle A. Heege vyhovuje pouze 276 položek nálezového katalogu. U více než 400 pecí nedovolila dostupná dokumentace postihnout jejich základní typ. Na druhé straně autorův kritický přístup zamítl 98 případů zařazovaných dosud mezi hrnčířské pece. Buď hrnčířskými pecemi průkazně nejsou, nebo jejich určení zůstává příliš problematické. V odmítnutém seznamu se objevují vsutku rozmanité lokality, nechybí tu například Tilleda, kde se objekty, ještě nedávno interpretované jako hrnčířské pece (Weiser 2003, 161–162), oprávněně ocitly mezi sušárnami. Opakovaně se objevily i záměny pecí s destrukcí kachlových otopných zařízení.

Vzhledem k teritoriálnímu vymezení se A. Heege zmiňuje i o problematice hrnčířských pecí předpokládaných částí literatury v území *Germania slavica*. Schematické rekonstrukce pecí, které zde měly sloužit už v 9./10. stol., sice působí přesvědčivě (např. Donat 1985, 119, lokality Kowall, Kremitz, Löcknitz.), jejich terénní dokumentace ale uvažované interpretaci rozhodně neodpovídá. Tyto případy B. Weiser (2003, 96, 80, 107) ještě přijala, kritické

bádání však o nich pochybuje nebo je výslovně odmítá (např. Kempke 2001, 216; Biermann 2005, 157). Pro úplnost zmiřme i příklady moravské, jejichž raně středověké stáří přijímala starší literatura (např. ještě Nekuda 1989, 120), jimž však rovněž chybí potřebná průkaznost. Přiznejme ovšem, že úvahy, které i v nedostatečně výmluvných a nejistých situacích viděly „slovanské“ hrnčířské pece, nabízejí pozitivní odpověď na otázku, s níž si dodnes nevíme rady. Zařízení, která sloužila k vypalování raně středověké keramiky v území *Germania slavica*, ale také u nás či v Polsku, prostě neznáme. Tuto potřebu nemusely uspokojovat speciální hrnčířské pece, v úvahu připadají i jednodušší, a přitom dostatečně účinné způsoby, výpal v milířích, jednoduše upravených jámách, či v jednodomových polyfunkčních pecích (z množství literatury např. Drews 1979). Ale ani k úvahám vedeným tímto směrem dosud neznáme přesvědčivý archeologický protějšek. Posun v tomto už po dlouhá léta „zamrzlém hledání“ můžeme očekávat jedině od kvalifikovaného terénního výzkumu. Z dosud známých výsledků přitahuje prvořadý zájem výzkum V. Goše v severomoravské Mohelnici, jenž však čeká na publikaci (podrobněji Klápště 2005, 314, 494–495).

Ke klíčovému tématu studie A. Heege náleží problematika raně středověkých vertikálních („stojících“) pecí, spojených s římskou tradicí. Podle W. Janssena (např. 1987a) tyto pece po pádu Říma sice nezmizely, podstatně větší význam měl však připadat pecím horizontálním. Okřídlený výrok popíral existenci vertikálních pecí v řadě významných lokalit (Waldenberg, Eckdorf, Badorf, Pingsdorf, Brühl) a nekompromisně sděloval: „Sowohl in der Karolingerzeit, der Hauptphase der Produktion, als auch in nachkarolingischer Zeit hatte der stehende Ofen am Rheinischen Vorgebirge keine Chance“ (Janssen 1987b, 125). Odlišné hodnocení se objevilo jen výjimečně (nikoliv náhodnou u rebela s příčinou H.-G. Stephana) a zásadní převrat nastal až Janssenově odchodu (*1936 – †1997). Nové terénní výzkumy spolu s revizí starších výzkumů začaly dokládat, že v počátcích raného středověku nedošlo k přetření kontinuity a ve značné části Evropy pokračovala významná úloha vertikálních pecí s kruhovým půdorysem (Keller 1998). Nadvládu někdejšího interpretačního konceptu, zastávaného W. Janssenem, mimořádnou autoritou evropské archeologie středověku, usnadňovalo jen částečné dochování terénních situací, v nichž obvykle vyšší partie s rostem zničily postdepoziciční zásahy. Někde mohl sloužit mobilní rošt, který byl odstraněn a nikdy nevstoupil do archeologizované situace. Celá dosavadní revize vedla k jednoznačnému závěru: zdůraznila úlohu římských tradic v merovejském a karolinském hrnčířství. Na římské tradice po staletích navázaly i vertikální pece s pravouhlým půdorysem, které se na sever od Alp objevovaly nejspíše od doby kolem roku 1500 při výrobě majoliky. Dalšího pokračování se dočkaly v manufakturách vyrábějících porcelán.

Přestože široce koncipovanou studii A. Heege doprovází adekvátní výběr literatury, lze samozřejmě sít relevantních poznatků dále rozšiřovat. Mozaika raně středověkých vertikálních pecí s rostem pokračovala na východ střední Evropy, do Karpatské kotliny (Vágner 2007 a další obdobné studie téhož autora). Právě k této části distribučních map se připojují pece daného typu z Nitry - Lupky či z Uherského Hradiště - Sadů. Vzhledem k jejich dnes už jednoznačnému kontextu se asi sotva budeme hlásit k někdejšímu označení „slovanské hrnčířské pece“ (z novější literatury Pleiner 1988; Vlkolinská 2002).

Druhou rozsáhlou skupinu pecí tvoří pece „ležící“, tj. horizontální. Jejich počátky jsou dnes různým způsobem odvozovány od pecí vertikálních, od jejich pozdně římské – merovejské – karolinské tradice. Součástí sekvence těchto pecí se stala i vypalovací zařízení určená k produkci kameniny.

Jeden ze základních přínosů studie A. Heege spočívá v postihu mezer v dosavadních poznatcích a v konkrétní

zaci nároků na další terénní výzkum. V tomto světle si lze uvědomit význam některých zanedbávaných samozřejmostí: pro klasifikaci hrnčířské pece by například neměl nikdy chybět celkový profil vedený v podélné ose přes předpeční jámu, topeniště a vypalovací prostor. Značná úskalí jako vždy vyplývají ze stavu publikace (či nepublikování) terénních poznatků. V tomto ohledu zvolil A. Heege asi nejlepší možné řešení, jeho text provází 22 samostatných příspěvků, které představují závažné kapitoly novějšího terénního výzkumu. Další cennou pomoc našel v konzultacích s více než devíti desítkami spolupracovníků z dlouhé řady zemí. Výsledkem je jedna z užitečných publikací evropské archeologie, s níž zajisté bude zacházet i české archeologické bádání. Před nastaveným zrcadlem může nadto česká archeologie středověku přemítat o cestách k rozvoji svého dnešního koncepčního a programového potenciálu.

Literatura

Biermann, F. 2005:

Recenze práce Weiser, B. 2003: Töpferöfen von 500 bis 1500 n. Chr. im deutschsprachigen Raum und in angrenzenden Gebieten, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft 15. Bonn. In: Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 46, 155–159.

Donat, P. 1985:

Handwerk und Gewerbe. In: Hermann, J. (Hrsg.): Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Berlin, 100–126.

Drews, G. 1979:

Entwicklung der Keramik-Brennöfen, Acta Praehistorica et Archaeologica 9/10 (1978/1979), 33–48.

Galuška, L. 2003:

Zaniklá hrnčířská pec středověkého Veligradu-Starého Města – důsledek vpádu Matouše Čáka Trenčanského na Moravu roku 1315?, Archaeologia historica 28, 591–609.

Goš, V. 2007:

Loštice – město středověkých hrnčířů. Opava 2007.

Heege, A. 1995:

Die Keramik des frühen und hohen Mittelalters aus dem Rheinland. Stand der Forschung – Typologie, Chronologie, Warenarten. Archäologische Berichte 5. Bonn.

Heege, A. 2002:

Einbeck im Mittelalter. Eine archäologisch-historische Spurensuche. Oldenburg.

Janssen, W. 1987a:

Der technische Wandel der Töpferöfen von der Karolingerzeit zum Hochmittelalter, dargestellt anhand rheinischer Beispiele. In: Chapelot, J. – Galinié, H. – Pilet-Lemière, J.: La céramique (V^e–XIXe). Fabrication – Commercialisation – Utilisation. Paris, 107–119.

Janssen, W. 1987b:

Die Importkeramik von Haithabu. Neumünster.

Keller, C. 1998:

Frühmittelalterliche Töpferöfen in Rheinland, Archäologisches Korrespondenzblatt 28, 621–628.

Kempke, T. 2001:

Slawische Keramik. In: Lüdtker, H. – Schietzel, K. (Hrsg.): Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa, Band 1: Text. Neumünster, 209–256.

Klápště, J. 2005:

Proměna českých zemí ve středověku. Praha.

Nekuda, R. 1989:

Ein Beitrag zur Chronologie und Typologie der frühmittelalterlichen Keramik in Mähren (Tschechoslowakei), Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 14/15 1986/87, 119–151.

Pleiner, R. 1988:

Brennversuche in einem nachgebildeten slawischen Töpferofen, Slovenská archeológia 36, 299–308.

Vágr, Z. 2007:

Overview of medieval pottery kiln types of the Carpathian Basin. In: Arts and Crafts in Medieval Rural Environment, Ruralia 6, 83–101.

Vlkolinská, I. 2002:

Pec z lokality Nitra, poloha Lupka, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 35, 229–245.

Volf, M. 2006:

Archeologické doklady vrcholně a pozdně středověké hrnčířské výroby v Čechách, nepublikovaná bakalářská práce uložena v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK, Praha.

Weiser, B. 2003:

Töpferöfen von 500 bis 1500 n. Chr. im deutschsprachigen Raum und in angrenzenden Gebieten, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft 15. Bonn.

Zatloukal, R. 2000:

Archeologické doklady hrnčířství ve 13. až první polovině 16. století na Moravě a ve Slezsku, Archaeologia technica 11, 60–74.

ANAS 15–16/2002–2003

Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 2002–2003.

263 s., černobíle fotografie, tabulky a mapky v textu.

Bez ISSN, bez ISBN

Recenzované periodikum je vydáváno každoročně Národním muzeem římského umění v Méridě (*Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*) a je zaměřeno především na archeologii a kulturní dějiny římské provincie Hispánie.

Článek *Los Vacceos en las fuentes escritas: entidad étnica y núcleos de población* (str. 11–81), jehož autorem je José María Solana Sáinz, je věnován především otázce citací obyvatelstva zv. lat. *Vaccei* (šp. *los Vacceos*) v antických literárních pramenech: Polybios (pro 2. st. př. Kr.), Diodóros Sicilský (pro 1. st. př. Kr.), Titus Livius, Strabón (pro augustovské období), Plinius (pro 1. st. po Kr.), Pseudo Frontinus, Appianus, Plútarchos, Ptolemaios (pro 2. st. po Kr.), Ampelius, Claudius Aelianus, Kassios Dión, Hippolyt Římský, Iulius Obsequens, (pro 2. a 3. st.); pro 4. st. cituje některá díla, jako jsou např. *Liber Generationis Mvndi* či *Chronicon Alexandrinum*; pro 5. st. Orosia či Iulia Honoria; dále zmiňuje Estebana de Bizancio (6. st.) a Isidora Sevillekého (7. st.) a další. J. Sáinz uvádí jednotlivé citace těchto autorů v chronologickém pořadí i s jejich překlady a poté připojuje vlastní komentář: zvláštní zřetel bere na otázku etnicity této populace, na její geografické rozšíření a historický vývoj, na charakteristiky krajiny, osídlené keltiberskou větví lidu *Vaccei* (v tabulkách na str. 38–40 popisuje z botanického hlediska typy lesů atp.). Analyzuje vybrané aspekty onomastiky a topografie *oppid*, *poleis* (viz tabulky a mapa str. 45–51) – obsáhlou část věnuje citacím osídlení v literárních pramenech a starověkým itinerářům. V tabulkách na str. 28–29 shrnuje odlišné varianty označení lidu *Vaccei* u jednotlivých autorů, to pak rozvádí v komentáři o transkripci a etymologii tohoto názvu. SÁINZ se také dotýká diskuse o původu populace *Vaccei*: zda byli autochtonní či nikoliv, představuje pro a proti obou teorií (teorie pro autochtonnost *Vaccei* převažovala hlavně v 70. letech 20. stol., byl např. uveden pojem „kultura *proto-vaccei*“ pro označení tranzitní fáze ke kultuře „*vaccei*“). Druhá teorie zastává názor, že *Vaccei* osídlili severní území náhorní plošiny Iberského poloostrova v druhé keltské vlně (jejich území zasahovalo do provincií dnešního Valladolidu, Léonu, Palencie, Burgosu, Segovie, Ávily, Zamory a Salamanky) a poukazuje na blízkost ke keltiberské kultuře.

Článek *Coste y financiación de los espectáculos romanos. Las ediciones hispanas* (autor Alberto Ceballos Hornero, str. 83–105) je věnován tématu epigrafické a literární dokumentace týkající se evidence hispánsko-římských her (*spectacula – munera gladiatorum, ludii pugilum, l. circenses, l. scaenici* apod.), zvláště pak způsobu jejich financování (císařská pokladna, municipální pokladna atp.) a nákladností jednotlivých typů her. Hornero popisuje způsoby financování císařskou pokladnou i s tím související systém daní, speciálně se zaměřuje na oblast kolonie *Augusta Emerita*. Mezi dalšími způsoby financování uvádí také novodobý termín „*evergetismus / evergetismus*“, neologismus 1. pol. 20. stol., který označuje způsob financování na základě darů od občanů, čili „dar jedince celku“ (jímž byla *civitates, collegia, plebs*), a rozlišuje dva typy „*evergetismu*“ – *ob honorem* a *ob liberalitate*.¹ V pořádku her v antické Hispánii hrála roli také *collegia* (šp. *los asociaciones, collegia*) byla více méně závislá na darech svých *patronů*, jejich členové byli spíše *curatores* než *editores*

¹ Termínem „*evergetismus*“ na Iberském poloostrově se zabýval např. José María Blázquez (*El evergetismo en la Hispania romana*, in „Homenaje Académico a D. Emilio García Gómez“, Madrid 1993, str. 371–382), jenž analyzoval některé nápisy, které dokládají existenci tohoto jevu.

ludorum) nebo menší měrou také „*los empresarios*“ (financování ze strany bohatých soukromníků – podnikatelů).

Článek *Epigrafía y territorio en la Hispania Romana: los «termini» públicos* (Carolina Cortés Bárcena), str. 107–125, je zaměřen na epigrafickou analýzu obecně používaných termínů v římské Hispánii, jimiž byly označovány hranice mezi jednotlivými územními celky. Epigrafický materiál, vypovídající o těchto termínech, se dochovalo převážně na kamenných milnicích (šp. *hitos*) – v grafu 1 na str. 109 autorka uvádí typy materiálu (pískovec, žula, vápenec, mramor), popisuje tvarosloví milníků i charakter nápisů (způsoby císařské titulatury: *ex auctoritate*; způsob zapisování magistrátů a označení území: užití termínů *civitas, ager, finis, prata militaria* apod.). Autorka se dále zabývá historickým kontextem termínů: jejich rozšířením z hlediska chronologického a geografického. Na závěr pak uvádí 49 příkladů těchto termínů i s jejich datací a citacemi v odborné literatuře (*Corpus epigráfico de termini públicos hispanos*) a mapu znázorňující jejich geografickou lokaci.

José D'Encarnação z univerzity v Coimbra v Portugalsku se ve svém článku *A menção da tribo nas epígrafes – identificação e territorialidade* (str. 127–131) zabývá citacemi termínu *tribus* na nápisích, identifikací *tribue* a územní příslušností k *tribui*; poznáním systému římského občanství v antické Hispánii na základě nápisů – čili identifikací římského občana (např. zda se jako římský občan již narodil – autor uvádí termín „*dēdictivii*“ [*hereditariedade*], přechod z jedné *tribue* do druhé) a jeho sociálním postavením. Uvádí novou interpretaci *tribue Papiria* na oltáři *Aquila Severa Papiria Emeritenses* (AE 1993 898). Od vydání ediktu císaře Caracally (212) začíná být v nápisích citace *tribue* vypouštěna (z důvodu udělení římského občanství všem svobodným obyvatelům) a je zcela opomenuta za vlády císaře Aureliána. Dalším aspektem je uvádění ženských jmen a jmen vojáků na stélách a jejich příslušnost k *tribui*.

Článek E. Hübner, A. Schulten, y Cáceres. *La correspondencia con la revista de Extremadura* od Enrique Cerrillo Martina de Cáceres (str. 133–153) reviduje dochovanou korespondenci mezi E. Hübnerem, A. Schultenem a J. Sanguinem, sekretářem časopisu *Revista de Extremadura*, která se týkala epigrafiky a archeologie v oblasti regionu Extremadura (především v provincii Cáceres). Hübner i Schulten s redakcí periodika *Revista de Extremadura* spolupracovali na přelomu 19. stol. a 20. stol. Hübner uspořádal velké množství nápisů v oblasti Extremadury a po založení časopisu *Revista de Extremadura* (1899) byl požádán o spolupráci. Jeho příspěvkem v prvním čísle periodika byl článek *Cáceres en tiempo de los romanos*. Vědecká, archeologicky zaměřená korespondence mezi A. Schultenem a J. Sanguinem se započala o rok později než Hübnerova, tedy v roce 1900. Hübnerovu a Schultenovu korespondenci autor shrnuje v dodatcích (*apéndices*) na str. 146–153.

Jorge de Alarcão z filozofické fakulty *Universidade Coimbra* se ve svém článku *A splendidissima civitas de Bobadela (Lusitania)*, str. 155–180, zabývá archeologickou a epigrafickou evidencí Bobadely (leží jižně od města Viseu v Portugalsku) jako hlavního města *civitas*, a to od augustovského období. Uvádí přepisy některých nápisů a jejich překlady, na nichž je zmiňována *Splendidissima Civitas*. Studium nápisů dokládá, že Bobadela získala statut municipia, a to díky *ius Latii* (za císaře Vespasiana). Na základě archeologické a epigrafické evidence popisuje autor architekturu antické Bobadely (fórum, amfiteátr, basiliky, chrámy – např. *Venus Victrix, Neptunův, nymphaeum / fons, lázně, akvadukt* apod.). Součástí článku je také epigrafický rozbor náhrobních nápisů (např. na typu funerálního monumentu zv. *cupae*), zvláště onomastiky, a nápisů na milnicích této oblasti. Problémem je přesný původní název dn. Bobadely, který se nedochoval na žádném nápisu. Jorge de Alarcão prezentuje např. některé hypotézy o možné podobě původního jména municipia *Elbocoris*,

dále uvádí etymologickou analýzu a vývoj jména Bobadela – odvozuje ho od slova *boveda* – až k dnešní podobě. Článek je doplněn černobílými fotografiemi, mapkami a architektonickými rekonstrukcemi.

Manuel Durán Fuentes z univerzity v La Coruña zaměřil svůj článek *La identificación de los puentes romanos de Hispania a partir de su sistematización constructiva* (str. 181–200) na problematiku římských mostů (konkrétně na skupinu 35 mostů) na Iberském poloostrově především z hlediska jejich architektonické konstrukce a identifikace. Definuje pět základních modulů římského mostu v Hispánii. Problémem zůstává datace těchto mostů, jež by se měla opírat o systematické studium nejen stylistických, architektonických a archeologických aspektů, ale také o studium geologických a geografických charakteristik. Autor zmiňuje některá úskalí při identifikaci římského mostu, neboť v minulosti bylo zvykem označovat adjektivem „romano“ každý most neznámého určení. Identifikaci římského mostu ztěžují také četné následné rekonstrukce a přestavby, které mnohdy zásadním způsobem pozměnily charakter původního mostu. Tři z analyzovaných 35 mostů se zachovaly ve velice špatném stavu (most v Pertusa v Huesca, Aljucén v Cáceres, A Pontóriga v Ourense), ostatní jsou – také díky následným rekonstrukcím – v dobrém stavu (Ponte Vella, Ponte da Cigarrosa, Ponte Navea y de Baños de Molgas v Ourense atd.), u některých je jejich datace do římského období sporná. Autor se dále zabývá typologií římských mostů (uvádí čtyři typy a konkrétní příklady), rozměry jejich oblouků, formálními a konstruktivními charakteristikami (typ stavební kompozice, sklon, tvar kleneb – oblouků, typy zdíva, říms, spojovacích kramlí – šp. tzv. *grapa de doble cola de milano* atp.). Článek je doplněn kvalitními černobílými fotografiemi.

V článku *Family life within slave households at Augusta Emerita: the epitaph of the Cordii* (str. 201–237) autor Jonathan Edmondson (York University) analyzuje dosud nevydaný nápis náhrobní desky z římské kolonie *Augusta Emerita*, která je součástí epigrafické sbírky Národního muzea v Méridě (*Museo Nacional de Arte Romano*). Deska je datována do počátku 2. st. po Kr. a nese jména rodiny *Cordii* (jedná se pravděpodobně o otroky, členy téže *familie*). V obecné rovině se autor zabývá sociálním postavením otroků v římském světě na základě epigrafické dokumentace (např. sňatky, resp. svazky *zv. contubernia*, mezi římským občanem, jenž se jako svobodný (*ingenuus*) narodil či propuštěncem (*libertus*), a otrokem; fenomén „pohřebních bratrstev“ – lat. *sg. collegium funeraticum*). Zaměřuje se na konkrétní příklad rodiny *Cordii* v Emeritě a na rodinný život v domácnostech otroků. Článek je doplněn katalogem s černobílými fotografiemi.

Helena Sekavová (heles@centrum.cz)

F. Germán Rodríguez Martín

Las lucernas de la villa romana de Torre Águila (Barbaño, Badajoz)

Cuadernos Emeritenses – 30, Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 2005. 188 stran textu, 11 stran obrazových příloh, 4 fotografické tabulky. ISSN 1695-4521

Recenzovaná práce přináší publikaci nálezů terakotových lamp ze čtyř sezón (konkrétní roky překvapivě nejsou uvedeny) výzkumu římské villy v Torre Águila ve španělské provincii Badajoz při dnešní silnici Madrid – Lisabon (odpovídající snad římskému *Iter ab Ollisippone Emeritam* známému z *Itineraria Antonina*). Lokalita je osídlena mezi 1. a 8. stol. po Kr., předěl mezi dvěma hlavními fázemi leží ve druhé polovině století třetího. Nejbohatší soubor nálezů pochází z navážek vzniklých v prvé polovině druhého století v souvislosti s přestavbou villy.

Dřívějšími autorovými díly jsou rovněž (mj.) publikace jednak naleziště samého¹, jednak souboru římských lamp z méridského musea. Jeho hlubokou „lychnologickou“ erudici příkladně dokumentuje doslova dech beroucí bibliografie: sto stran textu samého (jejichž značnou část zabírají poznámky pod čarou) je následováno (mimo seznamu bibliografických zkratk) celými 66 stranami užitě literatury (v naprosté většině samozřejmě děl věnovaných právě studiu starověkých svítidel!

Krom autorského úvodu (přibližně uvedení do archeologické situace) se publikace skládá ze tří „analyticko-syntetických“ kapitol (Typologická klasifikace; Výzdobné motivy; Výrobní značky) následovaných závěrem. Práce tedy postrádá čistě analytickou složku: chybí ověřený nástroj archeologické publikace – katalog. Není dokonce ani jednou uvedena informace, tak prostá a elementární, jako s kolika položkami máme vlastně tu čest! Čtenář je konfrontován spíše než s materiálem samotným pouze s autorovými závěry o něm a není mu dána možnost tyto ověřit. Ve všech kapitolách se nálezy představují nikoliv jako jednotliviny, ale jsou již předem rozříděny do skupin, v nichž figurují jen jako inventární čísla „bez tváře“.

V typologické části je materiál tříděn podle morfologie: I) lampy s trojhranným hořákem zdobeným volutami (5 položek); II) hispánské vrcholné císařské lampy (1); III) lampy se zaobleným hořákem zdobeným volutami (Deneauve VA – 68; Dressel 12 a 13 – 2; Deneauve VD – 7); IV) lampy s bočními křídélky (9); V) diskovitě lampy (s hořákem oblým – 5; s hořákem srdčitým – 5; bez dochovaného hořáku – 26); VI) „Firmalampen“ (3); VII) votivní lampy (1); VIII) raně křesťanské lampy (1). Pro každý typ jsou uvedeny (vedle inventárních čísel příslušných nálezů) typy odpovídající mu v dílech jiných autorů (nejčastěji je odkazováno na jména Deneauve, Loeschcke, Bailey, Dressel-Lamboglia ...²). Dále je popsán keramický materiál, vzhled dna, rukojeti, medailonu, je uveden užitý typ formy, vyjmenovány motivy případné dekorace, případné výrobní značky a nakonec chronologie daného typu podle různých autorů.

Všechny tyto kategorie (včetně vyslovené morfologických nebo např. keramického materiálu) se opakují v klasifikaci výzdobných motivů a některé pak znovu v přehledu výrobních značek. Tuto du-/triplicitu lze snad chápat jako snahu o kompletnost informace (ač prostý katalog by tuto snahu vyřešil mnohem elegantněji), jen těžko se však dá pochopit, že u některých lamp (např. inv.č. 1849, str. 33; 5140, str. 46; 5356, str. 50) se informace uvedené v části typologické a v části následující navzájem rozcházejí: u inv.č. 2330 (viz str. 25 a 32n) a 5334 (str. 25 a 47) dokonce neodpovídá ani jediná položka! Např. lampa č. 151 existuje jen v přehledu výzdobných motivů a v typologii chybí (ač téměř kompletní: viz str. 45, Fig. 5, No39). Vyskytuje-li se tentýž motiv na více lampách, není v odkazech na obrazovou přílohu upřesněno, která z nich je vlastně vyobrazena.

Přehled výrobních značek je poznamenán týmiž nedostatky („nepropojením“) jako obě části předchozí, autor zde však napravuje dojem krátkými, ale výmluvnými a bohatě opoznávkovanými odstavci shrnujícími stav poznání

¹ Rodríguez Martín, F. G.: La villa romana de Torre Águila in *Journal of Roman Archaeology* 1995, str. 313–317; Rodríguez Martín, F. G.: Lucernas romanas del Museo Nacional de Arte Romano (Mérida) *Monografías Emeritenses* 7, 2002.

² Deneauve, J.: *Les lampes de Carthage*, Paříž 1969; Loeschcke, S.: *Lampen aus Vindonissa*, Curych 1919; Bailey, D. M.: *A Catalogue of Lamps in the British Museum II. Roman Lamps made in Italy*, Londýn 1980; Dressel, H.: *Lucernae formae in Corpus Inscriptionum (nikoliv „inscriptions“ jak uvádí autor!) Latinae*, XV, II, 1, Berlin 1899; Lamboglia, N.: *Apuntes sobre cronología cerámica in Publicaciones del Seminario de Arqueología y Numismática Aragonesas, III 1952*, 87.

o jednotlivých dílnách a výčtem rozšíření jejich výrobků. Značky jsou provedeny razidlem i rydlem. Doloženy jsou značky převážně místní či obecně hispánské: (A)GATOR (1 nález); L.F.O. (1 nález; proveden rydlem); GES (1; rydlo); IVLFA (1; rydlo); C.OPPI.RES (4) GABINIA (2) – obě poslední snad severoafrické dílny s méridskou pobočkou. (Produkty první patří v soudobé Hispánii k nejběžnějším); dále – OS (1); anepigrafická *in planta pedis* jediná (2) i pár (1); věnec (2; rydlo) a palmová ratolest (1; rydlo). Pouze značka FORTIS (1) patří spolehlivě dílně severoitalské.

K obrazové příloze je nutno, bohužel, poznamenat, že vzhledné pérové kresby mnohdy silně utrpěly hrubou digitalisací: zejména na řezech je téměř možno rozpoznat každý pixel. To je námitka spíše estetického rázu. Proti dobrým mravům kresebné dokumentace se však ilustrace prohřešují jednak absencí měřítka (rozměry lamp nejsou nikde v textu zmíněny), jednak zcela anarchickým nedbáním o správnou orientaci řezu vůči hornímu pohledu (vodící linky chybí). Kresby i fotografie se navíc svými rozměry pohybují na hranici čitelnosti (ač rámovány provokativně širokými prázdnými okraji obrazových tabulek). O problematickém propojení textu a ilustrací bylo již hovořeno. Kresby (v počtu 86 lamp a 15 výrobních značek) ani fotografie (55 snímků) nejsou opatřeny slovní popisou; seznamem ilustrací se práce nepyšní.

Závěry, předložené v konečném shrnutí, jsou tyto: většina (53,7 %) nalezených lamp patří druhé polovině 1. stol. a první polovině 2. stol.; většina z nich vznikla v méridských dílnách, které se právě v tomto období (zejména od doby flavijské) rozvíjí. Převažují typy Deneauve VA (=Loeschcke IV, Bailey B), VD (=Loeschcke V, Bailey C) a VG (=Bailey G). Mezi materiálem těchto lamp převládá tenkostěnná keramika pokrytá nažloutlou až naoranžovělou engobou. Některé lampy jsou vyrobeny (v Méridě častou technikou) z formy vzniklé otiskem ze starší lampy (viz identické motivy o různé kvalitě reliéfu: Lámina II, N°22 a 23). Toutéž technikou vznikla i jedna z výrobních značek (FORTIS – na originálním kusu vytvořena razidlem). Mezi méně četnými (31,7 %) nálezy z období mezi polovinou 2. a polovinou až závěrem 3. stol. trvá převaha méridské produkce. Zejména výrazná je činnost dílny označované značkou GES. Krom jedné nalezené značky identifikuje autor její výrobky mezi nálezy mj. podle charakteristické okrovorůžové hlíny bez engoby. Nejběžnějšími typy jsou Deneauve VIII C a B (=Loeschcke VIII a VIII H, Bailey R a Q). Z období vzniku nové villy (konec 3./poč. 4.–8. stol.) jsou nálezy lamp velice řídké (podíl na celkovém souboru je při délce fáze jen 14,6 %) a nalezené fragmenty jsou opět dílem méridských výrobců, touto dobou již produkujících jen pro bezprostřední okolí města.

Práce úspěšně slouží tomu, aby autor dospěl k závěrům o dataci fází villy, o procentuálním zastoupení lamp v jednotlivých fázích (přičemž počet odpovídající stu těchto procent zůstává nevyřčen) a o převaze méridských výrobků ve všech fázích. Pokud jde o obecnější užitečnost publikace, srovnávací materiál pro další badatele je nabídnut, bohužel však ne bez citelných nedostatků. Užitá metoda by snad mohla být funkční na úrovni kapitol samotných (zejména druhá a třetí, tj. výzdobné motivy a výrobní značky, působí vcelku dobrým dojmem). Ani několikrát zde litovaná absence katalogu či alespoň mírně individuálnějšího přístupu by nebyla zcela neodpustitelná, kdyby „analyticko-syntetické“ (j.k.) kapitoly, nevyvolaly jediný stín pochyb. To se však bohužel neděje. Nápadně na nedostatky metody ukáže kategorie „keramický materiál“: je snad možno věřit, že všechny lampy jednoho typu nalezené na lokalitě byly vyrobeny z téhož materiálu, jakkoliv se zařazení materiálu jako jedné z kategorií může zdát málo šťastné z obecného hlediska metody (morfologie a materiál přece nejsou kategorie nutně vzájemně související, pokud ano, pak spíše v opačném vztahu). Jak je však možné podřít materiál jako kategorii výzdobnému motivu? Tím spíš, že nelze jasně pochopit, zda se v případě, že se

„výzdobný motiv“ objevuje na více lampách, jedná skutečně o zcela identické zobrazení, tedy otisk z jedné formy (jak nezbyvá než doufat) anebo jen o totožnost námětu (jen výjimečně jsou motivy doplněny ilustrací více než jedné lampy a nikdy není uvedeno, kterou lampu na vyobrazení ve skutečnosti vidíme). Vzájemné neprovázání kapitol (byť by to mělo být třeba i jen formou anotování obrazové přílohy, chtěl-li by autor pomínout kusy, které nepovažuje za významné), nedbalosti jako nepochopitelné (ne)pořadí inventárních čísel na str. 18, minimální ohled na nálezkový kontext (autorovy sliby z úvodu zůstávají nenaplněny), tím vším zanechává práce ve čtenáři trochu rozpačitý pocit a vlastně jediný bezvýhradně dobrý dojem: z obsáhlé bibliografie.

Jan Kysela (jan.kysela@hotmail.com)

María Teresa Pando Anta

La sociedad romana del conventus Emeritensis a través de sus estelas funerarias

Cuadernos Emeritenses 31, Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 2005.
313 s.
ISSN 1695-4521.

Publikace „La sociedad romana del conventus Emeritensis a través de sus estelas funerarias“ vychází jako 31. číslo edice Cuadernos Emeritenses, již vydává Národní museum římského umění v Méridě (Museo Nacional de Arte Romano), a je věnována antickým náhrobním stélám na území conventu Emeritensis provincie Hispania (ve studii již není zahrnuto teritorium conventu na území dnešního Portugalska). Kniha je rozdělena do pěti kapitol; z toho čtyři kapitoly jsou členěné podle jednotlivých provincií conventu (Ávila, Salamanca, Cáceres, Badajoz), podkapitoly jsou vždy zaměřeny na vybrané aspekty: typologie, materiál, dekorace, onomastika a společenské vztahy; v páté kapitole autorka prezentuje své závěry (Conclusiones).

Problematické skulpturálního umění, společenskému a administrativnímu zřízení v Lusitanii (se zvláštním zřetelem k římské kolonii Augusta Emerita) se věnují další zahraniční autoři, z nichž zmiňme profesora J. Edmondsona¹, T. Nogales Basarrate² či profesora J. L. Ramírez Sádaba³, jenž se specializuje na latinskou epigrafiku v Emeritě.

Autorka se zaměřila především na studium sociálního a kulturního vývoje společnosti conventu Emeritenses od 1. st. př. Kr., zvláště na proces romanizace a latinizace původního obyvatelstva, který se projevil v přijímání latinských jmen původními obyvateli⁴. Tento proces souvisel také s dekorací stél a vedl autorku k některým závěrům týkajícím se uspořádání rodinných a sociálních vazeb ve sledované oblasti. Na základě epigrafického rozboru napsů na stélách, onomastiky i analýzy typologie stél vytvoří-

¹ Edmondson, J.: Granite Funerary Stelae from Augusta Emerita, Monografias Emeritenses 9, Mérida 2006.

² Nogales Basarrate, T.: Las estelas funerarias en el mundo clásico: el fenómeno emeritense, Actas del congreso: V Congreso Internacional de Estelas Funerarias, Soria, 28. 4. – 1. 5. 1993, Vol. 1 1994, str. 201–210.

³ Ramírez Sádaba, J. L.: Catálogo de las inscripciones imperiales de Augusta Emerita, Cuadernos Emeritenses 21, Mérida 2003, str. 9–240.

⁴ Procesem romanizace v Lusitanii se ve svém článku „La ocupación territorial lusitana y el proceso de romanización“ (in Augusta Emerita: Territorios, Espacios, Imágenes y Gentes en Lusitania Romana, Trinidad Nogales Basarrate (ed.). Monografias Emeritenses – 8, Mérida, 2004, str. 17) zabýval M. Almagro-Gorbea. Sociálními aspekty J. C. Saquete Chamizo: Las élites sociales de Augusta Emerita, Cuadernos Emeritenses 13, Mérida 1997.

la mozaiku vývoje a vzájemného působení kultury původního obyvatelstva a římského subjektu. Tak Mª Teresa Pando rozlišuje severní oblasti conventu Emeritensis, ve kterých proces romanizace probíhal pomalu a dlouho se zde udržel prvek původního obyvatelstva (dokládá to skutečností, že zde převažovaly stély typu IA), a oblasti jižní části conventu (kolonie Norba, Metellinum), kde proces romanizace proběhl s větším důrazem – z nápisů na stélách je patrné, že obyvatelstvo z větší části přijalo nejen římský způsob dělení společnosti (*cives*, *liberti*, *peregrini* atp.), ale i jmenný systém (*duo/tria nomina*). Speciální otázkou je pak nově založená kolonie Augusta Emerita (r. 25 př. Kr.), která představuje specifický okruh náhrobních stél – ve kterých je již téměř eliminován prvek původního obyvatelstva.

Pro metodu svého studia využila autorka nejen epigrafickou analýzu, ale také literární prameny, vztahující se k pojetí smrti, náboženského smýšlení i legislativy římského světa. Shromáždila potřebné informace týkající se územního členění Hispánie – konkrétně teritoria conventu Emeritensis, konzultovala příslušnou literaturu (např. *Corpus Inscriptionum Latinarum* atd.) a vypracovala mapky území, grafy i tabulky. Podstatnou částí publikace je epigrafická analýza nápisů, studium onomastiky a schémat rodinných vztahů – *relaciones familiares*.

Mezi zásadní otázky, nastolené hned v úvodu knihy, patří problematika vztahů jednotlivých typologií stél v rámci územního celku conventu Emeritensis a konkrétních odlišných znaků stél v závislosti na právním rozdělení provincie – např. mezi koloniemi založenými Římany (Augusta Emerita) a původními centry (Caurium); dále problematika změn sociálního uspořádání obyvatelstva a jeho dopadu na výtvarnou i formální variabilitu náhrobních stél.

První kapitola (str. 13–38) je věnována provincii Ávila, z níž se nám dochovalo 38 náhrobních stél (mnohé z nich byly sekundárně použity do dalších staveb). S typem náhrobní stély s nápisem se setkáváme převážně v urbánních centrech a na jihu regionu, zatímco na zbytku území jsou běžné funerální cisty, oltáře, tzv. *cupae* a *los verracos*, monumenty charakteristické pro sídla Vettonů. Kapitola je doplněna tabulkami s prepisem nápisů a s odkazy na příslušnou literaturu. Jednotlivé podkapitoly jsou zaměřeny na typologii náhrobních stél (např. v oblasti Ávily převažují typy II a IA), materiál (náhrobní stély v Ávile jsou z valné většiny z šedo-modré žuly), dekoraci (portréty se objevují na 71 % stél, méně časté jsou lunární symboly – 17 %, výjimečně jsou stély zdobené solárními symboly – např. sluneční kolo), onomastiku (na stélách v oblasti Ávily je nejběžnější *nomen unicum*; charakteristickým rysem ávilské onomastiky je přítomnost *gentilitates*).

Na základě jmenného systému Mª Teresa Pando nalézá původ tzv. *gentilitates* v neřímském obyvatelstvu oblasti Ávily, poukazuje na ojedinělost ávilských stél, které se nenacházejí jinde na území Hispánie, a uvádí některé teorie o keltském či římském původu portrétů na stélách. Sleduje prvky, které vedou k domněnce o převažujícím komponentu původního obyvatelstva (např. lunární dekorace stél apod.). Na stélách 2.–3. st. po Kr. převažují vlivy původního obyvatelstva, římské vlivy byly v průběhu romanizace modifikovány a přizpůsobeny podle provinciálního vkusu, takže jsou jen těžko rozpoznatelné od původních.

Ve druhé kapitole (str. 39–84) se Mª Teresa Pando věnuje skupině 199 stél z provincie Salamanca; stručně shrnuje dějiny území Vettonů v oblasti Salamanky a přiřazení tohoto území pod římské *dominium*. Největší rozšíření stél je prokázáno především v Salamance a v dalších významných castra na západě provincie. Pouze 20 % stél nese žádnou dekoraci; ostatní nesou převážně solární symboliku v podobě kola s různým počtem paprsků. Také v tomto případě se podle Mª Teresy Pando setkáváme s vlivem umění původního obyvatelstva, které je patrné na dekoraci

stél společně s počínajícím vlivem římského umění (stejně jako v Ávile, i zde převažuje *nomen unicum*; avšak *gentilitates* jsou méně časté než v oblasti Ávily). Lunární symbolika je v této části provincie velmi ojedinělá.

Také v této provincii byl proces romanizace velmi pomalý, což dokazuje převažující použití jmenného systému *nomen unicum* (95 %), pouhých 5 % obyvatelstva přešlo na římský jmenný systém (4 % v systému *duo nomina*, pouhé 1 % v systému *tria nomina*). Příklon k římskému jmennému systému je zvláště patrný tam, kde místní obyvatelstvo začíná používat filiaci – tedy uvádí jméno otce v genitivu a apelativ *filiius*, jedná se o proces typický pro západní část provincie (např. *Yecla de Yeltes*).

Ve třetí kapitole (str. 85–154) autorka analyzuje 279 náhrobních stél z provincie Cáceres, jejichž největší rozšíření je na jihu provincie (Metellinum, Augusta Emerita atd.). I přesto, že stav dochovaných stél nedovoluje přesné typologické rozlišení, autorka rozpoznává 5 základních typů, které se v provincii Cáceres objevují. Zabývá se také sekundárním použitím starších stél (např. z doby bronzové) v římském období. V provincii Cáceres jsou běžné jednoduché typy žulových stél s vyřtým epitafem, bez další dekorace. Objevuje se také varianta tohoto typu, v níž je epitaf ohraničen tabulkou; dekorace stél je zastoupena motivy kruhu, šestilisté rozety, lunárních symbolů či lístky břechtanu, ale i busty zemřelého (ačkoliv pouze 45 % stél nese stopy dekorace). Podle Mª Teresy Pando vychází lunární symbolika z religiózních představ původního obyvatelstva, v němž luna představuje sídlo mrtvých a je spojena se záhrobními božstvy. Stély v provincii Cáceres jsou převážně ze žuly (97 %). Vliv původního obyvatelstva je patrný zvláště ve východní části provincie (Caurium), jež byla územím Vettonů; s vlivem římského elementu se setkáváme hlavně na jihu provincie (např. *Norba Caesarina*). Docházelo také k prolínání těchto dvou vlivů (autorka používá termín *onomástica mixta* – syn přijímal římské jméno a na epitafu bylo přítomno též původní jméno otce a apelativ *filiius*, podobně byla zapisována jména propuštěnců, kteří přijali *praenomen* a *nomen gentilicium* svého pána). V provincii Cáceres je přítomnost latinských jmen zastoupena v mnohem větší míře než v provinciích Salamanca a Ávila, ačkoliv jde v mnoha případech o tzv. *decknamen*.

Čtvrtá kapitola (str. 155–217) je zaměřena na skupinu stél z oblasti dvou hlavních římských kolonií v provincii Badajoz, a to Metellinum (jež mělo zásadní význam až do založení Méridy) a Augusta Emerita (dn. Mérida), hlavní město conventu Emeritensis a Lusitanie. Metellinum představuje nejstarší kolonii Lusitanie, založenou okolo r. 79 př. Kr. Z typologického hlediska je tato skupina stél z 62 % charakterizována podtypem IA, materiálem je převážně žula, dále břidlice, a v 5 % případů také mramor. Epigrafickou analýzu nápisů ztěžuje velmi špatný stav, v němž jsou stély dochovány. Autorka pouze konstatuje, že převažuje latinský jmenný systém, zatímco smíšený systém pouze ve 26 % případů; prakticky se nevyskytují případy čistého původního jmenného systému.

Kolonie Augusta Emerita (Mérida) byla založena císařem Augustem v r. 25 př. Kr. pravděpodobně *ex novo* pro válečné veterány. Z této oblasti autorka analyzovala 82 náhrobních stél, jejichž hlavním centrem produkce byla právě Mérida (následují pak lokality jako Badajoz, Villafraanca de los Barros a další).

Náhrobní stély však nebyly v teritoriu conventu Emeritensis nejrozšířenějším způsobem označování náhrobků – hojně se využívaly tabulky a oltáře (hlavně od 2. st. po Kr.). Z hlediska typologie stél se v oblasti Méridy setkáváme s mnohými variantami a podtypy. Materiálem stél z Augusty Emerity je převážně žula (51 %), mramor (45 %), břidlice a lokální kámen. Pouze 45 % stél nese dekoraci (tyto stély pocházejí z urbánního prostředí), zdobnost stél je úzce spjata s materiálem – žulové stély nesou jen minimální dekoraci (např. rozety). Některé mramorové stély

nesou také portrét zemřelého. Rozšířeným typem v oblasti Méridy jsou stély s edikulou, zvláště v 2.–3. st. po Kr. Skupina stél, která nese často dekoraci v podobě girlandy či funerálních věnců, představuje vliv římského vkusu, o kterém lze obecně tvrdit, že v této provincii převažuje. V oblasti Augusty Emerity převažuje také římský jmenný systém (duo nomina ve 40 %, tria nomina v 35 %, zatímco nomen unicum je pouhých 25 % – to bývá spojeno s otroky). Tento procentuální poměr se však značně liší, bereme-li v potaz celé území provincie: lze konstatovat, že se setkáváme s rozdíly v přínosu římského vlivu – ten je nejvíce patrný v urbánních centrech (Mérida), méně pak v ostatních oblastech provincie. Autorka analyzuje také chronologii těchto stél na základě srovnání typu, materiálu a textu nápisu – své závěry demonstruje v tabulce na str. 217.

Na str. 219–239 jsou prezentovány závěry (Conclusiones), ve kterých Mª Teresa Pando shrnuje studium typologie, hlavní typy dekorace, materiálu i onomastiky stél a rekonstruuje sociální rozvrstvení tehdejší společnosti v conventu Emeritensis. Autorka v rámci celé studie analyzovala 623 náhrobních stél, jejichž proveniencí jsou zejména části Salamanca a Cáceres. Materiálem, převážně používaným na stély ve studované oblasti, je žula (86 %) – hlavně v severních částech provincie (Badajoz), zatímco mramor byl využit jen v 7 % případech (především v oblastech římského vlivu – jak je tomu v kolonii Augusta Emerita), menší zastoupení mají pískovec a vápenec, vyskytují se i další typy materiálu. 68 % stél nese pouze nomen unicum, 32 % římský jmenný systém tria a duo nomina. Nomen unicum převažuje v provincii Salamanca a Ávila (téměř 90 %), v provincii Cáceres je to již méně – 68 %, zatímco v provincii Augusta Emerita převažuje římský systém (75 %). Vyskytuje se také smíšená onomastika (onomástica mixta) či tzv. decknamen.

Společnost oblasti conventu Emeritensis byla velmi členitá – neboť se zde střetávala kultura původního obyvatelstva (Ávila) s římským vlivem (Augusta Emerita): na stélách 2. a 3. st. po Kr. z provincie Ávila převažuje dekorace typická pro původní obyvatelstvo, proces latinizace je zde velmi pomalý. Jak správně autorka poznamenává, pro úplné pochopení struktury tehdejší společnosti, vlivu gentilitates původních Vettonů, by bylo nutné vzít v úvahu také ostatní epigrafické památky a neomezovat se pouze na náhrobní stély. S původní společností (sociedad indígena) Vettonů se setkáváme také v provincii Salamanca, kde je společnost dělena převážně podle rodin (familia nuclear), existují zde však i větší společenské celky (organizaciones suprafamiliares), patrně jsou především v Yecla de Yeltes. Stejně jako v provincii Ávila, také v Salamance převažuje silný element původního obyvatelstva, probíhá však i pomalý proces latinizace, což dokazují tzv. smíšené rodiny (familias mixtas), ve kterých již synové přijímají římská jména. Použití náhrobních stél – stejně tak jako jejich typů – se řídilo společenským postavením. Tak např. žulové náhrobní stély 1. st. po Kr. byly obvyklé pro všechny společenské vrstvy, zatímco mramorové náhrobní stély s edikulou 3. st. po Kr. především pro bohaté propuštěnce a otroky jako znak jejich ekonomického postavení.

Na str. 240–259 je text doplněn tabulkami (índice decorativo); na str. 260–274 seznamem jmen (índice onomástico) a na str. 274–283 odkazy na analogie v příslušné literatuře (índice de correspondencias); dále bibliografií na str. 284–313.

Každá kapitola je opatřena názornými mapkami, tabulkami s přepisy nápisů na stélách a grafy, k nimž autorka podává podrobné vysvětlení. Zajímavé a přínosné jsou pasáže věnované rozboru materiálu, použitého na výrobu stél, doplněné vždy přehlednými grafy.

I přesto, že Mª Teresa Pando hojně odkazuje na korpusy a sborníky, čtenář by jistě uvítal alespoň stručnou obrazovou přílohu – ať již s překresbami stél či s jejich fotografiemi. Celkově lze říci, že se jedná o dobře strukturovanou studii, v níž se autorka zaměřuje na několik vybraných aspektů antické společnosti conventu Emeritensis. Z formálního hlediska by bylo možné vytknout zhoršenou kvalitu některých map a jejich nečitelnost (např. str. 155), avšak z pohledu celkové práce se tyto nedostatky jeví jen jako okrajové.

Helena Sekavová (heles@centrum.cz)

Boletín de Arqueología 19/2004

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales. Bogotá D.C.
71 stran, obrazové přílohy v textu.
ISSN 0121-2435

Ročníku *Archeologický zpravodaj* (*Boletín de Arqueología*) vydává od roku 1986 v Bogotě Nadace pro národní archeologické výzkumy (Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales – FIAN), jejímž zřizovatelem je kolumbijská národní banka. Vedle vydávání *Zpravodaje* nadace financuje vybrané archeologické projekty, jejichž výsledky jsou prezentovány v ročence; ta kromě zpráv z výzkumů otiiskuje i teoretické studie.

V článku *Patrones de asentamiento prehispánico en el municipio de Tocaima, Cundinamarca se Pedro María Argüello García* věnuje předhispanickému osídlení regionu Tocaima (prov. Cundinamarca) ve východním pásmu kolumbijských And. Autor vychází z hypotézy, že sídelní vzorce odrážejí, vedle přírodních podmínek, i proces sociální změny spočívající především v nerovném přístupu ke zdrojům moci. Zatímco v období Herrera (800 BC–AD 800) a Pubenza Baño Rojo (AD 800–1000) kontinuálně vzrůstá počet a rozloha sídlišť a tendence k jejich shlukování není příliš markantní, přináší pozdní období (AD 1000–1550) výraznou diskontinuitu osídlení a růst velikosti a koncentrace sídel. Posun sídelních vzorců v pozdním období doprovázejí změny v keramické produkci, kdy se vždy na jedné lokalitě v rámci tří zjištěných sídelních koncentrací objevuje velké množství střepů masivních a malovaných nádob. Autor spojuje tuto netypickou keramiku s ceremoniálními událostmi přesahujícími význam jednoho sídliště (veřejné slavnosti či soutěžení mezi sídlišti), které byly využívány pro získání a udržení moci a prestiže v hierarchizující se společnosti.

Leonardo Iván Quintana Urrea ve své zprávě *La isla de la Mantequera un yacimiento arqueológico en la Ciénaga de Simití* prezentuje závěry archeologického průzkumu ostrova Mantequera v laguně Simití (prov. Bolívar) a zasazuje je do rámce přírodního a kulturního vývoje středního a dolního toku Magdaleny. Tato řeka má v kolumbijské prehistorii klíčový význam, neboť při jejím ústí do Karibiku se nacházejí lokality s velmi starou keramikou (Monsú 3350 ± 80 BC, San Jacinto 3750 ± 430 BC, Puerto Chaco 3270 ± 90 BC). Prospekce dosud málo probádané oblasti Simití objevila podobnou keramiku a poukázala na možnost soudobého, tedy časně formativního osídlení. Sondáž ostrova Mantequera prokázala existenci dvou keramických typů. Typ I odpovídá svými charakteristikami (technologie, morfologie, dekorace) keramice tradice Puerto Hormiga neboli tzv. prvnímu rytému horizontu a spadá do druhé poloviny časného formativního období (4.–1. tisíciletí BC). Výskyt této keramiky na ostrově Mantequera zároveň představuje nejjíznější doklad časně formativního osídlení v Kolumbii. Keramika typu II se řadí k horizontu Zambrano neboli tzv. druhému rytému horizontu pozdního formativního období, datovaného do prvního tisíciletí BC. Analýzu keramiky doplňuje rozbor kamenné industrie, která je hojnější ve stratigrafických vrstvách 3–5, zatímco ve svrchních vrstvách 1–2 se objevuje kromě menšího počtu kamenných nástrojů i železná ruda. Na základě srovnání materiálu s dalšími lokalitami datuje autor osídlení ostrova Mantequera do

dvou fází, a to časně fáze (2000–1000 BC) a pozdní fáze (1000 BC–0), a pokouší se i o vymezení zón různých aktivit na ostrově.

Ačkoliv *Archeologický zpravodaj* otiskuje výhradně studie zabývající se konkrétními archeologickými projekty v Kolumbii, není srovnání tamního stavu archeologie se situací ve střední Evropě bez zajímavosti – vyvstává otázka nutnosti teoretického rámce pro praktický výzkum.

Sylvie Květinová (kvetinova@arup.cas.cz)